

ISTORIE - OPERE FUNDAMENTALE

P.P. PANAITESCU

MIHAI VITEAZUL

CORINT

Texte digitizate la Biblioteca Județeană Mureș în cadrul proiectului
"Mai aproape de lectură: biblioteca publică în serviciul studenților".
Proiect realizat cu sprijinul Administrației Fondului Cultural Național.

ISTORIE - OPERE FUNDAMENTALE

P. P. PANAITESCU

MIHAI VITEAZUL

Cuvânt înainte de:

Șerban Papacostea

Ediție îngrijită, postfață și bibliografie de:

Cristian Antim Bobicescu

CUPRINS

Cuvânt înainte
Nota asupra ediției

INTRODUCERE

ORIGINEA LUI MIHAI VITEAZUL

Pătrașcu cel Bun
Mihai și Petre Cercel
Ce spun contemporanii
Iane banul
Adevărata origine a lui Mihai Viteazul

RIDICAREA ÎN SCAUN

Înainte de domnie
Alexandru cel Rău
Împrejurările politice în care Mihai ia domnia

SFÂNTA LIGA

Cauzele economice și religioase ale războiului cu turcii
Casa de Habsburg din Austria și imperiul
Atitudinea Angliei și a Poloniei
Începerea războiului și încheierea Ligii Creștine
Ardealul, Moldova și Țara Românească intră în Ligă

RIDICAREA CREȘTINILOR DIN PENINSULA BALCANICĂ

Propaganda raguzană
Răscoalele croaților, sârbilor și albanezilor
Răscoalele din Bulgaria
Mișcările grecilor. Clerul și nobilimea grecească
Mitropolitul Dionisie Rally
Stavrinos vistiernicul și Gheorghe Palamed

ARMATA LUI MIHAI VITEAZUL

Vechea organizare a armatei românești
Oștirea lui Mihai. Mercenarii
Oastea de țară
Organizarea militară a țării și strategia lui Mihai

MIHAI VITEAZUL ȘI BOIERII

Divanul de la începutul domniei
Boierii cei noi
Sfetnicii lui Mihai Vodă și neamurile lor
Mihai Viteazul și politica boierilor

MIHAI VITEAZUL ȘI ȚĂRANII

Starea țăranimii și a proprietății
Desfacerea proprietății țărănești sub Mihai Viteazul
„Legătura lui Mihai” și răscoalele țărănești

CREDINȚA ȘI BISERICA ÎN VREMEA LUI MIHAI VITEAZUL

- Biserica Țării Românești și ierarhii ei
- Mănăstiri și biserici
- Creștinul domn Mihail Voievod

LUPTELE CU TURCII

- Răscoala
- Primele lupte. Luarea Brăilei
- Tratatul cu Sigismund Bathory și primele legături cu împăratul
- Bătălia de la Călugăreni
- Retragerea turcilor și lupta de la Giurgiu
- Luptele cu turcii în 1596
- Liberarea de sub tutela ardeleană

POLONIA ȘI SCHIMBĂRILE DIN MOLDOVA

- Politica polonă și rivalitatea cu Habsburgii
- Ioan Zamoyski
- Aron Vodă și Ștefan Răzvan
- Expediția cancelarului Zamoyski în Moldova
- Mihai Viteazul și Polonia
- Ieremia Movilă

CUCERIREA ARDEALULUI

- Schimbările din Ardeal și tratatul cu împăratul
- Întoarcerea lui Sigismund și reluarea războiului cu turcii
- Mihai Viteazul și cardinalul Andrei Bathory
- Trecerea munților. Șelimber

ARDEALUL SUB CÂRMUIREA LUI MIHAI VITEAZUL

- Noua cărmuire
- Dietele ardeleni lui Mihai Viteazul
- Proprietatea și clasele sociale
- Politica financiară
- Armata
- Politica bisericească

CUCERIREA MOLDOVEI

- Cauzele cuceririi Moldovei
- Supunerea Moldovei
- Moldova sub cărmuirea lui Mihai Viteazul

MIHAI VITEAZUL ÎMPOTRIVA POLONIEI

- Mihai și partidele din Polonia
- Legăturile cu ortodocșii din Polonia
- Nichifor Dascălul
- Legăturile diplomatice
- Planuri de cucerire
- Mihai Viteazul și Moscova

MIHAI ȘI ÎMPĂRATUL

- Diplomația lui Mihai Viteazul
- Lupta diplomatică pentru Ardeal

CAUZELE CĂDERII LUI MIHAI VITEAZUL

- Problema socială
- Mihai Viteazul și ideea națională
- Situația economică
- Situația politică europeană

PRĂBUȘIREA

- Răscoala nobilimii ardelene
- Luptele de la Mirăslău și Brașov
- Pierderea Moldovei
- Lupta de pe Teleajen
- Năvălirea turcilor și lupta de la Argeș

A DOUA CUCERIRE A ARDEALULUI ȘI MOARTEA

- Mihai la Viena și la Praga
- Lupta de la Gorăslău
- Alungarea lui Simion Movilă din Țara Românească
- Uciderea lui Mihai Viteazul

Indice

ADDENDA

ÎN JURUL LUI MIHAI VITEAZUL DE N. IORGA

ÎN JURUL LUI MIHAI VITEAZUL - RĂSPUNS D-LUI N. IORGA

INTRODUCERE

- Originile polemicii. Patriotism și istorie
- D. N. Iorga și Mihai Viteazul

I. ORIGINEA LUI MIHAI VITEAZUL

- Mihai Viteazul fiu legitim?
- Originea adevărată a lui Mihai
- Szamosközy și cronică Bălenilor
- Un nou document asupra originii lui Mihai Viteazul
- Teodora, mama lui Mihai Viteazul

II. MIHAI VITEAZUL ȘI BOIERII.

ALTE CHESTIUNI CONTROVERSATE

- Puterea politică a boierilor
- Alte obiecțiuni
- O publicație de documente
- Alți câțiva critici

ANEXĂ

Postfață

Bibliografie

ORIGINEA LUI MIHAI VITEAZUL

Pătrașcu cel Bun. În istorie soarta și faptele unui om se lămuresc mai totdeauna prin legăturile lui de sânge, el merge pe căile pe care l-au împins strămoșii, păstrând ceva din dragostea sau din ura lor, din atmosfera și mediul în care au crescut.

Mihai s-a intitulat fiul lui Pătrașcu, domn muntean care a domnit între 1553-1557 (decembrie). Pătrașcu era din cea mai bună vița domnească, fiul lui Radu Paisie,⁵ cel iubit de boieri și de țară,⁶ spre deosebire de urmașul și dușmanul său, Mircea Ciobanul, ucigătorul boierilor. De aceeași simpatie se bucura și fiul lui Paisie, Pătrașcu, cel „venit de la turci,”⁷ căruia i s-a zis „cel Bun.” „Au domnit bine țara și boierii, fără vrăjbi, fără morți, fără prăzi, precum tuturora le place, pentru aceea și Bun l-au numit.”⁸ În luptele cu Mircea simpatia boierilor înconjură pe Radu Paisie și pe fiul său, care erau socotiți ca stăpânitorii de drept împotriva uzurpatorului.

Să fi fost Mihai în adevăr fiul *acestui* domn iubit și venerat de țară? De mult s-ar fi lătit vestea despre un urmaș rămas în țara, chiar nelegitim, al domnului a cărui amintire era în mintea tuturor. Și totuși nimeni nu a știut de originea domnească a lui Mihai până la urcarea în scaun.

Pe de altă parte, pe Mihai nu-l vedem, ca alți pretendenți fii de domn, rătăcind în tinerețe prin țări străine, făgăduind supunere și bani celor ce i-ar fi putut ajuta. El se ridică încet, cu începuturi umile, pare a fi fost într-o vreme și negustor, în mijlocul boierimii de provincie, cumpărând moșii și trecând treptat prin rangurile dregătorilor. Nimic din aceasta carieră nu arată pe fiul de domn, așa cum trăia și obișnuia să se poarte pe atunci.

Fiu legitim, în nici un caz nu putea fi, căci cunoaștem pe mama lui Mihai, care i-a supraviețuit, „doamna” Tudora din Târgul de Floci, nimeni nu i-a spus soția lui Pătrașcu cel Bun. De altfel, știm cine a fost ultima soție a bunului domn, doamna Voica, ce rămâne văduvă după moartea soțului în decembrie 1557.⁹ Se admite însă de cei mai mulți istorici că frumoasa Tudora a avut legături, din păcate, cu Pătrașcu cel Bun, că din această unire nebinecuvântată de Dumnezeu s-ar fi născut marele domn.¹⁰ La 1601 însă, pe când Mihai era la Praga, un pictor, Sadeler, căruia i-a pozat și care i-a vorbit deci, scrie în jurul mândrului chip „*aetatis XLIII*,” adică în al 43-lea an al vieții. Mihai s-a născut deci în 1558, iar „tatăl său,” Pătrașcu, murise în anul precedent.”¹¹ Firește, Mihai ar putea fi un fiu postum și Pătrașcu ar fi păcătuț, deci chiar în ajunul morții, deși a murit în urma unei boli lungi, pentru care cerea medici de la Sibiu.¹² Totuși avem o pricina de îndoială mai mult, pe lângă toate împrejurările turburătoare ale nașterii tainice și tănuite a viitorului domn.

Pe atunci era datina ca la membrii aceleiași familii, în lipsa unui nume de familie care pe atunci nu se obișnuia, să se poarte aceleiași nume de botez, ce se repetă din generație în generație. Pătrașcu cel Bun era fiul lui Petre de la Argeș, fiul lui Pătrașcu a fost Petre Cercel și am spus că acesta avea un fiu, Marco, după numele unui alt fiu al lui Radu Paisie. Mihai, un nume care nu mai fusese în familia domnitoare de la fiul de mult uitat al lui Mircea cel Bătrân, avea un fiu care se

⁵ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 382, se îndoiește de faptul că Pătrașcu ar fi fost fiul lui Radu Paisie, pentru că acesta a murit în exil departe, la turci și pentru că nu pomenește pe fiul său Petre într-o danie. Dar Pătrașcu a venit tocmai de la turci (*Cronica* zisă a lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 63 și Hurmuzaki-Iorga, doc. XI, p. VII) și mai ales îi poartă numele (Radu Paisie este Petre de la Argeș), ca și fiul său, Petre Cercel. Fiul acestuia, Marco, poartă și el numele unui fiu al lui Radu Paisie.

⁶ Pentru Radu Paisie și lupta lui cu Mircea Ciobanul, povestirea bulgărească a călugărului Matei, *Viața Sf. Nicolae de la Sofia*, în anexe la Syrku, *Очерки изъ исторш литературных ъ сношенш Болгарь и Сербовъ*, (*Încercări asupra legăturilor literare între sârbi și bulgari*), St. Petersburg, 1901.

⁷ Cf. mai sus și Iorga în introducerea la Hurmuzaki, *Doc.* XI, p. VII-VIII.

⁸ *Cronica* (Const. Căpitanul), ed. Iorga, p. 63.

⁹ Discuția pe larg la I. C. Filitti, *Mama și soția lui Mihai Viteazul*, ed. II, Buc., 1934. Doamna Voica era din familia înaintașilor lui Ivașcu Vornicul din vremea lui Matei Basarab. Acesta făcea parte din familia Bălenilor, iar dintr-o altă ramură a familiei doamnei Voica se trag boierii *ot Bucșani* (Acad. Rom. Doc. original C/7 din 21 sept. 1637).

¹⁰ Filitti, op. cit., Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 14 și urm.

¹¹ I. Sârbu, *Mihai Viteazul*, I, p. 58 și Iorga, op. cit., I, p. 11.

¹² Iorga, op. cit., I, p. 15.

numea Nicolae. Când Mihai a ajuns domn i-a zis fiului sau, Nicolae-Pătrașcu, cu nume dublu, lucru straniu și neobișnuit pe atunci la noi.¹³

Dar pe pecetea lui, fiul lui Mihai poartă numai numele, *Io. Nicolae Vodă*,¹⁴ în actele date în scurta lui domnie ca locțiitor al tatălui său în Țara Românească își zice *Nicolae voievod*¹⁵ și așa îl știe și cronica țării.¹⁶ Pătrașcu era un nume pe care nu-l avusese din botez, atunci când tatăl său, boier fiind, nu se gândea încă la domnie, și mai târziu lumea era obișnuită numai cu numele Nicolae; el însuși pare că s-a sfiit să poarte un nume străin neconsfințit de taina botezului.

Mihai, care știa că e bănuț că nu s-ar trage din os de domn, a adăugat acest nume fiului său ca o dovadă pentru cei ce cârteau, dar azi acest fapt nu tocmai îndemânatic ne face să bănuim și noi, cu atât mai mult, ceea ce bănuiau oamenii de pe vremea lui.

Dar pe lângă acestea sunt și alte împrejurări care ne arată lămurit că marele domn nu se cobora din familia domnitoare, nu era os de domn, ci s-a format într-un mediu cu totul deosebit, care explica mult mai bine faptele și purtarea lui în viața și în domnie.

Mihai și Petre Cercel. La sfârșitul veacului al XVI-lea, atât de turburat și plin de schimbări, o luptă grea se dădea pentru scaunul Țării Românești. La moartea lui Alexandru Vodă, fiul lui Mircea-Miloș, urmasa în scaun fiul său Mihnea (1577), care purta numele străbunicului său, Mihnea cel Rău. Dar în curând, împotriva noului domn, se ridică un rival venit din țări depărtate. Petre Cercel, fiul lui Pătrașcu cel Bun, fiu legitim, și fost ostateg la Poartă, se afla la curtea lui Henric al III-lea regele Franței, care prin solul său la Constantinopol, Germigny, ceru domnia pentru frumosul și inteligentul pribeag ce se adăpostise la curtea lui. Caterina de Medicis scria sultanei-valide, rugând-o să sprijine pe protejatul ei și cu toate că Mihnea se menținu în scaun câțiva ani cu sume mari de bani (peste un milion de galbeni) vărsate turcilor, Petre izbuti în cele din urmă să capete domnia la 1583, făgăduind sume și mai mari.¹⁷

Urcat în scaun, Petre începe cu răzbunări împotriva partizanilor rivalului său, banul Dobromir al Craiovei își pierde capul.¹⁸ Dar Mihnea veghea, banii lui, pâra lui și a boierilor, puseră repede capăt domniei lui Petre, care fu nevoit să fugă în Ardeal. Aci fu prins și închis la Hust în Maramureș, de unde fuge iar în Apus.

Încercându-se în sprijinul francez, nenorocitul pribeag se ivește din nou la Constantinopol, unde însă turcii îl pierd, îl taie și-i aruncă corpul în Bosfor. Capul său umplut cu paie fu trimis lui Aron Vodă al Moldovei.¹⁹ Aceasta obținuse Mihnea cu 50.000 de galbeni²⁰ și la Constantinopol păzea Iane banul, agentul său, care declara că „n-ar fi nici un păcat să fie ucis (Petre Cercel) cu moarte rușinoasă, ce s-ar cuveni unui asemenea om [...] el, banul, își va da toată silința pentru aceasta.”²¹

În adevăr, Iane banul își văzu silințele încununat cu izbândă, fiul lui Pătrașcu Vodă fu ucis fără milă (1590).

În aceasta luptă tragică, în care banii țării, intrigile boierilor și ale diplomaților se ciocniră timp de ani de zile, Mihai apare mereu alături de dușmanul de moarte al lui Petre Cercel, Mihnea. În timpul domniei „fratelui său,” Petre, Mihai nu se ivește nicicum între dregători,²² era în rândul boierilor dușmani, din opoziție.

¹³ Așa îl numește cronicarul Walter (în Papiu Ilarian, *Tezaur*, I, p. 50-51) și așa apare într-un act privat din 1602 (Papiu Ilarian, *ibid.*, I, p. 385-387).

¹⁴ Papiu Ilarian, *Tezaur*, I, p. 387.

¹⁵ Acad. Rom., doc. XL / 86 și 89, 91, Ms. 2531, f. 17-18.

¹⁶ *Cronica anonimă* (Ludescu), ed. Ioanis, p. 64 și 67.

¹⁷ H. Schachman, *Petre Cercel*, în *Convorbiri Literare*, XL (1906), p. 1126 și urm.

¹⁸ *Cronica anonimă* (Ludescu), ed. Ioanid, p. 46, „Petru Vodă Cercel [...] au tăiat pre Mihail vornicul și Dobromir banul și Gonțea paharnicul.” Dobromir fugise la venirea în scaun a lui Petre Cercel, dar e prins și se întoarce Petre Cercel „îi iartă capul,” (Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 274), dar la întoarcerea lui Mihnea era răposat (*ibid.*), ceea ce confirmă știrea cronicii, că în cele din urmă, tot a fost tăiat.

¹⁹ Sârbu, *op. cit.*, I, p. 38 și Iorga, *op. cit.*, I, p. 22-23 și 39.

²⁰ Iorga, *loc. cit.*

²¹ Hurmuzaki-Iorga, doc. XI, p. 733-734.

²² Iorga, *Mihai Viteazul*, I, p. 33 „între sfetnicii lui Cercel nu-l găsim, deși ne-am aștepta la aceasta.”

În 1583 se căsătorise cu Stanca, nepoata lui Dobromir banul, boier puternic și bogat din Oltenia, partizanul lui Mihnea, pe care îl taie Petre Cercel, așa cum am văzut.²³ Îndată însă ce Mihnea își reia domnia, Mihai începe să fie răsplătit cu slujbe și moșii, ca un om de credință. La 1588 Mihnea întărește moșiile din Oltenia ale lui Mihai și ale soției lui,²⁴ la 1589 îl cheamă la curte și-l numește mare stolnic, funcție pe care o păstrează în tot timpul cât a mai domnit protectorul său.²⁵

În clipa în care Iane banul, din porunca lui Mihnea, obține la Constantinopol capul nefericitului Petre Cercel, Mihai Stetea, sfetnic credincios, la curtea domnului Țării Românești.

Era Mihai fratele lui Petre Cercel? Putea încapa în sufletul lui mare atâta nepăsare, încât să fie trup și suflet cu ucigașii fratelui său? Chiar dacă este așa, ceea ce socotim o imposibilitate morală, nu înțelegem două lucruri: mai întâi, de ce a luat mai târziu Mihai pe lângă sine în domnie pe Marco Vodă, fiul lui Petre Cercel, l-a numit nepot și i-a dat chiar locotenența domnească în Moldova? Se schimbaseră sentimentele lui, remușcări târzii cuprinseseră sufletul lui? Sau cumva voia, de ochii lumii, să arate *acum* că era în adevăr fratele lui Petre Cercel, lucru pe care-l uitase atâta vreme?

Și apoi, Mihnea cel bănuitor, care arunca banii cu nemiluita pentru uciderea rivalului său, se poate să nu fi știut nimic? Să nu fi simțit primejdia, aducând la curte pe fiul lui Pătrașcu, care ar fi putut deveni conducătorul cel nou al nemulțumiților?

Adăugăm încă un fapt spre a completa tabloul. Iane banul, agentul lui Mihnea la Poartă, acel care vorbea cu atâta sălbatică furie despre Petre Cercel, căruia îi pregătea moartea, era unchiul și protectorul lui Mihai, fratele Tudorii. Același Iane banul, puțini ani mai târziu, întrebuița de data aceasta marea lui trecere pe lângă turci, ca să ridice în scaun pe nepotul sau, Mihai Viteazul. Se făceau aceste lucruri în familie, cu știrea lui Mihai care ar fi tăcut, el, domnul a cărui trăsătură principală de caracter a fost prea marea sinceritate?

Noi nu putem crede aceasta. Descendența lui Mihai din Pătrașcu cel Bun este o imposibilitate morală. Mai degrabă socotim că Mihai n-a fost fiul lui Pătrașcu, că a trebuit să răspândească această legenda ca să poată lua domnia, spre care îl mâna marea lui ambiție și încredere în puterile sale. A jertfit adevărul unei formule necesare, care se cerea pe atunci pentru a legitima o stăpânire în Țara Românească.

Ce spun contemporanii. Taina și nesiguranța asupra originilor lui Mihai se oglindesc și în mărturiile contemporanilor celor mai apropiați ai domnului. Se pare că nu era o taină pentru nimeni că Mihai nu era în adevăr fiu de domn. Doar cronicile oficiale, scrise sub imediata supraveghere a lui sau a sfetnicilor săi, o afirma, păstrând însă o tăcere caracteristică asupra tinereții și începuturilor sale, ca de pildă cronica logofătului Teodosie, ce ni s-a păstrat în traducerea latină (cu schimbări) a lui Baltazar Walter²⁶ sau cronica boierilor Buzești,²⁷ care este surprinzător de concisă în ce privește originea lui Mihai, dând numai în titlul capitoului însemnarea „feciorul lui Pătrașcu Vodă.”²⁸ Dar alături de aceste mărturii oficiale, câte îndoieli. Compilația de cronici a lui Radu Popescu, foarte bine informată asupra carierei lui Mihai - ea singură ne dă amănuntul exact că Mihai n-a fost ban mare al Craiovei, ci numai ispravnic, loçtiitor de ban²⁹ -, începe povestirea faptelor domnului cu cuvintele: „Acest Mihai Vodă, după ce au luat domnia, s-a numit că este fecior lui Pătrașcu Vodă, iar cu adevărat nu se știe, că nici un istoric de-ai noștri sau striin nu adeverează cine iaste și cum au luat domnia, fără cât din auz unul din altul așa dovedim, că mumă-sa au fost de la Oraș dela Floci, care fiind văduvă și frumoasă și nemerind un gelep (negustor), om mare și bogat den Poarta împărătească și în casa ei zăbovindu-se câtăva vreme...”³⁰

²³ Filitti, op. cit., Genealogia de la p. 24.

²⁴ Greceanu, *Genealogii*, II, p. 387.

²⁵ Ghibănescu, *Divanurile în sec. XVI* (extras din Ioan Neculce, 1927), anii 1589-1591.

²⁶ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 8.

²⁷ Că această cronică este a Buzeștilor, cf. Iorga, *Cronicile muntene*, Acad. Rom., memor. ist., ser. II, XXI (1899), p. 10-11.

²⁸ *Cronica anonimă* (Ludescu), ed. Ioanid, p. 46. De asemenea afirmă că Mihai e fiul lui Pătrașcu cronica săsească a lui Miles, *Siebenbürgischer Würg Engel*, Sibiu, 1670, p. 176.

²⁹ I. Minea și L. Boga, *Iane banul*, Iași, 1934, p. 30.

³⁰ *Cronica Țării Românești* (atribuită lui C. Filipescu), ed. N. Iorga, p. 82.

Dacă această cronică este o compilație mai târzie, deși bine informată, de mai mare credință este mărturia armeanului Petre Grigorovici din Lioy,³¹ unul din diplomații lui Mihai, omul său de încredere, care a stat mereu lângă dânsul. Petre Grigorovici a scris, probabil pentru informarea cercurilor austriece, o cronică a vieții lui Mihai, pierdută în forma originală, dar care s-a păstrat în compilația scriitorului ungar Szamosközy.³² Știrile bogate despre originea și tinerețea lui Mihai din această cronică se apropie mult de ale cronicii anonime: el spune că Mihai a fost în tinerețe foarte sărac și făcea negoț dincolo de Dunăre, în Moldova și în Țara Românească, mamă-sa, o vânzătoare de rachiu, era originară din Târgul de Floci, tatăl lui Mihai era grec (deși se spune cu altă ocazie, în aceeași cronică, că „se numia” că e fiul lui Pătrașcu.”³³ La 1600, la Praga, la curtea împăratului, un spaniol scria despre Mihai că s-a ridicat de foarte jos, „din pulberea pământului” și că fusese negustor de giuvaerice.³⁴ În sfârșit, nu lipseau și mulți care credeau că Mihai ar fi fost fiul puternicului Iane banul, astfel afirmă bailul Veneției la Constantinopol, referind guvernului său despre urcarea în scaun a viteazului domn.³⁵ La fel se pronunță și polonii din jurul cancelarului Zamoyski, Heidenstein și autorul anonim al jurnalului campaniei cancelarului din Țara Românească.³⁶ De altfel, e probabil că prin *gelepul* cronicii românești și prin *grecul* lui Grigorovici, nu se înțelege decât tot același Iane banul, protectorul puternic al lui Mihai.³⁷

Înainte de a vedea cine este acest Iane și ce legături au fost între el și Mihai trebuie să observăm că din cele spuse mai sus reiese o încheiere: contemporanii din țara și diplomații străini din vremea lui Mihai se îndoiau de originea lui domnească și de aceea circulau tot felul de legende asupra lui. Hotărât lucru, descendența lui din Pătrașcu nu era privită cu încredere, ci mai degrabă socotită ca făurită cu scopul de a se putea ridica în scaunul țării.

Toate acestea, așadar, întăresc cele spuse mai înainte, cum că Mihai nu era în adevăr fiul lui Pătrașcu cel Bun.

Iane banul. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, grecii se infiltrează tot mai mult în toate țările Imperiului otoman. Prin iscusința lor de negustori, oameni de jos se ridică la situații surprinzătoare, nenorociți care mureau de foame în porturile de la Mare și de la Dunăre își croiesc averi, ajung să aibă moșii și demnități în principate și chiar la Constantinopol cuvântul lor și mai ales banul lor trage greu în cumpănă, când e vorba să fie schimbați domnii țării noastre, spre care au întotdeauna ochii ațintiți.

Unul din aceștia a fost și Iane banul, despre care lumea spunea că era tatăl lui Mihai. Era un om de jos, se trăgea din Epir; un om din apropierea cancelarului Zamoyski, care a descris luptele polonilor cu Mihai, îl numește pe marele domn „*Epirotae Ianii filius*.”³⁸ Desigur că unul din orașele care a văzut începuturile carierei lui de negustor a fost Târgul de Floci, unde era și frumoasa Tudora rachierita, dar încetul cu încetul se ridică, ajunge boier, cumpăra moșii, ocupă dregătorii.

E foarte greu să-i urmărim cariera în documentele timpului, deoarece nu avea nume de familie, iar în vremea aceea au fost o mulțime de Iani comiși, paharnici, vistiernici etc., atât în Țara Românească, precum și în Moldova. Cariera lui e însă legată de Muntenia și cred că n-are a face cu omonimii lui din principatul vecin.³⁹

La 1586 apare ca mare ban al Craiovei în divanul lui Mihnea Vodă⁴⁰ și ocupă această dregătorie fără întrerupere cât a mai domnit Mihnea și urmașul său, Ștefan Surdul, până la urcarea

³¹ Despre Petre Grigorovici Armeanul, vezi mai jos, Cap. XV, paragraful I, *Diplomația lui Mihai*, p. 202

³² I. Crăciun, *Cronicarul Szamoskozy*, Cluj, p. 20-36.

³³ *Ibidem*, p. 52-77.

³⁴ Veress, *Documente*, VI, p. 162-163.

³⁵ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 457.

³⁶ Vezi mai jos, paragraful următor.

³⁷ I. C. Filitti, op. cit., p. 5-7.

³⁸ A. T. Dzialynski, *Collectanea vitam resque gestas I. Zamoyscii illustrantia*, Poznan, 1861, p. 280. Cf. și o tradiție din Zagori (Epir), la Filitti, op. cit., p. 7.

³⁹ I. C. Filitti, op. cit., p. 7-9, dar Iane banul nu e același cu Iane vistiernicul din a doua domnie a lui Petre Șchiopul, căci acesta e vistiernic fără întrerupere de la 1584-1591 inclusiv, o singură persoană (Ghibănescu, *Divane*, p. 31-33) celălalt era deja de mult ban în Muntenia.

⁴⁰ Iorga, *Studii și Documente*, VII, p. 270.

în scaun a lui Alexandru cel Rău, în iunie 1592.⁴¹ Dar de fapt el nu stătea la Craiova, unde lăsase un ispravnic, loçtiitor, ci în ultimii ani a stat la Constantinopol, centrul afacerilor lui comerciale, având funcția de *capuchehaia*, reprezentant pe lângă sultan al *ambilor domni* români, Mihnea din Muntenia și Petre Șchiopul din Moldova. Am văzut cum obținu el în 1590 capul lui Petre Cercel, dar puterea lui ajunge așa de mare, încât el dictează voința lui domnilor pe care trebuia să-i ajute. Blândul domn moldovean, Petre Șchiopul, nemaiputând suferi cererile de bani ale turcilor, făcute după sugestia lui Iane banul, „care sub numele de agent îl tiraniza la Poartă,”⁴² e silit să fugă din țară și să ducă o viață chinuită în exil, departe, în Trentin.

Când Mihnea fu scos din domnia Țării Românești și silit să se turceasca pentru a-și mântui capul, Iane banul e acuzat că a fost pricina acestei nenorociri, el care odinioară apăruse pe domnul său. Mai mult, banii pe care Mihnea îi trimetea patriarhului de Constantinopol pentru sprijinul bisericii ortodoxe încăpuseră în mâinile agentului său, Iane banul, care îi oprise, lăsând pe bietul patriarh să se descurce cum va ști din greutățile în care se zbătea.⁴³

În țară, înșela boierii cu făgăduieli și le lua moșiile; astfel avem plângerea boierilor Brâncoveni în divan că „în zilele lui Ștefan Voievod (Surdul), jupan Danciul dvornicul ot Brâncoveni, el a dat acel sat [...] lui jupan Iane vel ban de Craiova, ca să aibă cinste și socotință și să-i scoată dregătorie de la Ștefan Vodă [...] Milă și cinste și căutare n-au avut nimic, nici i-au scos vreo boierie de la Ștefan Vodă!”⁴⁴

Iane banul ne apare ca un om ajuns prin bani, hrăpăreț [...], lipsit de scrupule, una din acele figuri ale Levantului negustoresc, plin de ambiții materiale.

Carierea lui Mihai e legată de acest om. Când Iane e ban al Craiovei, Mihai e ban de Mehedinți, deci subalternul său,⁴⁵ apoi stolnic. Domnia o capătă Mihai în parte prin stăruințele la Poarta ale aceluiași Iane.⁴⁶ Dar ce nu prevăzuse prudentul și socotitul Iane s-a întâmplat pe neașteptate, ocrotitul său din Țara Românească devine Mihai Viteazul și cutează să se răscoale împotriva turcilor, iar aceștia apucă pe Iane și-l trag la răspundere. Nu-i mai rămâne fostului mare ban decât să se turcească spre a scăpa cu viață.⁴⁷ Mult mai târziu, un fiu al său, Apostol, devenit Curt Salam ceauș, se întoarce în țară să caute averile risipite ale tatălui său, dar divanul nu-i îngăduie să se atingă de nimic, ca fiind „ieșit din leage afară.” Apostol se mulțumește să lase averea unor mănăstiri din București, „pentru sufletul tătâni-mieu.”⁴⁸

Ridicarea lui Iane banul fusese, așadar, sfârșită din pricina lui Mihai. A fost aceasta jertfa unui tată? Am văzut că mai multe cronică și rapoartele diplomatice ale vremii afirmă că Mihai era fiul banului. Heidenstein, secretarul regal din Polonia, care a stat pe lângă Zamoyski, numește în cronică lui pe Mihai, întocmai ca autorul raportului citat mai sus, *Bauscius Iani* (în text greșeală de tipar, Rani) *filius* (să fie Bauscius un nume sau deformarea lui Bani)?⁴⁹

Înrudirea lui Mihai cu Iane banul e sigură; faptul că, pe de o parte nu se știe al cui fiu e Mihai, și pe de altă parte că ridicarea lui se datora banului, a făcut pe contemporani să vadă în acesta pe tatăl său. Credem însă că această înrudire nu e cea adevărată. Cronică oficială a lui Teodosie logofătul, scrisă sub supravegherea lui Mihai, pomenește de Iane, numindu-l „unchiul său (al lui Mihai), adică fratele maicii sale, grec de origine, care mai înainte și dânsul fusese ban al Craovei” și arată cum prin banii lui, Mihai capătă domnia.⁵⁰ Dacă Iane era adevăratul tată al lui Mihai, atunci

⁴¹ Ghibănescu, op. cit., p. 32-33.

⁴² Esarcu, *Documente din Veneția*, în *Columna lui Traian VII-2* (1876), p. 285-286, raport din Pera, 7 septembrie 1591. Același lucru spune și *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinium* (Brașov, 1847), p. 88 scrisă de sași, care afirmă că Petre Șchiopul a fugit de teama banului, „*tyrannus maximus*.”

⁴³ Veress, *Documente*, III, p. 241. Cf. Matei al Mirelor, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 336.

⁴⁴ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 315.

⁴⁵ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 301, Filitti, op. cit., p. 13 și Ghibănescu, op. cit., p. 32.

⁴⁶ Vezi mai jos.

⁴⁷ Daponte, *Catalog* în Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 168. (Daponte confundă pe Iane banul cu Ioan Cantacuzino). Cf. și traducerea lui C. Georgescu în *Columna lui Traian*, 1876, p. 489.

⁴⁸ Stoica Nicolaescu, op. cit., p. 297-298.

⁴⁹ Heidenstein, *Rerum Polonicarum... libri XII*, Frankfurt, 1672, p. 307.

⁵⁰ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 9.

domnul avea tot interesul să ascundă acest lucru în cronica oficială și nu l-ar fi pomenit deloc cu sprijinul său bănesc. De altfel, unii contemporani se îndoiau de aceasta înrudire și un proces în divan la 1603 judecat de Radu Șerban Vodă, care boierise sub Mihai Viteazul, ajunge la concluzia că Mihai „făcându-se rudă cu Iane banul” (prefăcându-se că este rudă), a luat un sat de-al lui, ceea ce domnul nu admite și restituie satul dreptilor proprietari.⁵¹ Este mai probabil că în această privință cronica oficială nu greșește, Mihai era nepotul, nu fiul banului, deci Iane era fratele Tudorei. Sprijinul dat în cariera lui Mihai, al cărui tată nu era cunoscut, a făcut pe unii contemporani, greșit informați, să socotească că Iane era adevăratul său părinte.

Adevărata origine a lui Mihai Viteazul. Țările române trăiseră mai multe veacuri credincioase principiului dinastic, încrezătoare în drepturile neclintite ale urmașilor voievodului întemeietor. Dar în secolul al XVI-lea puterea familiei domnitoare muntene nu mai însemna nimic în fața ambiției crescânde a bogatelor familii boierești și a amestecului turcesc. Principiul dinastic fusese înfrânt după turcirea lui Mihnea prin urcarea în scaunul muntean a domnilor moldoveni Ștefan Surdul și Alexandru cel Rău.

Mihai Viteazul ajunsese tocmai atunci în fruntea boierimii, care-l iubea, avea încredere într-însul pentru înaltele țeluri de libertate și de apărare ale creștinătății, care erau ale ei, ca și ale lui. Era omul boierimii, exponentul ei. Atunci, cu voia lui, desigur, i-au creat o origine domnească, ca să păstreze datina, l-au făcut fiul bunului domn Pătrașcu, a cărui amintire stăruia în țară și care pe deasupra fusese vestit ca iubitor de femei.⁵² Lucrul acesta neașteptat nu prea era de crezut, dar aparențele erau salvate.

De altfel, o asemenea descendență domnească, alcătuită în vederea domniei, nu era un lucru nou în Țara Românească. Bunul și vestitul Neagoe, cu 80 de ani înainte, își pusese numele Basarab, se făcuse fiu al lui Basarab cel Tânăr, deși era fiul lui Pârnu Craiovescu.⁵³ Și atunci Neagoe fusese ridicat în scaun de o puternică partidă de boieri, a Craioveștilor, tot din Oltenia, ca și în cazul lui Mihai. După căderea lui Mihai, boierii Buzești, tot olteni, ridică din mijlocul lor pe fostul lui paharnic, Șerban, îl fac Basarab și-l încoronează domn cu pomposul nume Radu Șerban Basarab.⁵⁴ Șerban paharnicul încercase, de altfel, o mișcare încă înainte de Mihai, în vremea lui Ștefan Surdul, și acest domn îi confiscase averile, dar în cele din urmă intervenția puternicului boier David, postelnicul din Brâncoveni, potoli mânia domnească.⁵⁵

Cine a fost adevăratul părinte al lui Mihai Vodă? Nu se poate ști și desigur că nici el însuși n-a știut. Era copilul din flori al unei femei din popor, venită la noi în țară din Epir cu fratele ei, Iane negustorul. La Târgul de Floci, la gura Ialomiței, unde se vindea lâna oilor din Bărăgan, ținea ea o cârciumă și acolo se va fi născut fiul ei, menit unui viitor așa de mare. La început, a dus viața de negustor a unchiului său. Încetul cu încetul, pe măsură ce Iane se ridica, s-a ridicat și nepotul său, a ajuns boier în Oltenia, apoi s-a înălțat din treaptă în treaptă în mijlocul boierimii oltene, ca un om de țară, ce cunoștea necazurile și lupta îndărătnică a lumii de pe atunci. Acolo, în Oltenia, s-a format el, domnia lui înseamnă izbânda boierimii oltene.

Astfel îl înțelegem mai bine pe Mihai, zbuciumul sălbatic al sufletului lui necizelat de curțile domnești, legăturile lui cu cercurile grecești de la Constantinopol în care trăia Iane banul, dependența de boierimea olteană, cu ale cărei idealuri și greșeli s-a confundat, care l-a ținut strâns și nu l-a lăsat niciodată să scape din mâinile ei. Astfel, prin această latură, a fost copilul țării, din straturile ei adânci.

În această lumină vedem un alt Mihai Viteazul, mai uman și mai viu, care nu e scăzut prin nimic. De altfel, lumina adevărului este întotdeauna mai de prețuit decât cea meșteșugită a legendei.

⁵¹ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 387, Iorga, *Studii și documente*, V, p. 292. Discuția la Filitti, op. cit, p. 11-12.

⁵² Hurmuzaki, *Documente, Supliment*, I-1, p. 49 și Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 22.

⁵³ Filitti, *Banatul Craiovei și Craioveștii*, p. 45-55.

⁵⁴ Pentru descendența prin femei a lui Șerban din Pârnu Craiovescu, Greceanu, *Genealogii*, II, p. 284, tabla genealogică.

⁵⁵ Hrisov al lui Mihai Viteazul, Târgoviște, 13 ianuarie 1599, Acad. Rom., Ms. Nr. 5152, f. 259 și 183 (traducere nouă).

RIDICAREA ÎN SCAUN

Înainte de domnie. Tinerețea lui Mihai a fost zbuciumată. Fără tată, născut într-un oraș de negustori pe malul Dunării, a dus viața schimbătoare a celor ce schimbă mărfuri în orașe și țări diferite. Cronicarul polon al expediției lui Zamoyski spune că a fost negustor de boi,⁵⁶ vânzând cirezile din Moldova și Țara Românească în Orient; un diplomat spaniol de la curtea imperială știa că a vândut și mărfuri mai de preț, giuvaerice,⁵⁷ iar armeanul Grigorovici, care a stat mereu lângă Mihai, povestește cum viitorul domn „a crescut foarte sărac, fost-a și negustor dincolo de Dunăre, în Moldova și în toată Țara Românească.”⁵⁸ Lucru cu totul neobișnuit între boierii noștri din vremea aceea, Mihai știa turcește și grecește,⁵⁹ ceea ce arăta lămurit că a trăit în prima tinerețe în altă lume decât aceea de pe moșiile boierilor, unde erau crescuți copiii lor, a cunoscut vâltoarea porturilor și a bazarurilor, unde se întâlnesc limbi multe din toate colțurile Orientului.

Ajunsese prin această grea experiență un om care cunoștea lumea din Orient, cu care va avea apoi atâtea legături și desigur că va fi trecut și pe la Constantinopol, unde unchiul său își creează legături trainice în nobilimea de la Fanar și în lumea ortodoxă de la Patriarhie.

Mihnea Vodă, care avea nevoie de banii și de sprijinul lui Iane, îl face mare ban al Craiovei la 1586⁶⁰ și imediat acesta numește alături de dânsul ca bănișor al județului Mehedinți pe Mihai, nepotul său.⁶¹ Cu câțiva ani înainte Mihai se stabilise în aceste părți oltene, unde cumpărături de moșii îl vor fi îndrituit pe el și pe unchiul său să aspire la dregătorii. Acest lucru nu trebuie să ne mire: boierimea noastră era legată de stăpânirea moșiei, nu de strămoși. De aceea greci și albanezi, ca Duca Vodă și Vasile Lupu, au izbutit să-și facă o carieră în dregătoriile românești și să ajungă chiar domni. La 1584, la 26 de ani, nepotul puternicului Iane lua în căsătorie pe o văduvă olteancă de neam mare, Stanca.⁶² Era nepoata bogatului boier oltean, cu multe moșii, Dobromir banul,⁶³ iar fratele ei Dragomir, cu care era în relații rele,⁶⁴ fusese mare postelnic al lui Alexandru Vodă. Primul ei soț, Dumitru postelnicul din Vâlcănești, tot în Oltenia „la pristăvenia sa, el singur a lăsat cu gura lui satul Salcea să fie al jupâniței sale Stanca”⁶⁵ și poate și alte sate, care apoi ajunseră în stăpânirea lui Mihai. Stanca a mai avut și un alt frate, pe lângă Dragomir, pe Ioan monahul, care trăia încă în 1613, când trimetea mărturie la divan pentru moșiile Stancăi, în calitate de „cumnat al răposatului Mihail voevod.”⁶⁶ Din căsătoria lui Mihai cu Stanca au rezultat doi copii, Nicolae și Florica; de altfel, Mihai a mai avut și o fiică naturală, Marula, cu Tudora din Târgșor.⁶⁷

⁵⁶ Dzialinski, loc. cit.

⁵⁷ Veress, *Documente*, VI, p. 162-163.

⁵⁸ I. Crăciun, *Cronicarul Szamoskozy*, p. 101.

⁵⁹ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 33.

⁶⁰ Vezi mai sus, p. 18.

⁶¹ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 389.

⁶² Fiul mai mare al lui Mihai, Nicolae, se născuse la 29 iunie 1585, căci, după Walter, era în august 1597 „*decimum tertium aetatis tum agentis*,” deci al treisprezecelea an (Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 47). Doisprezece ani împlinise la 29 iunie, aniversarea lui după Walter (ibidem, p. 50). Cf. Tocilescu, *Doamna Stanca*, Buc., 1877, p. 23, care socoate cu un an mai mult. Dacă însă Dumitru banul și soția sa Stanca din vremea lui Petre Cercel (Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*), I, p. 35-36) sunt viitoarea doamnă Stanca cu primul ei soț, atunci afirmația lui Walter e greșită, iar căsătoria lui Mihai a avut loc mai târziu.

⁶³ Filitti, *Mama și soția lui Mihai Viteazul*, p. 24, tabla genealogică.

⁶⁴ Filitti, op. cit., p. 17-18 și hrisovul din 3 iunie 1658 al lui Mihnea al III-İea (traducere), la d-na Lahovary, din care se vede că Dragomir crotopise moșia Stancăi, Plăviceni.

⁶⁵ Hrisovul slav al lui Radu Mihnea din 16 ianuarie 1613 (Acad. Rom., CCI/11). Acest hrisov foarte important pentru istoricul familiei doamnei Stanca, a fost publicat în traducere complet greșită și cu omisiuni de G. Ghibănescu, *T. Codrescu*, oct., 1934 și de I.C. Filitti, op. cit., p. 29-30 (traducere de I. Tuducescu). Pasajul citat e omis.

⁶⁶ Același document. *Cnaxd = cumnat*. Termenul e tradus de Tuducescu prin *duhovnic*, iar de Ghibănescu prin *fiu*.

⁶⁷ Papiu, *Tezaur*, I, p. 389.

Doamna Stanca a supraviețuit lui Mihai și a avut o soartă tristă, moare de ciumă la 1603⁶⁸ și e îngropată la episcopia olteană a Râmnicului Vâlciului.⁶⁹

Odată cu intrarea lui în dregătorii, Mihai începe să cumpere moșii, în special în Mehedinți, unde erau și moșiile soției sale. Ajunge în curând unul din cei mai mari proprietari de pământ din Oltenia, alături cu Buzeștii, rudele lui, și cu alți boieri latifundiari, cu care întreține legături de prietenie. La 1598 Mihai își întărește domnia ca domn lui însuși moșiile cumpărate în boierie „de la megiași” (moșneni) în număr de 21, aproape toate în Oltenia.⁷⁰ El înșiră cu acest prilej demnitățile prin care a trecut înainte de domnie: vel stolnic, vel postelnic, vel agă și vel ban Cralevski.⁷¹

Mare stolnic ajunge Mihai la începutul anului 1589⁷² și rămâne până la sfârșitul domniei lui Mihnea, în 1591. La turcirea lui Mihnea, venind domn nou, Ștefan Surdul, care pretindea că este fiul lui Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai e făcut răspunzător pentru datoriile către vistierie ale boierilor ce fugiseră și e silit să se împrumute de la mănăstirea Coșuna de lângă Craiova cu 40.000 de aspri.⁷³ Sub Ștefan Surdul, Mihai ajunge mare postelnic,⁷⁴ apoi peste câteva luni e înlocuit în această funcție și se face mare agă.⁷⁵ În tot acest timp, în fruntea divanului stătea ca mare ban Iane, unchiul lui Mihai, care însă de fapt locuia la Constantinopol. De aceea e probabil că nepotul său l-a înlocuit la Craiova ca ispravnic, cum spune cronica.⁷⁶ În această situație îl găsește noua domnie a lui Alexandru zis cel Rău, în iunie 1592.

Alexandru cel Rău. Noul domn, un aventurier necunoscut pentru țară - „au venit de la Poartă,” zice cronica țării⁷⁷ - se făcu de la început urât de boierime și aceasta din două pricini: mai întâi pentru că a trebuit să puie asupra țării greutăți neobișnuite cerute de turci pentru războiul ce-l începuseră cu imperiul austriac - mii de care cu merinde, cirezi de vite și banii țării se scurgeau în mâinile lacome ale stăpânilor de la Stambul.⁷⁸ Pe de altă parte, el n-a înțeles să guverneze cu divanul boierilor lui Mihnea Turcitul și ai lui Ștefan Surdul, care păstrase aceiași boieri. O parte din boieri, ce e drept, au rămas în funcție: Danciul, marele vornic și Mitrea (Dumitru), marele logofăt din vremea predecesorilor săi, dar pe lângă ei se ivesc boieri noi; necunoscuți ca Barbă Albă, mare vistiernic și mai ales o serie de greci aduși din Constantinopol, Tudori comisul, Iane paharnicul, Manta marele postelnic.⁷⁹ În schimb, mulți boieri vechi și puternici fuseseră înlăturați: Andronie vistiernicul lui Ștefan Surdul, Radu comisul Florescu și mai ales Iane banul, care nu mai apare în divanul noului domn.⁸⁰

Mihai Viteazul era atunci ispravnic al băniei Craiova rămasă fără titular⁸¹ și spre bogatul și puternicul boier oltean se îndreptau toate nădejdiile țării stoarse și umilite și mai ales ale boierilor din Oltenia, dârji în apărarea privilegiilor lor. Boierii de țară nemulțumiți încep să se miște și domnul atunci taie mai mulți dintr-înșii. „I-a tăiat ca vitele și a domnit ca un tiran și un păgân,” zice cronica săsească.⁸² A fost atunci un complot boieresc; în iunie 1593 se iveau la Poartă solii nemulțumiți care arătau fărâdelegile și prădăciunile domnului, dar turcii își închiseră urechile la

⁶⁸ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 316.

⁶⁹ Hrisovul citat din 3 iunie 1658 (la d-na Lahovary), satul Plăviceni „toată partea doamnei Stanca [...] a fost dată și a închinat-o la Sfânta Episcopie doamna Stanca, pentru pomenire, unde zac oasele sale.”

⁷⁰ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 388.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 282. La 25 noiembrie era încă mare stolnic Vintilă, în anul următor apare Mihai; Ghibănescu, *Divanurile*, p. 32.

⁷³ Șt. Greceanu, loc. cit.

⁷⁴ Ghibănescu, op. cit., p. 33.

⁷⁵ Șt. Greceanu, loc. cit.

⁷⁶ *Istoriile Țării Românești*, ed. Iorga, p. 83.

⁷⁷ *Cronica anonimă*, (Ludescu), ed. Ioanid, p. 46.

⁷⁸ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 457.

⁷⁹ Hrisoavele lui Alexandru cel Rău, Venelin, *Влахо-Български Грамоты*, p. 234-235 (1592), Acad. Rom., doc. CVIII/66 și Ms. 2530, f. 541-542 (18 mai 1593), Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 290 (2 februarie 1593), Iorga, *Studii și Documente*, VII, p. 49, Hurmuzaki, XI, p. 905 și documentele citate de Ghibănescu, *Divanurile*, p. 34.

⁸⁰ Pentru divanul lui Ștefan Surdul, Ghibănescu, op. cit., p. 34.

⁸¹ *Istoriile Țării Românești*, ed. Iorga, p. 83.

⁸² Milles, *Siebenbürgischer Würg Engel*, Sibiu, 1670.

aceste plângeri, căci știau că altul nu le va putea aduce mai mult venit din țară.⁸³ Atunci, desigur, s-a creat de către boieri și descendența domnească a lui Mihai, ca să poată avea drept la scaunul domnesc.

După o tradiție păstrată de cronici, Alexandru ar fi prins firul complotului boieresc și ar fi adus pe Mihai la București, ca să-lucidă. Călăul, un țigan, ar fi scăpat securea din mână, dând cu ochii de chipul falnic al viitorului domn și atunci toți boierii, care-l iubeau, ar fi obținut de la domn iertarea lui.⁸⁴ Dar această tradiție e contrazisă de mărturia lui Mihai însuși. El era la Craiova și a prins de veste de planul domnului de a-l pierde și a fugit de acolo. Mihai spune într-un hrisov din 1594: „Când s-au întâmplat domniei mele pribegie de la Craiova, am trimis domnia mea de am chemat călugării de la acea mănăstire (Coșuna), de am adăugat aceste vii [...] ca să stăpânească aceste vii până voi veni domnia mea din pribegie.”⁸⁵ Așa spune și cronica săsească: Mihai chemat de domn, care îl bănuia, a prins de veste și a fugit în Ardeal și de acolo la Constantinopol.⁸⁶ Boierii olteni cei mai însemnați, Straie Buzescu și Radu comisul Florescu, îl urmează în pribegie,⁸⁷ pârlile la Constantinopol se fac și mai insistente sprijinite de bogatul Iane banul și astfel Alexandru își pierde domnia în septembrie 1593.⁸⁸ Turcii se tem ca el să nu fugă în Ardeal și poruncesc lui Sigismund Bathory, principele Ardealului, să-l prindă,⁸⁹ dar Alexandru se ivi mai târziu încrezător în norocul său la Constantinopol. La 1597 locuitorii acestui oraș puteau să-l vadă spânzurat, îmbrăcat în hainele lui scumpe de brocart țesute cu aur.⁹⁰

Împrejurările politice în care Mihai ia domnia. Ridicarea rapidă în scaun a pribeagului ban, fără târguieli prea lungi, se datorește unor împrejurări fericite pentru dânsul. Numeroase și puternice interese lucrau în aceeași clipă pentru el. Mai întâi trebuie să ținem seama de voința țării, adică a boierimii, care amenința cu răscoala tocmai când turcii începeau războiul împotriva împăratului.

În al doilea rând era Iane banul,⁹¹ susținut de nobilimea de negustori bogați de la Fanar. Aceștia au plătit, nu numai pentru protejatul lui Iane banul, dar pentru că un vânt de răscoală sufla în inimile creștinilor din Turcia și ei, conducătorii lor, voiau să aibă un om sigur al lor în Țara Românească.⁹² Andronic Cantacuzino, fiul vestitului Mihail Șeitan Oglu, era în fruntea acestei mișcări.⁹³ El scria fostului domn moldovean, Petre Șchiopul, ce trăia retras în Austria: „Am făcut pe banul Mihai domn al Țării Românești, am judecat că e mai bun decât ceilalți păcătoși bei, care nu arată nici un semn, nici de la tata, nici de la mama, numai păcătoși, neciopliți și mincinoși și argați și nevrednici din toate punctele de vedere, însă prin banul Mihai s-a mulțumit nenorocita țară și au mulțumit lui Dumnezeu, care i-a învrednicit și le-a dat un astfel de pastor bun și creștin și iubitor de săraci și cu frica lui Dumnezeu [...] și l-am făcut domn, care țara îmi mulțumește mult pentru dânsul.”⁹⁴

Așadar, Andronic știa că toți pretendenții nu-și pot dovedi falsa genealogie domnească; despre Mihai nu spune, lucru foarte caracteristic, că, în contradicție cu ei, ar fi fiu de domn legitim, ci laudă numai calitățile lui sufletești și de creștin.

În al treilea rând, Mihai datoră domnia sprijinului combinat al lui Sigismund Bathory și al agentului englez la Constantinopol, Barton. Sigismund Bathory îl primise pe Mihai în Ardeal, când pribegise din Craiova, și-l ținuse ascuns două săptămâni.⁹⁵

⁸³ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 457.

⁸⁴ I. Crăciun, *Cronicarul Szamoskozy*, p. 99 și *Istoriile Țării Românești*, p. 83 cu altă versiune a aducerii lui Mihai la București.

⁸⁵ Șt. Greceanu, op. cit., II, p. 387.

⁸⁶ Milles, op. cit., p. 176. Sârbu, op. cit., I, p. 63-65, face din aceste povestiri două fapte deosebite, ceea ce e puțin probabil.

⁸⁷ I. Crăciun, op. cit., p. 100.

⁸⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. LXXXIV.

⁸⁹ Veress, *Documente*, IV, p. 31-32.

⁹⁰ Milles, loc. cit., și Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 593, „vestito di velluto e d'oro”.

⁹¹ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 9.

⁹² Vezi mai jos, p. 51.

⁹³ Despre el, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. XXV.

⁹⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 374.

⁹⁵ Crăciun, op. cit., p. 99.

Principele Ardealului, care nutrea planuri mari, ar fi vrut să aibă un prieten credincios în Țara Românească și scrie pe de o parte marelui vizir, Sinan pașa, pentru Mihai, pe de alta solului englez, Barton.⁹⁶ Cu Anglia avea Sigismund legături directe și trimisese chiar în acel an la regina Elisabeta pe solul său Ștefan Kakas. Englezii aveau mare trecere la Poartă și Sigismund cerea reginei sprijin pentru Ardeal.⁹⁷ Englezii, ca protestanți și dușmani ai Habsburgilor din Spania și din Austria, cu care se războiau atunci turcii, căpătaseră încrederea sultanului. De altfel, negoțul lor în Orient era înfloritor; agentul lor la Poartă nu era solul reginei, ci era plătit de Compania negustorilor Levantului pentru apărarea intereselor ei comerciale.⁹⁸ Astfel ar fi putut intra pe aceasta cale în legătură și cu lumea de bancheri levantini, în care trăia Iane banul, unchiul lui Mihai Viteazul.

În orice caz, știm că legătura cu solul englez s-a făcut prin Sigismund Bathory și Mihai îndreptându-se spre țară, ca domn, se grăbește să scrie de lângă Adrianopol principelui Ardealului, mulțumindu-i: „căci pot scrie Măriei tale că am avut cinste dela Măria ta” și-i făgăduiește că în domnie va fi prietenul său.⁹⁹ Dar soarta trebuia să hotărască altfel legăturile dintre acești doi oameni.

Alexandru Vodă, care se compromisese și prin uciderea unui ienicer în Țara Românească,¹⁰⁰ pierduse domnia și un ceauș turc ținea scaunul, până la sosirea noului domn,¹⁰¹ care trimisese înainte ca loțiitor pe boierul său credincios, Stroe Buzescu.¹⁰² La sfârșitul lui octombrie, Mihai sosea în București¹⁰³ încărcat de datorii la Constantinopol, datorii pe care știa că nu le va putea plăti niciodată.

⁹⁶ Ibidem, p. 100.

⁹⁷ Veress, *Documente*, IV, p. 25.

⁹⁸ Alfred Wood, *A history of the Levant Company*, Oxford, 1935.

⁹⁹ 11 octombrie 1593, st. v., Veress, *Documente*, IV, p. 37-39.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 102.

¹⁰¹ *Chronicon Fuchsio-Oltardium*, ed. Trausch, Brașov 1847,1, p. 105.

¹⁰² Crăciun, op. cit., p. 101.

¹⁰³ La 11 octombrie stil vechi era deja plecat din Adrianopol spre țară, cf. Veress, loc. cit.

ARMATA LUI MIHAI VITEAZUL

Vechea organizare a armatei românești. Care erau mijloacele militare pe care le avea la îndemână Mihai Viteazul ca să obțină marile lui izbânde? Desigur, aceste mijloace sunt în legătură cu organizarea militară de atunci a țării, pe care trebuie s-o studiem pe scurt, căci numai ea ne va îngădui să înțelegem cum a putut domnul nostru să aibă succese așa de repezi, dar așa de puțin durabile.

În secolul al XVI-lea se produce o schimbare esențială a vechii organizări militare românești. Vechea organizare din veacul al XV-lea era întemeiată în primul rând pe *oastea de țară*,²⁵⁶ adică pe ridicarea maselor în jurul unor centre locale sau steaguri.²⁵⁷ Această organizare, mai bine cunoscută în Moldova, exista și în Țara Românească, ceea ce face pe Ștefan cel Mare să spuie într-o inscripție privitoare la lupta de la Râmnic cu Basarab cel Tânăr, „a fost mare pieire a *satelor* lui Basarabă.”²⁵⁸ (deci cete organizate pe sate de oșteni). Armata era ridicată prin apel făcut întregii țări, ridicare în masă, numită „oastea cea mare,” termen care apare încă din veacul al XIV-lea.²⁵⁹ La oastea cea mare erau chemați nu numai oamenii liberi, ci și șerbii.²⁶⁰ Pe lângă îndatorirea de a veni la oastea cea mare, țărani erau siliți să ție pe socoteala lor cai domnești pentru oaste și să lucreze la cetăți.²⁶¹ Erau desigur și în Țara Românească *curteni* sau sate privilegiate care formau oștirea cea dintâi gata, exercitată și cu arme.²⁶² Orașele, care erau centre mai populate, ofereau domnului posibilități mai mari de a strânge repede oaste, erau deci puse mai mult la contribuție și de aceea, în Moldova, constatam un mare număr de armeni în oastea lui Ștefan cel Mare.²⁶³

Oastea de mercenari era pe atunci puțină și se aduna numai în anume ocazii speciale. De pildă, chiar la 1523, Radu de la Afumați se plângea că „nu am de unde să cheltuesc pentru voinici.”²⁶⁴ Armele de foc erau rare și cine le cunoștea era un om deosebit. Astfel Dan *Pușcariul*, un oștean al lui Vlăduț voievod care avea și sate în țară cu frații săi, înaintează în vremea lui Neagoe Basarab până la rangul de spătar.²⁶⁵

Oștirea lui Mihai. Mercenarii. În secolul al XVI-lea din pricina progreselor tehnicii, armatele își schimbă înfățișarea în toată Europa. Răspândirea tot mai mare a armelor de foc, puști și tunuri, a făcut ca vechile oști feudale de țărani conduși de nobili să devie o gloată inutilă. Era oștean cine avea arme de foc și știa să se folosească de ele. De aceea cariera militară a devenit o știință și acei care știau să lupte se angajau pe bani. Astfel, în toată Europa locul întâi îl iau oștile de *mercenari*. La fel s-a întâmplat și la noi. Vechea oaste de țară a rămas o strânsură, care cade pe planul al doilea. Domnii care voiau să lupte pentru apărarea țării sau pentru cuceriri trebuiau să aibă mercenari sau lefegii. De aceea și Mihai Viteazul a avut în primul rând o oaste de mercenari.²⁶⁶

Încă înainte de Mihai numărul mercenarilor începuse să crească în Țara Românească, ceea ce era o sarcină apăsătoare asupra țării.

Sub Ștefan Surdul, la 1591, se spunea că domnul nu va putea plăti tributul din pricina mercenarilor, care erau o pacoste, silind pe locuitori să fugă.²⁶⁷

²⁵⁶ Pentru oastea de țară traducerea latină a cronicii lui Miron Costin, ed. Barwinski, București, 1912, p. 21 dă echivalența *exercitum collatum* (cf. ed. V. A. Ureche, Miron Costin, *Opere complete*, I, p. 456).

²⁵⁷ Pentru organizarea armatei în sec. XV, R. Rosetti, *Cum se făptuia războiul de Ștefan cel Mare*, Acad. Rom. ist., ser. III, tom. IV-VI (5 memorii), cf. și N. Iorga, *Istoria armatei române*, I.

²⁵⁸ Kosak, *Inscripții în Bukovina*, p. 46.

²⁵⁹ Ștefulescu, *Tismana*, p. 47.

²⁶⁰ Documentul lui Vlăduț voievod din 10 iulie 1511, Acad. Rom., R. B./6.

²⁶¹ Documentul lui Radu cel Mare din 10 decembrie 1505, Acad. Rom. XXXIII-191.

²⁶² R. Rosetti, op. cit., Acad. Rom. ist. ser. III, tom. IV, p. 23-24.

²⁶³ Donatto da Lezze, *Historia turchesca*, ed. Ursu. p. 89-90.

²⁶⁴ S. Dragomir, *Documente slave din Sibiu*, p. 41.

²⁶⁵ Hrisovul lui Vlăduț voievod, fără dată, 21 noiembrie, Acad. Rom. XI/154 și hrisovul lui Neagoe Basarab, fără dată, 17 octombrie, Acad. Rom. XI/153

²⁶⁶ Cf. R. Rosetti, în Acad. Rom. ist. ser. III, tom. XI, p. 252 și urm. și XII, p. 122-127.

²⁶⁷ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 154.

Cronica țării vorbind de oastea de mercenari a lui Mihai, spune că numai după primele ciocniri cu turcii, abia la 1597, „dacă pierdu atâția voinici, el fu scârbit și începu a trimite prin toate țările streine ca să strângă voinici viteji și aduse leși și cazaci și tot felul de oameni, care erau de folos.”²⁶⁸ Această afirmație a cronicii este exactă, cum vom vedea imediat.

Până la 1596-97, în timpul marilor lupte cu turcii, nu se găsesc în oastea lui Mihai afară de ajutoarele ardelene, mercenari bine organizați și înarmați. În realitate avem mai multe categorii de mercenari în oștirea viteazului domn. Gheorghe Raț, șeful sârbilor, pe care domnul îl numise mare ban al Craiovei, distingea într-o scutire acordată mănăstirii Tismana „haiduci, dorobanți și cătane.”²⁶⁹ *Haiducii* erau oamenii de peste Dunăre, sârbi și bulgari, dovadă că așa sunt numiți acei care pradă Babadagul, la 1597, sub conducerea sârbului Velișco.²⁷⁰ În schimb, *dorobanții* și *cătanele* sunt lefegii plătiți de împărat (unguri și cazaci). În ceea ce privește pe cei dintâi, Mihai i-a avut încă de la începutul luptei cu turcii, cu preț ieftin, ei veneau: de peste Dunăre, din satele creștine autonome cu organizare militară, despre care am vorbit mai sus. Aveau șefi de cete deosebiți, formând bande izolate în oastea domnului (de exemplu ceata lui Dali Marcu, Baba Novac, Velișco etc.)²⁷¹ Când Mihai a trecut peste Dunăre, în special în Dobrogea, a chemat peste tot *voluntari în leafă*.²⁷²

Al doilea grup de mercenari îl formau cazacii din Ucraina. Această oaste neregulată din Polonia intrase în slujba lui Rudolf al II-lea cu leafă, în urma soliilor trimise de împărat și de papă hatmanilor căzăcești.²⁷³ Aron Vodă a chemat și el pe cazaci sub steagurile lui, îndată ce începu lupta cu turcii, ni s-au păstrat scrisorile lui în care se văd angajamentele și condițiile pentru primirea cazacilor în leafă și la fel a făcut și urmașul său, Ștefan Răzvan.²⁷⁴ După exemplul lui Aron și al împăratului, Mihai se adresează la rândul său acestor călăreți din câmpiile sălbatice de la Nipru. În martie 1596, el scrie: „Iubitul meu domn hatman prietenul meu, [...] cu toți cavalerii oștirii zaporojenilor,” chemându-i să vie cu leafă bună în slujba lui. „Să dea Dumnezeu ca să vă văd pe toți cât mai curând în țara mea,” zicea el, și invita pe hatman să vie în persoană.²⁷⁵ Atunci începuse Mihai să primească fonduri de la împărat pentru întreținerea unei oștiri de mercenari. Toată domnia lui Mihai, de la această dată, e plină de cereri ca să i se plătească regulat pensia mercenarilor întreținuți în Țara Românească pe socoteala împăratului. Această oaste constituită regulat de la 1597, cum spune și cronica, cu cazaci și unguri, cu o tabără deosebită, era bine plătită și forma nucleul cel mai ales al oștirii lui Mihai Viteazul.

Oastea era plătită direct de împărat prin agentul său în Țara Românească, Lassota, care trimite rapoarte regulate despre întrebuințarea banilor.²⁷⁶ Cu acești oșteni a cucerit Mihai Ardealul și Moldova. *Numărul lor era însă foarte redus: nu atingea nici 4000 de oameni.* Avem registrul de plată al lui Lassota, din care reiese că în toamna anului 1597 erau 1987 de călăreți husari și 1857 de trabanți pedestrași „care sunt plătiți de împăratul romanilor nobilului principe și domn Mihai voevod din Valahia.”²⁷⁷ Tot Lassota spune că mercenarii formau 18 steaguri²⁷⁸ și după organizarea polonă a cazacilor trebuie să socotim cam 200 de oameni de steag,²⁷⁹ ceea ce revine la aproape același număr ca mai sus.

Alături de acești mercenari imperiali erau desigur sârbii și bulgarii, a căror cifră nu o putem stabili sigur. Ei erau organizați în cete de haiduci, care avea o valoare militară mai redusă, buni

²⁶⁸ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 55-56.

²⁶⁹ Ștefulescu, *Tismana*, p. 290-291.

²⁷⁰ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 42.

²⁷¹ Pentru Deli Marcu, Veress, *Documente*, V, p. 17, pentru Baba Novac, șef al haiducilor și sârbilor, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 422-423.

²⁷² Veress, *Documente*, IV, p. 199, raport din aprilie 1595.

²⁷³ Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 173 și urm.

²⁷⁴ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 10-13.

²⁷⁵ *Ibidem*, p. 19-21.

²⁷⁶ Veress, *Documente*, V, p. 79-80, 253, 264, 272-273, 280-281.

²⁷⁷ *Ibidem*, V, p. 106. În tratatul lui Mihai cu împăratul erau prevăzuți 5000 de oameni (Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 288), dar se vede că cifra n-a fost atinsă.

²⁷⁸ *Ibidem*, V, p. 79.

²⁷⁹ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-1, p. 643.

pentru incursiuni repezi dincolo de Dunăre. Socotim că acești sârbi și bulgari nu puteau trece de vreo 5000-6000 de oameni, căci e vorba de cete mici de haiduci, plătite de domn din veniturile sale.

În afară de mijloacele acordate de împărat, Mihai avea și unele mijloace interne, în țara lui cea sărăcită: mănăstirile erau datorate să ție pe socoteala lor panduri (mercenari, voluntari).²⁸⁰ Boierii erau și ei obligați să ție pe socoteala lor, timp de trei luni pe an, călăreți în arme. Dar la o revizie a lor de către Mihai, nu s-au găsit în total din aceștia decât cinci sau șase sute.²⁸¹ Mihai se plânge într-un rând că n-are cu ce plăti mercenarii: a cheltuit cu ei averea soției lui și a mănăstirilor.²⁸² Câteodată mercenarii ortodocși, care nu uitau că luptau pentru credință, renunță „cu glas mare” la leafă în schimbul unei moșii, care se dă mănăstirii Bistrița.²⁸³ Dar de multe ori lefegii neplătiți prădau satele boierești,²⁸⁴ alte ori plini de mânie năvăleau chiar în castelul lui Mihai, strigând și spărgând totul, cerând lefile lor.²⁸⁵ Aceasta a fost atmosfera în care a trăit Mihai, mereu cu grija de a-și plăti mercenarii, ce aveau neîncetat nevoie de lupte și de bani.

În genere, oastea de mercenari a lui Mihai o putem socoti la 10-13.000 de oameni, dintre care 4000 armată regulată și restul haiduci balcanici și alții. Această mică oștire era însă destul de însemnata, căci nu trebuie să ne închipuim că armatele din sud-estul Europei, afară de marea oaste a sultanului, puteau însuma cifre prea ridicate. Nici cazacii, nici tătarii nu aveau oștirile uriașe de care se vorbește în cronică.²⁸⁶

Cu aceasta oaste a câștigat Mihai toate succesele lui militare, dar oștirea organizată la 1597, până atunci domnul luptase împotriva turcilor cu oastea de țară și cu haiducii, s-a dezorganizat de la o vreme. Cauza destrămării oștiri lui Mihai este faptul că polonii au poruncit cazacilor să se întoarcă în patrie, ceea ce unii din ei au și făcut (1600).²⁸⁷ Apoi, cei ce încercau să mai treacă prin Moldova și să mai răspundă la apelul lui Mihai, pentru a umple golurile, erau oprii să treacă, încă din 1598, din porunca lui Ieremia Movilă.²⁸⁸ Încercările lor de trecere erau respinse chiar cu armele.²⁸⁹ Pe de altă parte, de la 1600 înainte, după luarea Ardealului, împăratul n-a mai plătit pensia oștirii lui Mihai, așa că aceasta s-a risipit în mare parte. *Aceasta este explicația principală a căderii lui Mihai*, care după 1600, în luptele sale cu Basta și cu polonii, n-a mai avut la îndemână, în cea mai mare parte, oastea cea aleasă de mercenari.

Așadar, în istoria armatei lui Mihai distingem trei faze. O primă fază, până la sfârșitul anului 1596, când Mihai luptă cu turcii cu oastea de țară, țărani și boierii și cu mercenari haiduci, sârbi și bulgari, cu puține ajutoare din Ardeal. Este epoca luptei de la Călugăreni.

De la 1597, cum spune și cronică, își formează cu banii împăratului o oaste europeană (în ceea ce privește armamentul), ridicându-se la 10-13.000 de mercenari. Este epoca cuprinderii Ardealului și a Moldovei.

În sfârșit, de la 1600, se dizolvă oastea de mercenari, este epoca înfrângerii și a căderii.

Oastea de țară. Alături de oastea cea scumpă și prețuită a mercenarilor, era oastea de țară, adunată după obiceiul vechi, care lupta după datini. Organizarea acestei oștiri era teritorială, pe unități locale, care corespundeau în vremea lui Mihai cu județe. De aceea, găsim în cronică știrea că la cucerirea Ardealului de către Mihai, oastea de țară care a trecut munții prin valea Oltului, era alcătuită din „oștile Craiovei și a Jiului și a Mehedinților,” sub comanda banului Udrea și a boierilor Buzești. Iar când Buzeștii se ridicară împotriva lui Simion Movilă, domnul adus de poloni, ei

²⁸⁰ Ștefulescu, *Tismana*, p. 290-291. De la Cozia lua Mihai într-un rând, 20.000 de aspri, când a trecut în Ardeal și o cantitate de plumb, când a atacat Nicopolul (Greceanu, *Genealogii*, II, p. 389).

²⁸¹ Veress, *Documente*, V, p. 95.

²⁸² C. Isopescu, *Documenti inedite*, în *Diplomatariu italicum*, I, p. 397.

²⁸³ Papiu, *Tezaur*, I, p. 39.

²⁸⁴ Acad. Rom. Ms. Nr. 2530, f. 567-569, document din 1607 despre prădăciunile pandurilor, în zilele lui Mihai Vodă.

²⁸⁵ Veress, *Documente*, V, p. 79, Raport al lui Lassota.

²⁸⁶ Cf. comunicarea d-lui O. Górka la Acad. Rom., *Le calcul des forces militaires dans l'est de l'Europe*.

²⁸⁷ Poema lui Martin Paszkowski cu pseudonimul P. Kulikowski, *Dzieie Tureczkie y utarczki Kozackie z Tatory (Istoria turcească și luptele cazacilor cu tătarii)*, Cracovia, 1615, aventurile unui cazac polon din oastea lui Mihai, care apoi fuge, aflând de porunca hatmanului polon. Pentru ordinul polonilor către cazaci, Veress, op. cit., VI, p. 21-22.

²⁸⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 374.

²⁸⁹ P. P. Panaitescu, *Documente*, p. 47-49.

„adună oștile Mehedinților.”²⁹⁰ Un raport către Vatican despre starea militară a Munteniei, amintește, încă din vremea lui Mihnea Turcitul, oastea „oamenilor de la munte ce se cheamă *Medinzi* (Mehedinți).”²⁹¹

Conducătorii acestor oști locale erau boierii din regiuni, acei boieri care aveau dregătorii de la domn; banul Craiovei era șef peste toate oștile Olteniei.²⁹²

Acest fapt dădea însă putere partidelor boierești, ca de pildă Buzeștilor, care puteau câteodată să ridice oștile din unele ținuturi pe seama lor. Oastea de țară fiind, spre deosebire de mercenari, cu organizarea locală, era mai puțin a domnului și mai mult a boierilor. Mihai Viteazul a organizat însă un corp de „recrutatori,” care chemau pe oameni la oaste. Într-un act prin care scutește de oaste pe un orășean din Târgșor, Mihai poruncește „*TCPATCAIOM 3A BOHCKIT*, ceea ce înseamnă „celor ce trag la oaste,” să-l lase în pace.”²⁹³ Această organizație, care nu se mai întâlnește sub alți domni, nu împiedeca însă, cum am văzut din mărturia cronicilor, ca oastea de țară să aibă șefii ei locali.

Satele militare privilegiate organizate în *călărași* și *roșii*, își au și ele locul în alcătuirea oștirii lui Mihai Viteazul. Două decenii după moartea lui Mihai, găsim călărași la Mănești, Gherghița, Ploiești și Rușii de Vede.²⁹⁴ Acești călărași nu erau toți ai domnului, puteau fi și în slujbă unor boieri. Astfel Dragomir vornicul, cumnatul lui Mihai Viteazul, pusese într-un rând mâna pe moșia Plăviceni a sorii lui, doamna Stanca, „s-a sculat de a cotropit această moșie, partea doamnei Stanca și și-a așezat niște călărași acolo pe această moșie din Plăviceni.”²⁹⁵

O descriere a oștirii lui Mihai, când a intrat în Ardeal, distinge întâi pe mercenari și haiducii liberi, apoi „oastea cea frumoasă a roșilor (rosorum), cum o numesc ei și călărimea boierilor îmbrăcați cu platoșe și înarmați cu măciuci.”²⁹⁶ Boierii înarmați cu măciuci firește că nu constituiau o armată modernă, dar adaugă o notă în plus la aspectul feudal al acestei oștiri de veche datină.

Oastea de țară n-a avut un rol însemnat în izbândeile lui Mihai, afară de primele ciocniri cu turcii, deși numărul ei întrecea pe al mercenarilor; dar organizarea și înarmarea ei primitivă o făceau să rămâie pe planul al doilea.²⁹⁷ Socotim însă că ea a avut în domnia lui Mihai, ca și în alte împrejurări, *un rol politic*. Ea dădea puțință boierilor să dispună de o forță și să-și impună adesea voința lor domnului; în orice caz existența ei silea pe domn să împartă puterea cu boierii.

Organizarea militară a țării și strategia lui Mihai în istoria principatelor române este o mare deosebire între Moldova și Țara Românească în ceea ce privește situația militară. Ambele țări au avut în primul veac de la întemeiere un lanț de cetăți în jurul lor, care le apăra de dușmani: Moldova cu seria de cetăți ce apărau ieșirile din păsurile munților, trecerea râurilor mari și a vadurilor Nistrului, Țara Românească cu cetățuile de la munte și cetățile mari de la Dunăre. Dar pe când sistemul de întărire al Moldovei a fost completat de Ștefan cel Mare, care a făcut din țara sa o cetate înconjurată cu turnuri de apărare, sistemul muntean a căzut repede. Luarea Giurgiului, a Turnului și, în veacul al XVI-lea, a Brăilei de către turci lăsa țara deschisă, un șes întins, bun pentru năvala repede a cavaleriei dușmane. Urmărilor acestei împrejurări au fost foarte mari și se resimt în soarta deosebită ce a fost menită celor două țări surori.

Mihai Viteazul și-a dat seama de această situație primejdioasă și de aceea scrie ducelui de Toscana: „Am luptat fără cetăți, nici castele, nici orașe, nici cel puțin casă de piatră, unde să mă retrag, ci abia am avut una singură pentru locuință.”²⁹⁸

Boierii vor simți adânc această situație tragică, averile și moșiile lor lăsate fără apărare în fața oricăror incursiuni. Ei privesc cu invidie la Ardeal, cetate naturală, scutită de asemenea nenorociri.

²⁹⁰ Ibidem, p. 71.

²⁹¹ Filitti, *Documente din arhiva Vaticanului*, I, p. 46.

²⁹² Heidenstein, *Rerum polonicarum... libri XII*, Frankfurt, 1672, p. 360.

²⁹³ P. P. Panaitescu, *Documente*, p. 143-144. Mihai din Târgșor, care beneficiază de această scutire, era obligat să ție cai domnești pentru oaste. Acad. Rom. Doc. CXCVII/48.

²⁹⁴ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 79.

²⁹⁵ Hrisovul lui Mihnea III, 3 iunie 1658, la d-na Lahovary.

²⁹⁶ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 431, cifrele sunt însă desigur exagerate.

²⁹⁷ R. Rosetti, op. cit., în Acad. Rom., ser. III, tom. XXI, p. 261-269.

²⁹⁸ *Luptele lui Mihai Viteazul*, Biblioteca Astra, p. 41-42.

*Și atunci când Ardealul fu cucerit, n-au mai vrut să iasă de acolo, cu toate somațiile împăratului, căci găsiseră în sfârșit un loc de adăpost, în care voiau să se așeze.*²⁹⁹

E drept că la Târgoviște era curtea domnească, întărită cu ziduri și turnuri, în care au putut rezista turcii puțin timp, la 1595.³⁰⁰ Mai important însă este faptul că prin reluarea Brăilei și a Giurgiului, Mihai Viteazul a refăcut pentru o clipă lanțul de apărare la Dunăre,³⁰¹ nu știm însă dacă le-a întărit și le-a organizat din nou după cucerire. În orice caz nici o mare oaste turcească n-a mai trecut Dunărea între 1595 și 1600 și stăpânirea acestor cetăți, deși nu însemna prea mult lucru, a îngăduit lui Mihai să cucerească Ardealul și Moldova, având spatele întrucâtva întărit.

Strategia lui Mihai se resimte din organizația armatei lui și de împrejurarea că țara lui era totuși o țara deschisă. Armata lui, în care erau haiducii balcanici, cete ce străbăteau repede ca fulgerul în locuri aproape neumblate, cazacii obișnuiți cu lupta cu tătarii, pe cai iuți, apoi țara care nu dădea puncte de sprijin, toate fac pe Mihai să adopte o strategie în care surprinderea și repeziciunea mișcărilor să fie principalul temei al izbândeii, numai grație ei a cucerit Ardealul și Moldova. De aci reiese și principiul ofensiv al tacticii lui Mihai. El a fost un mare militar din temperament, care a știut să se folosească de toate împrejurările în care se afla. Figura rară în istoria militară a românilor, oameni prudenți și așezați, care știau să-și apere țara, întărindu-se în păduri și în locuri ferite pentru a lovi pe dușmani, dar care foarte rar iau ofensiva și întâmpina pe dușman în țara lui, Mihai a avut ca principiu strategic întotdeauna ofensiva, împotriva turcilor ca și a creștinilor. Căderea lui se datorește unor cauze politice ce l-au lipsit de cei mai buni oșteni, nu unor lipsuri în concepția lui strategică.³⁰²

²⁹⁹ Vezi mai jos, p. 82-85.

³⁰⁰ Cf. R. Rosetti, *Evoluția fortificației la Români*, Acad. Rom., ist., ser. III, tom. XII, p. 31-34.

³⁰¹ Ibidem, p. 27, pentru valoarea cetăților.

³⁰² O bună analiză și caracterizare a strategiei lui Mihai, R. Rosetti, *Evoluția strategiei la Români*, Acad. Rom., ist. ser. III, tom. VI, p. 31-79.

MIHAI VITEAZUL ȘI BOIERII

Divanul de la începutul domniei. Mihai fusese ridicat în scaun printr-o mișcare a boierilor olteni, în mijlocul cărora crescuse, era reprezentantul acelor boieri și aceasta s-a resimțit în toată domnia lui. Boierii care îl ridicaseră erau tineri, cei mai mulți, ca Buzeștii, nu ocupaseră funcții înalte. Mihai n-a putut de la început să facă o revoluție în sfatul domnesc și să înlocuiască pe boierii ce slujiseră pe rând la domnii dinaintea lui cu boieri noi și tineri. Bătrânii boieri formau un element statornic peste domniile trecătoare, așa fusese chiar și în veacul al XV-lea. De aceea în divanul din primul an al domniei lui Mihai întâlnim boieri ce slujiseră sub Mihnea Turcitul, sub Ștefan Surdul, ba chiar sub Alexandru cel Rău.

Astfel divanul cu care-și începe viteazul domn stăpânirea era compus din Mitrea vel vornic, care fusese mare vornic și mare logofăt sub Mihnea și sub Alexandru cel Rău,³⁰⁴ Andrei mare logofăt, fostul vistiernic al lui Mihnea, Manta marele paharnic, fost postelnic sub Alexandru; Pană comisul, care slujise ca vistiernic sub Alexandru; Tudorache marele postelnic, fostul comis al lui Alexandru cel Rău; Dimitrache marele spătar, fost cu aceeași funcție sub Mihnea. Dintre boierii noi avem pe Pangratie vistierul, pe Sârbu stolnic, Coci postelnicul și Statache vistiernicul, Dragomir stolnic, apoi Negri spătar.³⁰⁵ Observăm, așadar, că venirea lui Mihai în scaun a însemnat păstrarea datinei și a vechiului regim boieresc. Boierii olteni care l-au sprijinit la ocuparea domniei nu apar încă în divan. Și ceea ce e mai caracteristic, Mihai păstrează cei mai mulți boieri greci ai lui Alexandru (Manta, Pană, Tudorache sau Tudori și Dimitrache), la care se mai adaugă și noi boieri greci în divanul său: Pangratie, Coci, Statache. Putem spune că primul divan al lui Mihai a fost mai bine de jumătate grecesc, desigur sub influența cercurilor din Constantinopol și a lui Iane banul.

Dintr-o listă de boieri munteni prezentată împăratului creștin de solul său, raguzanul I. Marini Polli, mai cunoaștem încă pe unii boieri de rang inferior sau foști boieri, care rămăseseră fără dregătorii la curtea noului domn.³⁰⁶ Între boierii vechi e Danciul, mare vornic sub Alexandru cel Rău, Dan, vistiernicul lui Ștefan Surdul, Chisar logofătul și Petre spătarul, boieri ai lui Mihnea, alături de care fusese și Mihai ca dregător în divan în tinerețea lui. Dar pe lângă aceștia erau și boieri noi și tineri: Stroe Buzescu postelnicul, Ivan aga căpitanul de călărași, Radu comisul Florescu. Aceștia erau desigur oamenii de încredere ai domnului, cu care se sfătua în taină pentru marile sale planuri, pe ei se va întemeia mai târziu stăpânirea lui și ei vor ocupa locurile înalte ale vechilor boieri. Existența unor oameni de încredere ai domnului, care peste capul divanului cârmuiau țara, se vede din faptul că acestor boieri tineri Mihai le încredințează toate soliile importante (Stroe Buzescu trimis de două ori la Sigismund Bathory și la Aron Vodă; Radu Buzescu trimis și el la Sigismund,³⁰⁷ precum și conducerea armatelor în primele lupte cu turcii (Radu, Preda și Stroe Buzescu în luptele cu tătarii; Radu Florescu la Hârșova).³⁰⁸ Acești boieri erau comandanții oștirilor de țară, oameni de acțiune și înrudiți cu domnul formând un puternic partid, pe care se bazuia Mihai. Ei în curând vor ajunge să înlăture pe boierii cei vechi și să ajungă stăpâni în sfatul cel mare al țării.

Boierii cei noi. În octombrie 1594, în ajunul luptei cu turcii, boierii cei vechi sunt înlăturați brusc din divan de către boierii cei noi, comandanții oștilor. Astfel intră în divan ca mare vornic Ivan, fostul comandant de călăreți, care-și vărsase sângele pentru domn în luptele cu tătarii,³⁰⁹

³⁰⁴ Pentru cariera lui, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, la indice. Era un boier bătrân, comis la 1570-1573, vistier la 1576-1577, vornic la 1578.

³⁰⁵ Pentru divanul lui Mihai din 1593-4, Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 270, V, p. 290, XVI, p. 139. Acad. Rom. doc. LXXII/9 (7 dec. 1593), CCI/9 (3 aprilie 1594) și Ms. Nr. 2530, f. 543-544 (1594 mai 16), f. 545 (mai 25), p. 546-547 (iulie 5), f. 552-554 (iulie 22). Arhive Stat, sec. istor. acte din 20 dec. 1593, 4 ianuarie, 16 mai, 27 mai, 3 iunie, 18 iunie, 21 iunie, 7 iulie, 17 august, 29 august 1594. Cf. indicele la Filitti, op. cit., și Ghibănescu, *Divane*, p. 34, cf. și p. 32-33 pentru divanele domnilor precedenți.

³⁰⁶ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 196-197. Solul observa că cei mai mulți boieri sunt greci.

³⁰⁷ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 47 și 49.

³⁰⁸ *Ibidem*, p. 48-49

³⁰⁹ Vezi mai jos, pragraful următor.

Tudosie sau Teodosie vistierul, din neamul Rudenilor, autorul cronicii lui Mihai Viteazul; Șerban paharnicul, viitorul domn Radu Șerban, Calotă spătarul și Radu Florescu comisul, care fusese pribeag cu Mihai la Constantinopol; în sfârșit frații Buzești, Stroe stolnicul, Preda postelnicul și Radu clucerul.³¹⁰ Dintre vechii boieri mai rămâne pe lângă divan doar Miroslav fostul mare logofăt, un boier foarte bătrân care slujise în această dregătorie încă din vremea lui Alexandru cel Bătrân, Mihnea și Petre Cercel, înrudit cu neamul domnesc și cu boierii din Mărgineni.³¹¹ Tot atunci e făcut mare logofăt Chisar, un vechi boier de care am mai vorbit. Dar toți grecii din primul divan al lui Mihai sunt înlăturați până la unul. Înlăturarea boierilor bătrâni și înlocuirea lor cu boierii tineri și războinici se făcuse poate cu consimțământul lui Mihai, înlăturarea grecilor, care schimbă cu totul aspectul divanului, i-a fost însă desigur impusă. Prin tratatul încheiat de boieri cu Sigismund Bathory fără voia lui Mihai se prevedea că grecii nu vor mai avea voie să ocupe funcții în Țara Românească, ceea ce consfințește revoluția din octombrie 1594.

În adevăr, în primăvara anului 1595, solii lui Mihai în frunte cu mitropolitul închină țara lui Sigismund Bathory și fără voia și știrea stăpânului lor încheie cu acesta un tratat, prin care puterea domnului Țării Românești era îngădită, boierilor li se dau toate drepturile și grecii erau scoși din toate slujbele boierești. Mihai, adânc jignit, a trebuit să primească, deoarece se pregătea să dea lupta cu turcii și avea nevoie de ajutorul oștirii lui Sigismund.³¹² Acest tratat, impus domnului din afară pecetluit izbânda boierilor noi asupra celor vechi.

De aproape o jumătate de veac aceleași familii de boieri guvernau țara peste schimbările repezi de domnie. Aceiași boieri rămăseseră în dregătorii, când veneau domni noi, chiar când aceștia erau dușmanii înaintașilor lor în scaun. Ceea ce se făcuse la 1594 în Țara Românească și se desăvârșise în anii următori era o adevărată revoluție națională, în sensul de atunci, înlăturarea în bloc a străinilor cu sprijinul lui Sigismund Bathory și probabil împotriva domnului, care avea anume legături și rudeni la Constantinopol. Pe de altă parte, și boierii cei vechi și bătrâni, stâlpii țării sub domnia dinainte, erau puși la o parte de partidul boierilor tineri și războinici, cei mai mulți din Oltenia. Desigur că cei înlăturați au protestat și chiar au conspirat împotriva domnului și a noilor lui sftnici.

În vara anului 1596, Chisar marele logofăt în funcție, Dan fostul mare vistiernic al lui Ștefan Surdul, Vintilă clucerul și Dumitru, un boier bătrân, împreună cu alți boieri mai mici uneltesc cu turcii și cu moldovenii pieirea domnului și aducerea în scaun a lui Simion Movilă, fratele lui Ieremia. Îi dădură de veste domnului să fugă, căci vin tătarii, dar Mihai descoperi gândurile lor și capetele lui Chisar marele logofăt și al fiului său, precum și a lui Dumitru cad sub securea călăului, ceilalți vinovați izbutesc să fugă în Moldova.³¹³ Îndată după sângeroasa execuție a boierilor încărunțiți în slujbele domnilor bătrâni și neobișnuiți cu o vreme nouă, demnitatea de mare logofăt rămasă liberă, fu dată lui Teodosie Rudeanu, până atunci vistiernic, unul din membrii cei mai însemnați ai partidei celei noi. În locul lui ca vistiernic veni însă un alt boier oltean, Stoica sau Stoichiță din Strâmba; unul din cei mai apropiați și buni sftnici ai domnului.³¹⁴ Izbânda partidei

³¹⁰ Arhive Stat, sec. ist. acte din 2, 7 și 31 oct. și 24 dec. 1594. Ms. Acad. Rom. Nr. 2530, f. 555-556 (1595 martie 17, Miletić și Agura, *Дако-Ромънитѣ и слав писеностя*, în *Сборникъ* IX, p. 155 (8 septembrie 1595), Ștefulescu, *Strâmba*, p. 27-28, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 51 are la mai 19, divanul din anul precedent, să fie o greșeală de dată? Pentru divanul din 1596, Ghibănescu, *Divane*, p. 34, Acad. Rom. Ms. Nr. 2530, p. 566 (aprilie 15 și iunie 1), Safarik în *Госник (Belgrad)*, ser. I, IX, 1857, p. 243-244, din 24 iulie 1596 și Iorga, *Studii și documente*, V, p. 290.

³¹¹ Cf. pentru cariera și rudele lui, G. D. Florescu, *Boierii din Mărgineni*, Văleni, 1930, arborele genealogic.

³¹² *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 50 arată că tratatul s-a încheiat de boieri împotriva voinței domnului. Textul în Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 209-213 și 472-476. Cf. Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 268-274.

³¹³ Pentru acest complot, scrisoarea lui Mihai către Sigismund Bathory la 6 septembrie 1596, Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 277-278, Walter în Papiu, *Tezaur*, I, p. 37-38 (cu data greșită 1595), Stavrinou, în Legrand, *Recueil de poèmes historiques*, p. 49. Pentru boierii fugiți în Moldova, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-1, p. 487-488, 551. Nu este dovedit că Dumitru cel omorât la 1596 era vornicul Dudescu, cf. Hagi-Moscu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, extras din *Arhivele Olteniei*, Nr. 43-44, p. 11.

³¹⁴ Despre el, vezi mai jos, p. 75.

noi era deplină. De atunci divanul lui Mihai nu s-a mai schimbat până la sfârșitul domniei.³¹⁵ Singurul grec rămas însă pe lângă Mihai a fost banul Craiovei, Mihalcea. Nu cunoaștem banul din primul divan al lui Mihai, dar de la 1595 apare banul Mihalcea, la 1596 Calotă, iar la 1598 bănia este împărțită unui triumvirat, Mihalcea, Calotă și Udrea și la 1599, Mihalcea, Calotă și Raț.³¹⁶ Mihalcea a fost un sfetnic credincios și un militar de valoare și mai ales era înrudit cu Buzeștii și de aceea s-a făcut o excepție pentru el și n-a avut soarta celorlalți boieri greci (întrucât Andronie vistierul pare a fi fost sub Mihai fost vistier, iar funcția era ocupată de Teodosie și apoi de Stoichiță).

În schimbările divanului lui Mihai, care începu cu un sfat plin de boieri vechi și de greci, pentru a trece brusc de la 1594 la un sfat de boieri tineri și războinici, se oglindește lămurit marea luptă dintre partidele boierești ce s-a început odată cu urcarea în scaun a lui Mihai și urmată apoi și în timpul domniei lui. Noii boieri, cei mai mulți olteni, au câștigat izbânda în acele împrejurări turburi, prin dârzenia și îndrăzneala cu care au dus lupta și am văzut că s-au impus peste voința domnului, la 1595, cu ocazia tratatului cu Sigismund Bathory. De aceea credem că și politica țării a fost de atunci politica lor, impusă domnului, căci adevărații stăpâni ai țării erau ei.

Rămâne să vedem ce reprezenta acest partid ca origini și ca tendințe politice, ca să înțelegem mai bine directivele pe care le-au dat politicii țării.

Sfetnicii lui Mihai Vodă și neamurile lor. Boierii care ridicaseră pe Mihai în scaun, care de la început ajunseseră comandantii oștilor și apoi stăpânii sfatului domnesc, erau cei mai mulți din Oltenia și formau un partid politic strâns unit. Ca de obicei, ceea ce-i unea între ei erau legăturile de sânge sau de rudenie. În adevăr putem urmări, pe temeiul cercetărilor genealogice, înrudirile între acești boieri, în lanțul cărora nu lipsește nici Mihai Vodă el însuși, care era și el, nu trebuie s-o uităm, un fost boier oltean.

În fruntea acestor boieri steteau Buzeștii. Se trăgeau dintr-un boier, Cârștian din veacul al XV-lea și locul lor de baștină era moșia Cepturoaia. Cei trei frați din vremea lui Mihai erau fiii lui Radu Buzescu marele armaș și prin înrudirile lor erau legați de toate familiile din partidul cel nou. Mama lor, Maria din Stănești, era rudă de aproape cu Tomana, soția lui Dobromir marele ban, unchiul doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul. Stroe stolnicul Buzescu era căsătorit cu Sima din neamul Rudenilor, sora lui Teodosie marele logofăt. Al doilea frate, Radu clucerul, era căsătorit cu fiica banului Mihalcea, iar varul celor trei frați, Radu ot Cepturoaia avea de soție pe Calea Calomfirescu, fiica lui Radu Calomfirescu, vestitul căpitan al lui Mihai. Fiul lor, Preda, a fost ginerele lui Mihai Viteazul, căsătorit cu fiica lui Florica și de aceea i s-a zis Floricoiul.³¹⁷ Buzeștii își agonisiseră o imensă avere în vremea lui Mihai și domnul le întărește într-o serie de hrisoave din anii 1595-1596 toate moșiile,³¹⁸ erau ctitori la Căluu (Romanai), Stănești (mănăstire întemeiată de boierii din Stănești, din care se trăgea mama lor, închinată mai târziu de frații Buzești patriarhiei de la Alexandria³¹⁹ și la Cepturoaia).³²⁰ Proprietățile lor ajunseră mai târziu așa de întinse, încât hrisovul de întărire dat fiului lui Radu Buzescu la 1656 de Constantin Șerban Vodă este cel mai lung hrisov domnesc cunoscut din trecutul nostru, înșirând pe zeci de pagini nenumăratele moșii ale Buzeștilor, pe tot cuprinsul țării, dintre care multe sunt cumpărate de la moșneni „în zilele lui Mihai Vodă,” când țărani proprietari „nu mai puteau plăti birul.”³²¹

³¹⁵ Pentru divanele din anii 1597-1600, Acad. Rom. Ms. Nr. 2530, f. 565-590 și Nr. 2531, f. 17-18, Ghibănescu, *Divane*, p. 35-36, Miletić și Agura, op. cit., p. 156-157, Iorga, *Studii și documente*, V, p. 291, Acad. Rom., doc. XL/85, 86, 91, Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 295-301.

³¹⁶ E. Hagi-Moscu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, extras din *Arhivele Olteniei*, p. 8.

³¹⁷ Pentru genealogia Buzeștilor, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, tabla genealogică a Buzeștilor, General Năsturel, *Biserici din Oltenia*, în *Revista p. istorie, arheologie și filologie*, XII-2, p. 298-299 și 312 (pisania de la Căluu). Pentru Preda Floricoiu, E. Hagi-Moscu, op. cit., p. 19.

³¹⁸ Acad. Rom. doc. LXXIV/185 (1595 iulie 5), CLXXVI/13 (1595 februarie 24), XL/77 (1596 iunie 3), Greceanu, *Genealogii*, II, p. 361 (1596 iunie 15).

³¹⁹ Acad. Rom., *Creșteri*, XXVIII-XXX, p. 154 (19 mai 1615).

³²⁰ Acad. Rom. Ms. Nr. 2531, f. 17-18 (25 iunie 1600, hrisov de la Nicolae-Pătrașcu).

³²¹ *Tinerimea Română*, I, 1898 (nouă serie), p. 89-127.

Boierii Rudeni apar pe lângă domnie încă din vremea lui Alexandru cel Rău, când Teodosie era spătar și fratele său Chirca era comis.³²² Am văzut cum Teodosie ajunge vistiernicul lui Mihai și, în urma complotului boieresc din 1596, devine mare logofăt. Și el era înrudit cu Buzeștii și cu familia doamnei Stanca. Mama lui, al cărei nume nu-l cunoaștem, era sora Tomanei, soția lui Dobromir banul, care era deci deopotrivă unchi și al doamnei Stanca și al lui Teodosie logofătul. Sora lui Teodosie era Sima, căsătorită cu vestitul erou Stroe Buzescu.³²³ Și Teodosie cu frații lui își făcuseră o frumoasă avere de moșii, cu aceleași mijloace ca și Buzeștii, cumpărând adică moșiile țăranilor moșneni sărăciți din pricina războaielor lui Mihai. Astfel, la 1597, Teodosie cumpăra de la țăranii satul Băia cu 12.000 aspri, iar în anul următor satele Slătioara, Folești și Popești (în Vâlcea) cu 5.500, 6.700 și 4.500 aspri, tot de la moșneni.³²⁴ Teodosie era un om învățat, el a scris cronica oficială a domniei lui Mihai, păstrată în traducerea latină a silezianului Baltazar Walter. Desigur că domnul i-a poruncit, ca mare logofăt, să-i scrie cronica faptelor sale și lucrarea aceasta, cât putem să recunoaștem prin traducerea cu adașuri, este o operă biografică, ce se ridică deasupra producțiilor obișnuite ale cronicarilor.³²⁵

Stoica sau Stoichiță vistiernicul era tot un boier oltean, se trăgea din Strâmba (Gorj). La începutul domniei lui Mihai era al doilea logofăt, funcție ce se dădea de obicei celor cu știință de carte. În adevăr, acest lucru se vede și din faptul că Mihai îl răsplătește „pentru credincioasă și dreaptă slujba ce a slujit domniei mele în țară streină,”³²⁶ adică a fost sol. După complotul boieresc din 1597, trecând scurtă vreme în demnitatea de postelnic, ajunge vistiernic. Era un boier tânăr, căci a mai avut o carieră lungă, a fost mai târziu, sub Radu Șerban, mare logofăt, apoi iarăși mare vistiernic, a luat parte la mișcarea revoluționară împotriva grecilor a lui Lupu Mehedințeanu și moare la 1620.³²⁷

Și acest boier își făcuse o frumoasă avere, moșii cumpărate și altele, cum spune în testamentul său „la vremea noastră de moarte,” „ce ne-au fost milă de la Mihai voevod.”³²⁸ După căderea lui Mihai, temându-se de o confiscare a averii lui, care cuprindea peste 15 sate, „satele mele ce le-am câștigat cu slujba, miluit de la creștinul Mihail voevod,” le dăruiește pe toate mănăstirii Strâmba întemeiată de dânsul (3 martie 1601).³²⁹ Stoica fugise în fața noului domn, Simion Movilă, dar imediat ce uzurpatorul e alungat, își reia satele în stăpânire și le ține până la moarte.³³⁰ Și el e învinuit că ar fi luat unele din aceste moșii cu sila de la țăranii.³³¹

Banul Mihalcea, un vestit căpitan de oaste, care moare spânzurat de unguri, era un grec din Chios, din familia Caragea. Gheorghe Basta într-o scrisoare îl numește „parente del Valacco,” adică rudă a lui Mihai Viteazul.³³² Basta face poate aluzie la o legătură destul de depărtată prin alianță, una din fiicele lui Mihalcea era soția lui Bădican spătarul din Greci, fratele lui Preda Floricoiul, ginerele lui Mihai Viteazul.³³³ Am văzut că Mihalcea era rudă prin alianță și cu Buzeștii. Mihalcea fusese mare ban și înainte de Mihai, la 1594 era fost mare ban³³⁴ și el ca și ceilalți boieri de oaste și de sfat ai viteazului domn își agonisește moșii pe socoteala țăranilor sărăciți. Încă de la începutul domniei, Mihai îi confirma satul Orlești, „pentru că a plătit birul de haraci al cinstilui

³²² Acad. Rom., Ms. Nr. 2530, f. 541-542.

³²³ Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, tabla genealogică, Corbeanu-Rudeanu. Cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 680-681.

³²⁴ Iorga, *Studii și documente*, V, p. 291, nota 1.

³²⁵ Papiu, *Tezaur*, I, p. 1-74 și Iorga, *Cronicile muntene*, Acad. Rom., ist. ser. II, 1899, p. 10.

³²⁶ Ștefulescu, *Strâmba*, București, 1906, p. 20-67.

³²⁷ Ibidem.

³²⁸ Testamentul din 25 martie 1620, Acad. Rom. Ms. Nr. 610, f. 46-47. Testamentul e întărit de patriarhul Chiril al Alexandriei.

³²⁹ Actul de danie, ibidem, f. 46.

³³⁰ După cum reiese din testamentul din 1620, citat mai sus. Pentru fuga lui la 1600, cf. *Revista Istorică*, I, 1915, p. 223.

³³¹ *Revista Istorică*, loc. cit.

³³² Veress, *Gh. Basta*, p. 390.

³³³ Hagi-Moscu, op. cit., p. 8 și 19. Pentru procesul acestei fiice a banului Mihalcea sub Radu Mihnea, pentru uciderea a doi țigani cu mâna ei și sperjur, ibidem, p. 8, nota.

³³⁴ Miletić și Agura, *ДaКo-Рoмънитѣ*, în *Сборникъ IX*, p. 158.

împărat,” în locul oamenilor din acel sat ce fugiseră peste Dunăre, încă din zilele lui Alexandru cel Rău.³³⁵

Udrea banul e cel ce duce oastea de țară prin pasul Turnul-Roșu în ajutorul lui Mihai la cucerirea Ardealului, pe el îl lasă Mihai să păzească scaunul Sucevii după cucerirea Moldovei și tot el dă ultima luptă cu Simion Movilă și cu polonii la Curtea de Argeș; în cele din urmă e ucis de Simion Movilă. Era din familia Bălenilor, doamna Voica a lui Pătrașcu cel Bun era mătușa lui Udrea, sora tatălui său, Radu Clucerul Băleanu.³³⁶ Înainte de a fi ban al Craiovei era armaș (până la 1598) și avem de la acest oștean un frumos testament, în care arată unde trebuie îngropat „de voi pieri eu în război,” iar satele lui, pomenite în acel testament, sunt nu mai puțin de 35, pe care le lasă în parte rudelor sale, în parte mănăstirii Dealului.³³⁷ Chiar Mihai Viteazul cumpărase de la el un sat, Drăgoteștii, luat, ca de obicei, de la moșneni.³³⁸

Calotă Bozianu, boier oltean, fusese ban mic sub Dobromir banul, unchiul doamnei Stanca, și acesta îi confirmase încă de pe atunci numeroase bucăți de moșie cumpărate de la săteni.³³⁹ În domnia lui Mihai, Calotă ajunge mare spătar și urmează cu cumpărăturile. O mulțime de țărani din Gorj i se închină ca vecini și-i vând pământurile lor, cu aprobarea lui Mihai Vodă, „pentru că n-au putut plăti dăjdiile lor.” Cumpărăturile lui în 1595 însumează 17.760 de aspri (bani de argint).³⁴⁰ În același an Calotă e numit de Mihai mare ban al Craiovei.³⁴¹ Soția lui era Calea din Brâncoveni, fiica lui Danciul vornicul și sora viitorului domn Matei Basarab.³⁴² Acest Danciul din Brâncoveni (Romanai), tatăl lui Matei, era în vremea lui Mihai un boier bătrân, fost mare vornic, el moare la Alba Iulia în 1597, în timpul unei solii în Ardeal, trimis fiind de Mihai Viteazul, și e îngropat în biserica ridicată în capitala Ardealului de domnul Țării Românești. Cheltuielile de îngropare le făcuse doamna Stanca.³⁴³

Ivan marele vornic fusese, cum am văzut, un comandant de călăreți. El se distinsese în lupta de la Șerpătești cu turcii și tătarii și fusese ridicat după aceea la marea vornicie. Mihai îi dă la 12 noiembrie 1595 o răsplată solemnă și pomenește în hrisovul său „credincioasă și dreaptă slujbă și vărsare de sânge, care au vărsat pentru domnia mea, când m-am bătut domnia mea cu păgânii turci” și-i dăruiește satul domnesc Șerpătești (Vlașca), locul luptei, precum și satul Tihulești, care fusese al lui Ianache postelnicul, feciorul Dobrei călugăriței, pentru că „el s-au hainit de domnia mea și de țara domniei mele.”³⁴⁴ În 1600 Ivan vornicul era mort și fetele lui, Zamfira și Velica, ce se intitulează doamnă, pentru că era ibovnica lui Mihai Vodă însuși, donează din Alba Iulia, unde erau cu domnul, un sat al părintelui lor, mănăstirii Golgota.³⁴⁵

În sfârșit, aga Leca, un alt oltean viteaz, a fost multă vreme omul de încredere al lui Mihai, el semnează alături de alți boieri tratatul cu Andrei Bathory la 1599. În Ardeal era comandant al cetăților Gherla și Cioara³⁴⁶ și i se scria „sfetnicului de frunte al măriei sale, voevodului Mihai, generalului oștirii olanilor și rascilor (sârbilor), căpitanului de Gherla și Chioara.”³⁴⁷ Era de origine albanez și trecuse în nordul Dunării odată cu alți căpitani balcanici, încrezători în steaua lui Mihai Vodă,³⁴⁸ dar după ce fu ridicat în rang și încăpu în încrederea domnului său, credința lui începu să

³³⁵ Ibidem și Acad. Rom. L/12.

³³⁶ Greceanu, *Genealogii*, I, p. 263-265 și 288-291 și Hagi-Moscu, op. cit., p. 9-10.

³³⁷ Ibidem, I, p. 263-264.

³³⁸ Acad. Rom., *Creșteri*, XII, p. 127.

³³⁹ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 163-164.

³⁴⁰ Ibidem, VI, p. 170-173.

³⁴¹ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 24.

³⁴² Hagi-Moscu, o. c., p. 10 (și pentru faptul că era din familia Bozianu).

³⁴³ Greceanu, *Genealogii*, II, p. 310-311.

³⁴⁴ Acad. Rom., Ms. Nr. 4970, f. 14, traducere din 1807. Un Iane postelnic apare în divanul lui Ștefan Surdul (Ghibănescu, *Divane*, p. 34).

³⁴⁵ Iorga, *Trei chipuri din veacul al XVII-lea*, în *Convorbiri Literare*, XXXIX, 1905, p. 117-120 și idem, *Ist. lui Mihai Viteazul*, I, p. 179 nota.

³⁴⁶ Cf. T. Holban, *Boierii lui Mihai Viteazul*, în *Arhiva*, XXVII, 1930, p. 176-177, dar Leca aga nu e aceeași persoană cu Leca postelnicul de sub Radu Șerban.

³⁴⁷ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 669 nota.

³⁴⁸ V. Motogna, *Un trădător: aga Leca*, în *Revista Istorică*, 1934, p. 128.

șovăie; în septembrie 1600, după mai multe somații,³⁴⁹ el predă Chioara și mai târziu și Uioara comisarilor imperiali.³⁵⁰ Basta avea acum drum deschis în Ardeal și astfel izbuti să înfrângă pe Mihai la Mirăslău.³⁵¹ Aga Leca rămase în Ardeal în serviciul împăratului,³⁵² iar mai târziu se așează la Praga și primește o pensie de la curtea Habsburgilor.³⁵³ În țară avea o moșie, satul Tâncăbești în Ilfov, lângă București, fost sat de moșneni, luat, se pare, cu jaoca de aga Leca în vremea lui Mihai Vodă „lui aga Leca i s-a întâmplat pribegie în țara nemțească și când a fost în zilele lui Șerban voevod, când a trimis Șerban Vodă pe răposatul jupan Nica fost mare vistier sol în țara nemțească, atunci a împrumutat jupan Nica în pribegie pe Leca aga cu ceva bani, căci era în lipsă și nevoi.” Murind aga Leca după scurtă vreme în pribegie, mama lui, Cherața, săracă și bătrână, care rămăsese în țara, e silită să dea satul Tâncăbești lui Nica vistierul. Deși, mai târziu, se ridicară alte rude ale lui Leca, Ghinea Racotă și Leca spătarul, nepoții lui Leca aga³⁵⁴ și se judecară cu Nica, satul rămase al acestuia, căci adusesse mărturie și pe văduva răposatului agă al lui Mihai, jupânița Maria.³⁵⁵

Solia lui Nica avusese loc în 1603, și el întâlnește pe Leca la Praga, unde l-a luat ca părtaș al soliei,³⁵⁶ dar boierul pribeag nu s-a mai întors în țară și a murit între streini, unde cum se vede, ajunsese în sărăcie.

*
* *

Aceștia erau principalii sfetnici ai lui Mihai Vodă. Cei mai mulți erau din Oltenia, acolo unde-și făcuse cariera de boier și marele domn și unde-și avea cele mai însemnate proprietăți. Boierii olteni erau înrudiți între ei prin sânge sau prin alianță și erau înrudiți și cu Mihai Viteazul prin soția lui, Stanca nepoata bogatului ban oltean Dobromir. Astfel se lămurește de ce au alcătuit un partid politic strâns unit și au ridicat în domnie pe unul de-ai lor, pe Mihai. Când acesta a încercat să împartă stăpânirea și cu grecii din Constantinopol, față de care avea îndatoriri, partidul boieresc oltean s-a ridicat din nou și a impus domnului schimbarea sfetnicilor lui. Ridicarea la cârmă a acestui partid boieresc a fost cu foarte mare folos pentru membrii lui: în timpul scurtei domnii a lui Mihai zeci de moșii trec din mâinile țăranilor în stăpânirea acestor boieri, ce devin mari latifundiari. Creșterea puterii economice a clasei boierești, care se confundă cu proprietarii de pământ,³⁵⁷ se accentuează în veacul al XVI-lea și domnia lui Mihai, cu sărăcirea țăranilor din pricina marii sforțări războinice impuse țării, a adus la culme deposedarea moșnenilor în favoarea boierilor. Toată puterea economică și deci și cea politică stetea în mâna acestor boieri și de aceea Mihai a guvernat cu ei și prin ei. Boierii lui Mihai erau, cei mai mulți, oameni tineri și oameni de arme, care înțelegeau să-și apere averile agonisite împotriva exploatării la care era supusă țara din partea turcilor. De aceea ei au cerut, cum am văzut, răscoala împotriva turcilor. Acest dublu caracter de mari proprietari și de oșteni ai boierimii lui Mihai, lămurește în mare parte ideile ei politice.

Mihai Viteazul și politica boierilor. Mihai Viteazul era un șef de oaste și, ca toți comandanții, înțelegea să stăpânească, firea lui aprigă, tăioasă și poruncitoare, un om inspirat care mergea neclintit pe calea ce o alesese, era greu de înduplecat. Pe de altă parte, partida boierilor înrudiți cu dânsul, boieri foarte bogați, dispunând și de oastea de țară, fără de care Mihai nu putea face nimic, considera pe Mihai ca un instrument al ei. Mulți dintre boieri erau mai culți și mai diplomați decât

³⁴⁹ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 128-129 și 130-131.

³⁵⁰ Ibidem, p. 137. Se observă că n-a predat-o ardelenilor răsculați, ci comisarilor imperiali.

³⁵¹ Motogna, op. cit., p. 126-139.

³⁵² Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1078.

³⁵³ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 329 și Veress, *Documente*, VII, p. 118, 127-129, 139-140, 158-159, 165-166, 179-201.

³⁵⁴ Erau fiii lui Miho spătar, fratele lui Leca aga, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 52-53.

³⁵⁵ Marele hrinov al lui Alexandru Coconul din 1626, iunie 3, original slav inedit la d-l Fotescu, proprietar în Prahova. Între martori și doamna Elina a lui Radu Șerban.

³⁵⁶ Veress, *Documente*, VII, p. 169-175, Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 331-332 și 352, Iorga, *Studii și documente*, IV, p. XXIII-IV.

³⁵⁷ C. Giurescu, *Despre boieri*, București, 1920.

Mihai, care nu avusese o creștere aleasă. Conflictul s-a născut din aceea că Mihai nu era cu totul identificat cu boierii olteni, cu care împărtășea totuși atâtea aspirații și interese comune, pe el îl legau din pricina originii sale simpatii și datorii față de lumea balcanică și constantinopolitană, cu care boierii nu se puteau împăca. Dar lupta între un temperament vijelios și o clasă întreagă socială, stăpână în țară, era inegală și de aceea voința boierilor a învins aproape întotdeauna, politica domniei lui Mihai a fost politica lor.

Prima oară întâlnim „voința boierilor” la 1594, când Mihai a ridicat țara împotriva turcilor. Am văzut mai sus că domnul a fost de acord cu nobilimea, el venea de la Constantinopol trimis de acei ce pregăteau marea mișcare ortodoxă împotriva păgânilor.

Totuși a fost silit să adune sfatul cel mare al tuturor boierilor și se spunea, cum am văzut, că dacă n-ar fi pornit împotriva turcilor, domnia lui ar fi fost amenințată de boieri.³⁵⁸ Boierii bătrâni, ca Mirăslău logofătul, se plâneau înaintea luptei de la Călugăreni că Mihai e un om îndrăzneț care nu face nimic cu bună chibzuială, merge orbește la toate și în nebunia lui „vrea să ne piardă și pe noi și pe el însuși.”³⁵⁹

Dar, peste un an, conflictul izbucni: boierii impuseră domnului înlăturarea sftnicilor greci cu care își împodobise divanul la urcarea în scaun. Mișcarea boierilor împotriva grecilor se vedea chiar din poema eroică a lui Stavrinov vistiernicul, care arată că erau 300 de oșteni greci veniți de peste Dunăre în slujba lui Mihai și cum boierii vor să-i piardă și să-i dea tătarilor.³⁶⁰

Pentru că nu putuseră obține înlăturarea definitivă a grecilor de la domn, îl siliră la aceasta prin încheierea tratatului cu Sigismund Bathory. În adevăr, în tratatul acesta din 1595 se prevedea că „între cei doisprezece boieri jurați (de sfat) să nu fie greci, nici în celelalte dregătorii.”³⁶¹ Desigur că o asemenea stipulație n-a fost introdusă în tratat de principele Ardealului, pentru care această chestiune n-avea interes, ci a fost pusă ca o garanție de boieri împotriva domnului. Am văzut că rezultatul tratatului a fost schimbarea divanului boieresc și înlăturarea tuturor grecilor. De altfel, acest tratat are un caracter favorabil boierilor și umilitor pentru domn în cele mai multe din articolele lui. Astfel se asigură boierilor că nu pot fi scoși din dregătoriile lor de către domn, domnul nu-i poate condamna la moarte, nici să le confiscă averile, șerbii care ar fugi de pe moșiile boierilor, să fie aduși înapoi.³⁶² Că Mihai a socotit acest tratat ca o lovitură adusă demnității și drepturilor lui, se vede și din cronică, unde citim că: „într-acești boieri ce-i trimisese Mihai Vodă pentru tocmeală, învrăjbitorul diavolul umblase în mijlocul lor, de se apucară unii ca aceia mai tare să facă vrajba decât pace, cum să scază pe Mihai Vodă din țară,³⁶³ adică să-i scadă autoritatea. Boierii care „se nevoiau” pentru Mihai „în dreptate, fură biruiți și scăzură pre Mihai Vodă despre domnia țării și despre venitul ei.”³⁶⁴ Însuși Mihai s-a plâns cu durere despre această purtare a boierilor față de dânsul și spunea în taină solului polon Lubieniecki, ce trecea atunci în țară, că cei doisprezece boieri trimiși în Ardeal „n-au făcut ce aveau în instrucțiile lor, ci ceia ce era spre folosul lor, obținând privilegiile pentru dânșii” și apoi adaugă: „Nu au tratat cu principele Ardealului, așa cum îi însărcinasem eu,” deci nu mai are încredere într-înșii.³⁶⁵ Domnul a simțit adânc această jignire, dar amenințat de turci, nu putea să se ridice împotriva lui Sigismund Bathory, de la care nădăjduia ajutor. Mai târziu a căutat, în tratativele sale cu împăratul Rudolf al II-lea, să se asigure împotriva tutelei boierești. În instrucțiunile solilor trimiși la împărat după cucerirea Ardealului, Mihai spunea: „Alta pohtește (domnul) să poată da și milui pre cine va vrea cu ocine și cu sate și cui va da de

³⁵⁸ Vezi mai sus, p. 41.

³⁵⁹ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104.

³⁶⁰ Stavrinov, în Legrand, *Recueil de poèmes historiques*, p. 39.

³⁶¹ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 212 și 475: „Graecus natione inter doudecim juratos bojeros esse nequeat, neque aliquod numus et officium spectans ad gubernationem illius regni obire possit”.

³⁶² Ibidem, p. 474-475.

³⁶³ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 50.

³⁶⁴ Ibidem.

³⁶⁵ Isopescu, *Documenti ineditti*, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 396-399.

moșie, să-i fie moșie, și cine va ieși vinovați, au neameș, au boiar, au sărac, toți să se judece, cum le va ajunge legea, așa să piară.”³⁶⁶

Al doilea conflict între Mihai și boieri are loc cu prilejul cuceririi Ardealului și este cel mai interesant, aruncând o vie lumină asupra tendințelor politicii românești din acea vreme. Am arătat mai sus că boierii socoteau Țara Românească prea deschisă și prea primejdută din partea turcilor și priveau cu invidie la Ardeal, țară apărată de natură ca o cetate. Într-o scrisoare a lui Mihai Viteazul către împărat din 1598, găsim următoarele cuvinte caracteristice: „Ba chiar și boierii și toate staturile din țara mea, fiindcă au fost întotdeauna uniți și înțeleși întru toate cu Ardealul, prea sunt streini de ideea ruperii legăturilor cu Ardealul și nici nu cred că, deslipită de Ardeal, Țara Românească mai poate rămâne singură sub protecția creștinătății.”³⁶⁷ Cu alte cuvinte, boierii munteni erau aceia care socoteau că unirea între Ardeal și Țara Românească este indisolubilă și singura garanție a unei politici creștine. Ei vedeau Ardealul ca un adăpost și o cetate a lor de apărare împotriva turcilor.

După ce Mihai Viteazul a cucerit Ardealul, ei au fost aceia care i-au impus să oprească aceasta țară pentru dânsul. Mihai cucerise Ardealul din îndemnul împăratului și în parte cu mercenarii plătiți de împărat, acesta socotea pe Mihai ca un căpitan al său și înțelegea să tragă el foloasele cuceririlor domnului român, adică să intre în stăpânirea Ardealului. Este sigur că Mihai n-a înțeles lucrurile în acest chip. El se considera ca un stăpânitor independent și cucerirea voia s-o păstreze pentru dânsul. În scrisoarea adresată lui Ieremia Movilă din Alba Iulia, imediat după cucerirea Ardealului, Mihai se intitulează domn al Ardealului și arată că Dumnezeu a vrut ca el să devie stăpânul acestei țări, nici o vorbă despre împărat.³⁶⁸ Dar, soliile imperiale se făceau tot mai insistente, împăratul cerea Ardealul pentru coroana habsburgică. Mihai atunci a avut o clipă de șovăire, să dea poate Ardealul ca să aibă în spate un sprijin puternic în lupta împotriva turcilor, pe care voia s-o ducă până la capăt. Deși nu e vorba de un conflict propriu zis, totuși boierii au impus și de data aceasta voința lor, silind pe domn să nu dea Ardealul împăratului.

Încă din noiembrie 1599, imediat după intrarea lui Mihai în Alba Iulia, agentul imperial, raguzanul Paolo Giorgio, arăta o neînțelegere între boieri în privința Ardealului: „Boierilor români și mai ales Buzeștilor, scrie el, nu le place ca domnul să rămâie în aceasta țară și s-o ție pentru el, dar boierii sârbi și greci sunt cu totul potrivnici părerilor lor.”³⁶⁹ Însă în ianuarie 1600, Lassota, casierul imperial al mercenarilor lui Mihai, scrie că au sosit la Alba Iulia mulți români „pentru interesele lor particulare și pentru că Țara Românească e o țară deschisă și fără apărare împotriva răzbunării dușmanului, ei doresc să ia moșii în Ardeal să rămâie și să se întărească într-un loc mai sigur, de aceea îndeamnă pe Mihai să ție Ardealul pentru ei și să nu-l dea împăratului.”³⁷⁰ La fel scriau și solii imperiali, trimiși în Ardeal să ceară această țară de la Mihai pentru stăpânul lor: „Voevodul (Mihai) nu va ceda această țară de bunăvoie Măriei Tale, cu cât trece timpul e mai încăpățânat. Aceasta nu este atât intenția și părerea domnului, cât mai ales e un lucru cerut cu îndărătnicie de boierii lui, care nădăjduesc să-și agonisească în țară (Ardeal) bunuri frumoase și venituri.” Boierii stăruiesc pe lângă domn să se împotrivescă cererii împăratului.³⁷¹ Ungand, unul din comisarii imperiali în Ardeal scrie și el cu îngrijorare din Alba Iulia stăpânului său: „Valachii (din Țara Românească) și sârbii care se simt foarte bine așezați în țară,” sfătuiesc pe Mihai să nu dea Ardealul împăratului.³⁷² Lângă Mihai stătea un sfetnic gata oricând să-i amintească de misiunea lui cea mare pentru creștinătate. Domnul apucase, după părerea lui, o cale greșită în Ardeal. E vorba de mitropolitul Dionisie Rally, care, după cum am văzut, îndemna pe Mihai să lupte până la sfârșit împotriva păgânilor, deci să lase mai bine Ardealul împăratului. Dionisie care era pe lângă domnul român la Alba Iulia, spunea în taină agenților imperiali în Ardeal că izbutise să convingă pe Mihai

³⁶⁶ N. Iorga, *Documente românești de la Petre Șchiopul și Mihai Viteazul*, în Acad. Rom., ist., ser. II, tom. XX, 1898, p. 48-50.

³⁶⁷ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 312-313.

³⁶⁸ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 93-98.

³⁶⁹ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 352.

³⁷⁰ Ibidem, XII, p. 598.

³⁷¹ Ibidem, XII, p. 789.

³⁷² Ibidem, IV-1, p. 6.

să renunțe la aceasta țară, dar că acum și-a schimbat părerea după stăruința lui Petre Armeanul și a boierilor munteni.³⁷³ În scrisorile sale mitropolitul de Târnova bănuia ca potrivnici ai sfaturilor lui mai ales pe banul Mihalcea și pe Stoichiță vistiernicul din Strâmba,³⁷⁴ dimpotrivă era în strânse legături cu Radu clucerul Buzescu ce pare a fi fost de părerea lui.³⁷⁵

În adevăr, părerea Buzeștilor în problema mult dezbătută a păstrării Ardealului, problemă care era pentru Mihai o grea chestiune de conștiință, era deosebită de a celorlalți boieri. Am văzut mai sus că se spunea că ei ar fi împotriva păstrării acestei țări. Acest lucru se vede lămurit și din cronica anonimă, care este, pentru epoca lui Mihai Viteazul, o cronică a Buzeștilor, scrisă sub inspirația și din porunca lor. Cronica arată foarte lămurit aceste împrejurări și spune că atunci când împăratul i-a cerut Ardealul, Mihai se sfătui cu boierii ce să facă: „încă făcu sfat cu toți boierii săi și neameșii Ardealului și cugetă să nu dea Ardealul împăratului.” Când împăratul insista, „Mihai Vodă iară strânse a doua oară să facă sfat și aduseră aminte, cum întâi țara era ocolită de vrăjmași, iar acum au dat Dumnezeu de este domn a două țări și-i plecară mintea a nu se pleca celui mai mare, ci ziseră că nu va avea nevoie de împăratul, ci-l va lăsa de va avea Ardealul?”³⁷⁶ E limpede că Mihai a fost înduplecat de boieri să păstreze Ardealul, ceea ce nu place cronicarului: „Iară Mihai Vodă nu-și adusesese aminte de aceia de apoi că nu va lăsa împăratului creștinesc cuvântul în deșert și-și înalță mintea de sfatul neînțelept.”³⁷⁷ Cronica înfățișează, așadar, părerea unei părți a boierimii, Buzeștii, care avea un gând deosebit și era supărată pe domn că ascultase sfatul celorlalți boieri și păstrase Ardealul. Vedem de aci, că în jurul acestei chestiuni s-a dat o luptă mare. Un glas venit din adâncuri neînțelese spunea parcă unora dintre boierii români să nu lase, în ciuda tuturor primejdiilor și amenințărilor, aceasta țară care era a lor.

Se pare chiar că unii dintre boieri ar fi sfătuit pe Mihai săucidă pe toți nobilii unguri din Ardeal, ca să rămâie singur stăpân în această țară și sunt numiți în special, Teodosie logofătul și banul Mihalcea, iar Radu Buzescu dimpotrivă l-ar fi îndepărtat de la o asemenea faptă.³⁷⁸

În sfârșit, un al treilea caz în care voința boierilor a fost impusă lui Mihai privește guvernarea Țării Românești după cucerirea Ardealului de către Mihai. Se pare că domnul ar fi vrut să guverneze ambele țări, în orice caz, pe fiul său, Nicolae, voia să-l trimită la curtea împăratului ca dovadă a credinței sale. Boierii însă nu primiră și cerură lui Mihai să-și trimită fiul înapoi peste munți, ca să guverneze Țara Românească cu un divan deosebit de boieri, ceea ce viteazul domn fu nevoit să primească. O spune însuși Mihai în scrisoarea sa către ducele de Toscana: „După aceasta (după cucerirea Ardealului), am vrut să trimit pe fiul meu la picioarele Măriei Sale (împăratului), dar divanul Țării Românești nu se învoi, că ceru să-l trimit în Țara Românească, lor voievod, căci nu se pot împăca să trăiască fără voievod; eu nu mă împotrīvii și li-i trimisei.”³⁷⁹ Nicolae Vodă era un copil, boierii înțelegeau să domneasca în numele lui și de aceea stăruiseră să fie chemat acest nevârstnic la scaunul Țării Românești.

Mihai Viteazul a fost brațul care a lovit, căpitanul învingător și glorios, dar în spatele său stau în umbra gloriei lui boierii care dădeau directivele politice, hotărau cu sau fără voia stăpânitorului. Era o clasă bogată, hotărâtă și luptătoare, niciodată poate nu fusese în domnie un reprezentant mai potrivit aspirațiilor acestei clase, ridicat din mijlocul ei, dar când, câteodată, acesta încercase să se depărteze de ea, i se aducea aminte că nu-i este îngăduit s-o facă. De aceea, cum era de așteptat din cele de mai sus, puterea clasei boierești nu s-a arătat în timpul lui Mihai numai în politică, ci mai ales în viața socială. Domnia lui Mihai a însemnat izbânda boierimii asupra celorlalte clase, mărirea situației ei sociale și economice.

³⁷³ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 741 „ma puoi muto l'opinione a persuasiune di Petar Armeno e di Valachi.”

³⁷⁴ Ibidem, III-1, p. 400.

³⁷⁵ Ibidem, XII, p. 731-733.

³⁷⁶ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 65.

³⁷⁷ Ibidem, p. 66.

³⁷⁸ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 131 și 138.

³⁷⁹ *Luptele lui Mihai Viteazul* (Biblioteca Asociațiunii), p. 30-31.

MIHAI VITEAZUL ȘI ȚĂRANI

„**Legătura lui Mihai**” și răscoalele țărănești. O problemă mult discutată este aceea a „legăturii” lui Mihai Viteazul, o măsură administrativă a domnului privitoare la țărani șerbi. Ea trebuie desigur privită în legătură cu adâncă turburare socială din vremea acestei domnii, așa cum am arătat mai sus.

Multă vreme s-a crezut că legătura lui Mihai a însemnat chiar actul prin care se înființează șerbia în țara noastră,⁴⁰⁶ sau măcar consfințește legal o stare de fapt.⁴⁰⁷ S-a văzut chiar o identitate între această legătură și articolul din tratatul încheiat cu Sigismund Bathory la 1595, prin care se asigura boierilor stăpânirea șerbilor și dreptul de a aduce înapoi pe cei fugiți.⁴⁰⁸ În urma studiului răposatului C. Giurescu se vede azi lămurit că legătura lui Mihai a fost o măsură administrativă prin care rumânii fugiți de pe moșiile unor boieri în alte locuri, să nu mai fie reclamați, ci să rămâie rumâni ai proprietarilor locului pe care s-au adăpostit.

De aceea se face acum o deosebire în documente între rumâni de moștenire și cei din legătura lui Mihai,⁴⁰⁹ iar în procesele de sub domnii următori sunt îndreptățiți să-și păstreze rumânii acei care i-au găsit pe moșia lor cu prilejul legăturii lui Mihai, pe când foștii proprietari ai rumânilor nu mai au dreptul să-i mai caute și să-i mai reclame. Legătura lui Mihai a fost dată imediat după expediția lui Sinan pașa la 1595 și ca o urmare a ei, deoarece un document din 1628 vorbind de legătura lui Mihai precizează, „după plecarea lui Sinan pașa, în zilele lui Mihai voevod.”⁴¹⁰ Măsura a fost luată pentru a scuti fiscul de turburări și de pierderi, din cauza sistemului *cislei* (impozit global plătit solidar de un sat întreg), care n-ar fi fost împlinită, dacă nu erau apucați să plătească și cei veniți de curând din alte sate. Măsura era apoi și în interesul boierilor mari, pe moșiile întinse ale cărora se adăpostiseră cei mai mulți rumâni fugiți cu prilejul marelui turburări provocate de năvălirea în țară a turcilor cu Sinan pașa.⁴¹¹ Așa că în special boierii din Oltenia se vor fi folosit de aceasta hotărâre, căci țara de dincolo de Olt fiind pustiită de turci, cei mai mulți fugari s-au dus desigur dincolo de acel râu în țara scutită de năvălirea păgână. Se știe însă că cei mai însemnați sfetnici ai lui Mihai erau din această parte a țării.

Pe de altă parte, cercetări mai noi au dovedit că legătura lui Mihai mai are și alt sens. Oamenii liberi, nedependenți de proprietari, care existau în țară, au fost și ei făcuți șerbi (rumâni) pe moșiile unde trăiseră liberi, așa că măsura lui Mihai a lipsit de libertate în favoarea boierilor un număr de țărani care până atunci nu fuseseră șerbi.⁴¹² Toate aceste adânci schimbări sociale au fost în folosul clasei boierești, care guverna cu Mihai și în aceste împrejurări războinice s-au umplut de glorie, dar în același timp și de bani.

Era de așteptat ca față de aceste cumplite lovituri, clasa țărănească să reacționeze. Moșnenii cnezi, care erau liberi din timpuri străvechi și stăpâni pe pământul lor, nu se putea lăsa despuiați fără să crâcnească și oricât de înalt prestigiu ar fi avut marele domn, durerea supușilor lui și-a făcut drum până la dânsul. Mișcările sociale din vremea lui Mihai Viteazul sunt puțin studiate și ne lipsesc documente cu știri amănunțite asupra lor, dar cele câteva pe care le avem ne lasă să întvedem o parte măcar a acestor dramatice turburări.

⁴⁰⁶ N. Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari*, în *Patru scrieri istorice* (Așezământul I. Brătianu), ed. P. P. Panaitescu, p. 56.

⁴⁰⁷ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, V, p. 333-334.

⁴⁰⁸ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 181 și Șt. Longinescu, *Așezământul și legătura lui Mihai Viteazul*, București, 1919.

⁴⁰⁹ Și în documentul inedit de la Alexandru Coconul, din 3 iunie, 1626 (original slav la d-l Fotescu) se spune că niște români s-au plâns „că n-au fost vecini (rumâni) ai lui Leca aga, nici nu i-a prins legătura lui Mihai Voevod acolo în satul Tâncăbești,” dar martorii dovedesc „că au fost vecini ai lui Leca aga și mai înainte vreme și cum i-a prins și legătura lui Mihai voevod la Tâncăbești,” de unde se vede lămurit deosebirea ce se făcea între rumânii de moștenire și cei din legătura lui Mihai și că șerbia era considerată ca legală și înainte de Mihai.

⁴¹⁰ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 42.

⁴¹¹ Ibidem.

⁴¹² I. C. Filitti, *Despre legătura lui Mihai Viteazul*, în *Revista Istorică Română*, II, 1932, p. 221-231 și în volumul *Proprietatea solului în Principatele române*, p. 173-183.

Prima răscoală țărănească are loc la începutul anului 1596 în județul Dolj și iată cum e povestită de agentul ducelui de Toscana la Alba Iulia: „S-au aflat veste sigură că Mihai Vodă punând asupra țării o dajdie grea și săracii fiind foarte slabi, neputând-o împlini, i-au dat de știre că nu au cu ce plăti. Aflând aceasta domnul, trimise trei sute de cazaci ca să ia cu forța dajdia ce o pusese, dar românii aflând pentru ce veneau cazacii, hotărâră să se apere și trecură peste Dunăre la Vidin, cetatea turcului și au chemat opt sute de turci ce trecură dincolo și împreună cu românii care știau unde locuiau cazacii, s-au dus noaptea să-i surprindă și-i luară pe toți prinși, ducându-i cu ei la Vidin.”⁴¹³ Iată cum țaranii ce nu mai puteau suferi dările, ajung să cheme turcii împotriva oastei domnești, să-i scape de asuprire!

A doua mișcare țărănească, cu proporții mai mari, a avut loc după cucerirea Ardealului de către Mihai. Trecerea munților și izbânda de la Șelimbăr se făcuse desigur cu prețul unei noi sfoțări dureroase a țării sărăcite. Alte sate de moșneni fură înghițite, pe drept sau pe nedrept, de marea proprietate românească sau boierească.

Domnul era acum plecat departe, la Bălgradul Ardealului, boierii lăsați în țară profitau de aceasta ca să facă strâmbătăți și să cotopească și mai mult moșioarele țărănești în lipsa controlului domnesc, pe care copilul Nicolae voievod, lăsat în seama lor, nu-l putea exercita.

Atunci sătenii deznădăjduiți se apucă de se ridica în masă și se duc tocmai în Ardeal la domn să ceară dreptate. Încă din ianuarie 1600 se află la Alba Iulia că au venit la Mihai, din Țara Românească, foarte mulți Români „pentru interese private.”⁴¹⁴ Această ridicare a țăranilor munteni care s-au dus la Alba Iulia a lăsat urme în mai multe documente interne. Așa e hrisovul sătenilor din Sularul, sat cumpărat de domn în 1596 și care vine cu bani tocmai la Alba Iulia să se răscumpere.⁴¹⁵

Tot atunci, în aprilie 1600, în ajunul cuceririi Moldovei, Mihai dă din Ardeal o porunca lui Dumitru mare vornic să cerceteze plângerea lui Oprea Cordun și Undriaș din Corcova (ambele în Mehedinți), „ce au venit înaintea domniei mele” (adică în Ardeal) să arate că li s-a cotropit satul de al doilea vistiernic.⁴¹⁶ Dar odată cu acești săteni au mai venit la Alba Iulia și mulți alții din alte părți ale țării.

Așa, sătenii din Radovanul (Dolj), „ei au venit înaintea domniei mele, zice Mihai, în țara ungurească la Beligrad la scaun de au jăluit.” Domnul nu le face dreptate, dar țaranii dârji nu se lasă și urmăresc pe Mihai după cucerirea Moldovei, până la Iași, străbătând drumuri lungi și primejdioase. Truda le-a fost însă în zadar, căci acolo făcându-se judecată, jalba le este respinsă și ei rămân șerbi.⁴¹⁷ Nici această judecată n-a descurajat pe țărani, care se prezintă și în fața lui Nicolae Vodă, fiul lui Mihai, la Târgoviște și la 9 iulie 1600 acesta dă un hrisov prin care confirmă, după o nouă judecată în divan, hotărârea părintelui său.⁴¹⁸ Aceste plângeri nu erau procese izolate, ci o mare mișcare generală țărănească, după cum se vede dintr-un alt document ce privește o împrejurare asemănătoare. Stoichiță, vistiernicul din Strâmba, cumpărase, pesemne cu sila, satul Loloiești (Romanțați) de la moșneni. „Iară după aceea, zise Radu Șerban în hrisovul său, când a fost Mihai Vodă domn în Ardeal și când s-a fost ridicat toate satele din țară să se giudecească, iar satul Loloiești ei încă s-au sculat și s-a dus la Beligrad, la Mihai Vodă și s-au plâns la picioarele lui, cum că le-a făcut sluga domniei mele Stoica logofătul silă.”⁴¹⁹ „A se judeci” înseamnă a se libera din șerbie. Deci rămăsese acest fapt în mintea oamenilor, o mare mișcare a tuturor satelor din țară ce se ridică și se duc la Mihai la Alba Iulia, sa ceară dreptate. Satele Loloiești, Corcova, Cordun, Sularul, Radovanul sunt numai unele, câte cunoaștem din această răzvrătire.

Întrezărim una din cele mai impresionante pagini din istoria îndureratului nostru trecut, obijduiți, cu pământul răpit, șerbi ai boierilor, sătenii se ridică și află unii de la alții; mișcarea se

⁴¹³ Veress, *Documente*, V, p. 17.

⁴¹⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 598.

⁴¹⁵ *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, IV, p. 542-543. Cf. și N. Ploșșor, *O răzvrătire a țăranilor în timpul lui Mihai Viteazul?*, în *Arhivele Olteniei*, VIII (1929), p. 442-446.

⁴¹⁶ N. Iorga, *Câteva documente de limbă*, în *Acad. Rom., liter. ser. II*, XXXVIII, 1905, p. 113-115.

⁴¹⁷ I. Bogdan, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 161-163 și Șt. Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul*, p. 26-27.

⁴¹⁸ Șt. Nicolaescu, op. cit., p. 16-17.

⁴¹⁹ *Revista Istorică*, I, p. 222. Mihai Viteazul respinge și de astă dată plângerea satului.

întinde în toată țara, unii cu căruțe, călări și pe jos, pe drumuri cumplite, cu greutățile de atunci străbat zile, poate chiar săptămâni până la scaunul domnesc de la Alba Iulia, cerând dreptate, o dreptate care pe atunci nu putea s-o înțeleagă nimeni.

LUPTELE CU TURCII

Răscoala. Gândul răscoalei creștine fu împlinit la București de Mihai Vodă la 13 noiembrie 1594. Sultanul îi poruncise domnului să pornească împotriva Ardealului cu oastea lui, dar acesta, înțeles cu vecinii, răspunse cu începerea răscoalei. Avea lângă dânsul oastea de țară a boierilor, chemase pe Buzești în București, avea tunuri lăsate de Sinan pașa și altele noi făcute de dânsul, și se putea bizui și pe cei 2.000 de ardeleni trimiși de Sigismund, ce tăbărăseră lângă oraș sub comanda lui Mihai Horvath, căpitanul de la Făgăraș. În București se afla un înalt demnitar al religiei musulmane, un emir, cu 2.000 de turci și o mulțime de creditori, ieniceri, turci, evrei și alte neamuri, care, după cum spune cronicarul turc, „veneau și oboseau pe domn cu cererile lor.” Ei atacaseră palatul domnesc, bătând pe slugile domnului și luând tot ce le cădea în mână. Domnul îi liniști, supunând pretențiile lor judecării cadifului din Giurgiu, care trimisese la București pe omul său, Ali Ian.

Dar pe când datornicii erau adunați pentru judecată în casa de lemn a lui Dan fostul vistiernic, artileria domnească îi fulgeră pe toți pe neașteptate, casa luă foc și un măcel cumplit începu; puțini dintre ieniceri și dintre zarafii orientali scăpară cu fuga. Mai rămânea însă emirul cu cei 2.000 de turci. El ceruse lui Mihai să licențieze pe ostașii unguri și din cauza lui domnul era nevoit să stea adăpostit „în palatul de lângă mănăstirea cea nouă sub cetate, zidit la malul Dâmboviței” (un palat nou, deci, lângă mănăstirea lui Mihai Vodă). În același timp cu măcelul creditorilor, Mihai, însoțit de curteni și de alți soldați, ce rămăseseră ascunși sub malurile Dâmboviței, atacă pe turci pe neașteptate și-i nimicește pe toți. Stroe Buzescu era în fruntea oștenilor și e rănit la mână de turci în această bătălie de la București.

Orășenii înfrigurați se adunară și domnul lor le dă vestea cea mare, arde catastifele și zapisele de datorii la turci și la alți zarafi, datorii ce atârnau așa de greu asupra țării. Târgul e chemat sub arme, cei ce se înrolează sunt iertați de toate dăjdiile.

Așadar, lupta cea mare pentru creștinătate începuse.⁴⁵⁹

Primele lupte. Luarea Brăilei. Era vreme de iarnă, când turcii de obicei se odihneau, Mihai cu cetele lui năvăli îndată din București asupra Giurgiului, bătrâna cetate de pază a turcilor, de care ținea credința domnilor Țării Românești. Orașul fu prădat, dar cetatea nu putu fi luată de oștile încă neînvățate ale domnului.⁴⁶⁰

Atunci începură cu haiducii balcanici ce se strâneau sub steagurile domnești, cu oastea boierilor și cu ungurii lui Sigismund, lupte repezi, atacuri asupra cetăților turcești de peste Dunărea înghețată, în Dobrogea și în Bulgaria. De multă vreme românii nu mai cutezaseră așa ceva împotriva stăpânilor lor de la Constantinopol. Cetatea de Floci, la gura Ialomiței, fu lovită și distrusă (10 decembrie)⁴⁶¹ și apoi urmă la rând Hârșova (1 ianuarie 1595) și însăși Silistra, sediul pașei (8 ianuarie).⁴⁶²

Același lucru îl făcuse și Aron din Moldova, cazacii lui și oastea hatmanului Ștefan Răzvan intraseră în Bugeac, asediind în zadar Tighina, dar luând în primăvară cu asalt cetatea cea veche de la Smil (Ismail).⁴⁶³

Fiii de domn pribegi la Constantinopol și în alte părți ale imperiului, gata să-și sape rivalii și să cumpere domnia oricât de scump, se bucurară, crezând că le-a sunat și lor ceasul să fie ridicați de turci în scaunele domnești în locul domnilor haini. Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, fost domn al

⁴⁵⁹ *Luptele lui Mihai Viteazul* (Biblioteca Asociației), p. 8, Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 12-15 (Cronologia faptelor e aci greșită, emirul vine după uciderea turcilor în București și chiar după atacul Giurgiului, pe când în scrisoarea către ducele Toscani, Mihai spune că emirul venise cu el în scaun), Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 101-102, *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 47-48, Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 465, Veress, *Documente*, IV, p. 158-159, Naima, *Annals*, trad. Ch. Fraser, I, p. 37-38.

⁴⁶⁰ *Luptele lui Mihai*, p. 10, *Cronica anonimă*, p. 48, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 102, Walter, op. cit., p. 13 (dă data 15 noiembrie), Veress, op. cit., IV, p. 172.

⁴⁶¹ Walter, op. cit., p. 16 și Veress, op. cit., IV, p. 182.

⁴⁶² *Ibidem*.

⁴⁶³ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 469 și XII, p. 42.

Moldovei, și Ștefan Surdul, fost domn al Munteniei, fură numiți în grabă, primul în Țara Românească, al doilea în Moldova și trimiși spre Dunărea înghețată cu oști turcești să-și ia scaunele în primire. Mihnea Turcitul își chema odrasla rămasă creștină, de la Veneția prin Raguza, nădăjduind ca și lui îi va veni în curând rândul. Nepotul hanului tătarilor, după luptele din Banat cu sârbii, iernase în sudul Dunării și acum se apropia de Țara Românească, trimițând cete de pradă în câmpia munteană. Mihai, după obiceiul său, luă ofensiva împotriva pretendentului venit cu Hasan pașa și Mustafa pașa la Rusciuc. După ce supraveghease câțva timp mișcările dușmane de la Pietrile (N-V de Giurgiu, pe balta cu același nume), trecu Dunărea înghețată spre Rusciuc. Dar atunci se anunță că grosul oștirilor tătărești trecuse Dunărea și înainta spre apus. Pe când Mihai se retrăgea în grabă dincoace de Dunăre, el trimite împotriva tătarilor detașamente din oastea de țară cu frații Buzești și cu Radu Calomfirescu. O primă luptă de avangardă avu loc la 14 ianuarie, la Putineiu (în Vlașca, la 18 km N-E de Giurgiu), în care tătarii fură respinși de Buzești. Mihai cu grosul trupelor luase o poziție de supraveghere, ceva mai la Nord, la Hulubești, la vărsarea Neajlovului în Călniștea, în imediata apropiere a satului Călugăreni,⁴⁶⁴ loc pe care-l privi cu ochiul său de militar și-l ținu minte. De acolo, putea supraveghea cele două oști ce încercau să se unească, turcii care treceau fluviul pe la Giurgiu și tătarii ce veneau de la răsărit. O nouă luptă a detașamentului Buzeștilor avu loc la Stănești (12 km de Giurgiu) la 16 ianuarie, cu tătarii ce se apropiau mereu de Giurgiu. Dușmanii nu putură intra în cetate, ei fură risipiți de români. Între timp, cu toată înfrângerea avangardei tătărești, turcii trecuseră Dunărea la Giurgiu și izbutiră să se unească cu tătarii, ceea ce încercase zadarnic Mihai să împiedice. După retragerea detașamentelor trimise de domn, unirea dușmanilor avu loc la tabăra de la Șerpătești (între Giurgiu și Călugăreni), dar într-o noapte, pe neașteptate, oștile românești ale paharnicului Manta izbesc tabăra și o risipesc. Tătarii nestatornici o iau la fugă pe caii lor repezi, trec Dunărea ca fulgerul și dispar. Bogdan pretendentul aștepta pe mijlocul Dunării înghețate, izbânda și fugi îngrozit noaptea. Atunci sosi și Mihai „cu gloatele” pe locul taberii de la Șerpătești și începe urmărirea turcilor în retragere. Gonacii lui repezi trecură și peste fluviu și erau gata să puie mâna pe nefericitul Bogdan, care căzu de două ori de pe cal. Cei doi pași obosiți și bătuți, se opriră la Rusciuc, dar Mihai înconjură pe neașteptate, printre bălțile înghețate, cetatea Giurgiului, trece fluviul la Maroșin (sau Marotin, la sudul Dunării, la vreo 20 de km N-E de Rusciuc) și atacă pe turci din partea de unde nu se așteptau. Lupta de la Rusciuc fu decisivă (25 ianuarie), cei doi pași, Hasan și Mustafa, fură uciși, orașul fu cumplit devastat și ars, artileria turcească fu luată de domn. Surpriza și repeziciunea, cele două calități ale strategiei lui Mihai, avuseseră efect deplin.⁴⁶⁵

Ungurii lui Horvath întârziaseră în lupta de la Șerpătești, cu toată porunca domnului, și de aceea Mihai, supărat, ceru înlăturarea lui de la comandă. În adevăr, în locul lui, Sigismund Bathory trimise ca șef al mercenarilor lui pe Albert Kiraly.⁴⁶⁶

Între timp, al doilea pretendent, cel menit să ferească Moldova, Ștefan Surdul, aștepta cu turcii la Silistra să apuce prilejul să se apropie de scaunul domniei. Dar Mihai veghea și pentru aliatul său. Banul Mihalcea trecu iarăși Dunărea și arse Silistra (fără să ia cetatea), risipește pe turci și pune pe fugă pe pretendent.⁴⁶⁷ „Aceasta puțină slujbă am făcut-o, scrie Mihai ducelui de Toscana, și apoi m-am dus să mă odihnesc în cetatea mea de scaun.”⁴⁶⁸

Incursiunile cetelor de haiduci urmează însă; oștirea lui Mihai era împărțită în patru corpuri, ce atacă la Brăila, Cernavodă, Turtucaia și Nicopole.⁴⁶⁹ Dar faptul cel mai important din această

⁴⁶⁴ Cf. *Marele dicționar geografic al României*, sub voce. Hulubești e azi un loc pustiu, fost sat pe vremuri.

⁴⁶⁵ *Cronica anonimă*, (ed. Ioanid), p. 48-49, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 103, Walter, op. cit., p. 17-19, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36, *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 12-13, Veress, *Documente*, IV, p. 190, Naima, *Annals*, p. 49-50, Cf. gen. R. Rosetti, *Evoluția strategiei la Români* (Acad. Rom. ist. ser. III, t. XIV), p. 40 și idem, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, Buc. 1935, p. 159-160 și harta la p. 162. Am întrebuițat harta chilometrată a României de M. Moldoveanu (planșele Nr. 46 și 47).

⁴⁶⁶ *Cronica anonimă*, p. 49 și Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 103. Veress, op. cit., IV, p. 203.

⁴⁶⁷ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 13-14, *Cronica anonimă*, p. 49, Walter, op. cit., p. 16, Crăciun, op. cit., Hurmuzaki, XII, p. 36, Veress, op. cit., IV, p. 207

⁴⁶⁸ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 14.

⁴⁶⁹ Ibidem.

campanie a fost luarea Brăilei, în martie 1595, singura cetate dobândită atunci de Mihai, unde și-a putut așeza oștile pe locul vechiului târg de negoț al strămoșilor lui. Cetatea era înconjurată de ziduri groase și valuri și era apărată de o garnizoană de o mie de turci.⁴⁷⁰ La sosirea oștilor lui Mihai, satele turcești din raiaua din jurul cetății, golite de locuitorii ce se înghesuie sub ziduri, fură arse. Un prim atac fu respins cu ajutorul unui corp de tătari veniți de peste Dunăre. Al doilea atac condus de Albert Kiraly cu unguri și români începu printr-un asediu în regulă. O ieșire a turcilor fu respinsă cu mari pierderi, tunurile băteau zidurile vechi și mine începură să explodeze. Gheața Dunării se topise, așa că tătarii de dincolo nu mai puteau sări în ajutor. Atunci garnizoana capitulează în frunte cu Cara Saveș Mohamed bei și Mustafa Saveș, care se întâlnesc cu Albert Kiraly și obțin de la el libertatea, cu condiția ca averile să rămâie în cetate. Dar, pe când turcii treceau Dunărea, sunt atacați și luați prinși.

Conducătorii turci vin în fața lui Albert Kiraly să se plângă de călcarea capitulației, dar căpitanii unguri nu-i ascultă, scot săbiile și se năpustesc asupra fugarilor. Oricum, cetatea de pază a Vadului Dunării, punct strategic prețios, era acum redată Țării Românești.⁴⁷¹

Tratatul cu Sigismund Bathory și primele legături cu împăratul. Niciodată, de la Mircea cel Bătrân, un domn muntean nu cutezase să se atingă de pământul padișahului și să atace cetățile lui. Mihai era dintre toți aliații cel mai apropiat de inima împărăției turcești, ortodocșii sârbi, bulgari și albanezi începeau să alerge sub steagurile lui. Înainte de toate trebuia învins acest dușman primejdios. Chiar în primăvara anului 1595 turcii dădură semne de ofensivă. Tătarii așezați la Vidin cu pașa de acolo și cu sârbii din ținutul Vidinului, recrutați de turci, atacară pe neașteptate Craiova și o arseră. Vestitul căpitan raguzan Deli Marcu apăra orașul numai cu 160 de haiduci, și fu rănit în luptă. În cele din urmă sosi și banul și, urmărind pe năvălitori, trecură Dunărea și prădară la Vidin.⁴⁷²

Furtuna se apropia și frumoasele făgăduieli ce se făcuseră lui Mihai nu erau împlinite, el rămânea singur în fața dușmanilor cu gloatele prost înarmate, cu cetele de haiduci prădalnici și cu micul detașament al lui Albert Kiraly. Singurul ajutor de nădejde era la Sigismund Bathory, care stătea liniștit, apărat de cununa munților Ardealului.

Sigismund se gândea la măriri, să supuie pentru el cele două principate, scoase chiar din scaun pe Aron din Moldova, prea independent, înlocuindu-l cu hatmanul său, Ștefan Răzvan. El chemă solii lui Mihai, ca să-i facă jurământ de credință. Aceștia, în frunte cu mitropolitul Eftimie, boierii Buzești, Teodosie Rudeanu și alții, sosiră la Alba Iulia în mai; între ei și principele Ardealului se făcu o înțelegere: boierii jertfiră autonomia politică a țării ambiției ardeleanului în schimbul asigurării situației lor sociale; cel sacrificat a fost domnul, de ale cărui instrucțiuni nu se ținuse seamă. Lui Sigismund i se recunoscă titlul de domn stăpânitor al Țării Românești, boierii îi supun țara și pe voievodul ei. Cu rezerva că domnul va fi totdeauna ortodox și de limbă românească, el nu rămâne decât locțiitor al principelui Ardealului. Țara va fi guvernată de un sfat de 12 boieri, care nu pot fi schimbați fără știrea și voia lui Sigismund. Actele de proprietate vor fi întărite și ele de Sigismund (dar numai pământurilor). Domnul nu se va mai putea numi „din mila lui Dumnezeu,!” nu va mai putea trimite soli în țările străine, venitul țării va fi aprobat de dieta ardeleană și controlat de boieri, care vor da socoteală anuală principelui ardelean. Domnul va primi din venit, ce vor hotărî boierii și principele Ardealului. Niciodată turcii nu puseseră asemenea condiții și nici chiar în cele mai negre zile de decădere politica din veacul al XVIII-lea țara noastră n-a primit condițiile ce fură iscălite de boierii lui Mihai Viteazul. În schimb, ei obțineau cele mai mari avantaje: garantarea slujbelor lor, din care domnul nu-i putea scoate, nu puteau fi condamnați la moarte, iobagii fugiți puteau fi aduși cu forța, grecii nu puteau ocupa funcții în cărmuirea țării (aceasta era, cum am văzut, o mare izbândă a boierilor), străinii nu puteau avea proprietăți în țară, chiar soldații ardeleni din țară, de s-ar atinge de bunurile boierești, erau pedepsiți cu moartea.

⁴⁷⁰ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 24.

⁴⁷¹ Cele mai multe amănunte la Naima, op. cit., p. 49-50. Walter, op. cit., p. 24 confirmă măcelul turcilor ce se predaseră. Cf. și Veress, op. cit., IV, p. 200 și *Cronica anonimă*, p. 49.

⁴⁷² Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36, Veress, op. cit., IV, p. 249, Walter, op. cit., p. 25.

În sfârșit, în acest tratat, în care fiecare își găsea folos în dauna țării și a domnului ei, era și un articol de mare însemnătate, cu vaste consecințe: „Toate bisericile românești din stăpânirile seninătății sale (Sigismund Bathory) vor fi sub jurisdicția mitropolitului de la Târgoviște.” Politica ortodoxă a domnului câștiga măcar în acest punct o izbândă și întreaga viață sufletească a românilor de peste Carpați era pusă sub controlul bisericii din Țara Românească, recunoscându-se comunitatea de credință și de limbă.⁴⁷³ Tratatul fu redactat în limba slavonă și tradus apoi în latinește, ceea ce arată că autorii lui erau boierii munteni.⁴⁷⁴ Cam în același timp și Ștefan Răzvan, noul domn al Moldovei, iscălea un tratat asemănător, la 3 iunie.⁴⁷⁵

În clipa nevoii celei mari, Mihai și-a înghițit necazul, mai ales că țara era în mâinile boierilor,⁴⁷⁶ a trimis la nunta lui Sigismund cu arhiducesa Maria Christerna „un cal foarte frumos, luxos împodobit, cu un paloș bătut cu pietre scumpe și opt bucăți de brocart cu fir de aur pentru mireasă.”⁴⁷⁷

Dar pe de altă parte, Mihai știa că era un stăpân mai mare și mai puțin exigent ca principele Ardealului, de la care putea să aibă ajutor la nevoie. Atunci, în 1595, odată cu supunerea țării la picioarele lui Sigismund, încep legăturile directe ale lui Mihai cu împăratul, legături pe care le avusese Aron, ceea ce-l îndreptățise să se împotrivescă pretențiilor ardelenilor, dar pe care Mihai nu le cunoscuse până acum. Acest fapt are o importanță capitală în politica Țării Românești. În adevăr, în aprilie, când erau așteptați să vie la chemarea lui Sigismund solii munteni să încheie tratatul, se iveau la Praga în taină un sol muntean, nu-i știm numele, „un om trimis de domnul Țării Românești cu scrisori către Măria sa (împăratul), care voește să le dea numai în mâna însăși a împăratului și să-i vorbească în taină despre unele lucruri pe care nu le-a aflat încă nimeni.”⁴⁷⁸ Atât s-a putut ști că domnul în scrisoarea sa descria izbânzile împotriva turcilor.⁴⁷⁹ Pe de altă parte, solul imperial, raguzanul Marini Polii, care era la Alba Iulia, voia să se ducă în Țara Românească din partea împăratului, însă Sigismund îl opri până vor sosi boierii pentru tratat⁴⁸⁰ și în cele din urmă e trimis înapoi la Praga. Sigismund scria împăratului că a socotit că este spre binele creștinătății și că are motive serioase ca solul imperial să nu se mai ducă acolo.⁴⁸¹ În august banul Mihalcea, trimis de Mihai la Praga, e oprit în Ardeal și trimis înapoi.⁴⁸²

Taina în care Mihai ascunsese solia lui, cea dintâi, la Praga, reaua voință a lui Sigismund pentru solul imperial arată lămurit un lucru: Mihai, amenințat în independența lui, voia să încheie legături cu împăratul peste capul lui Sigismund, tocmai ceea ce acesta căuta să împiedice cu orice preț. Socoteala lui Mihai era bună și el se dovedi de astă dată un fin diplomat, supunerea Țării Românești și a Moldovei către Ardeal, deci întărirea și mărirea acestui stat, nu putea conveni Habsburgilor, care într-un viitor fie și depărtat, nădăjduiau să poată ridica iar vechile pretenții asupra Ardealului și altele noi asupra Țării Românești. De aceea, în discuțiile sfetnicilor împărătești, mulți erau de părere că „împăratul trebuie să se gândească că acea provincie (Țara Românească) a fost o parte a Ungariei (sic!), ca și Ardealul și că ar putea fi supusă, când principele nu va mai avea urmași bărbătești” și că deci nu trebuie să recunoască supremația lui Sigismund asupra celor două principate de peste munți.⁴⁸³

Austria urmărea să pătrundă la Dunărea de Jos,⁴⁸⁴ Sigismund al Ardealului era pentru ea un instrument, căruia nu i se putea admite o politică proprie. Mihai înțelese această nemulțumire și a

⁴⁷³ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 209-213 și 472-476. Cf. ibidem, III-2, p. 103 și

XII, p. 50-52. E caracteristic faptul că în cronica oficială (Walter) tratatul nu e pomenit.

⁴⁷⁴ Veress, *Documente*, IV, p. 223, „Detti capitoli che si fano hora convertire in latino et sono fati in lingua greca, secondo usare i Valachi,” e vorba de fapt de limba slavă, care era întrebuintată de români.

⁴⁷⁵ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 477-481.

⁴⁷⁶ Despre nemulțumirea lui Mihai, cf. mai sus, p. 81-82.

⁴⁷⁷ Hurmuzaki, *Documente*, III-2, p. 487.

⁴⁷⁸ Ibidem, p. 92-93.

⁴⁷⁹ Veress, op. cit., IV, p. 197.

⁴⁸⁰ Ibidem, p. 203.

⁴⁸¹ Ibidem, p. 231-232.

⁴⁸² Ibidem, p. 253.

⁴⁸³ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 72-73.

⁴⁸⁴ Vezi mai jos, p. 128-131.

știut s-o exploateze, atunci când se vedea amenințat de ambiția vecinului său. Vom vedea cum, după evenimentele războinice de la 1595, Mihai a dezvoltat această politică și s-a liberat încetul cu încetul de tutela politică ardeleană.

Bătălia de la Călugăreni. Grosul oștirii turcești trimise pentru pedepsirea necredinciosului vasal din Țara Românească se apropia de Dunăre încă din iunie, sub conducerea marelui vizir Ferhat pașa. Sosit la Rusciuc, se pregătea să așeze poduri pe Dunăre pentru trecerea mării oștiri, lucrătorii erau trimiși în grabă pentru aceasta din Silistra, Nicopole și Vidin. Dar încă înaintea plecării din Constantinopol, ostile turcești neplătite de trei ani se răsculară, spahii, partizanii rivalului lui Ferhat, Sinan pașa, cer capul marelui vizir. Totuși oștirea pornise și vizind sosise la Rusciuc cu trupe insuficiente și turburate de intrigile lui Sinan.⁴⁸⁵ Mihai, informat de ce se petrece în rândurile dușmanilor, îi hărțuiește cu cetele lui, împiedicându-i să se întărească și să clădească podul,⁴⁸⁶ ba chiar trimite de se arde Nicopolul.⁴⁸⁷ „S-au adunat păgânii din toate părțile. Ei pe partea ceea, iar noi pe partea ceasta și nu facem nimic altceva, numai zi și noapte ne batem la Dunăre cu dușmanul și cel mult peste o săptămână sau două, trebuie să dam iar cu ei bătălia” scria Mihai la 15 iulie.⁴⁸⁸

Sinan pașa învinuise pe Ferhat de înțelegere trădătoare cu Mihai și în cele din urmă izbuti să-l înlăture, fiind numit el însuși mare vizir și comandant al oștirilor trimise împotriva lui Mihai.⁴⁸⁹ Față de noul vizir, domnul român întrebuințează aceeași tactică: atacuri rezezi cu detașamente mici pentru a întârzia trecerea râului. Turcii izbutesc însă să treacă Dunărea în două puncte (pe la Rahova-Prundu, N-E de Rusciuc și la Giurgiu), ceea ce silește pe Mihai să se retragă până la Călugăreni, locul ales de dânsul pentru luptă.⁴⁹⁰

Oastea lui Mihai, după mărturisirea cronicii oficiale, nu trecea de 8.000 de oameni⁴⁹¹ și cu cei 2.000 unguri ai lui Albert Kiraly⁴⁹² avem un total de 10.000 de oameni. Oastea turcească era desigur superioară ca număr, nu poate fi vorba însă de sute de mii, cum socotesc cronicarii vremii. O oaste de o sută de mii de oameni nici n-ar fi încăput pe câmpul de luptă strâmt de la Călugăreni. Pe de altă parte, când Sigismund Bathory a trecut munții cu vreo 20.000 de oameni,⁴⁹³ Sinan pașa s-a retras în grabă, fără să dea lupta, ceea ce arată că oastea lui era inferioară oștirilor unite ale lui Mihai cu Sigismund. Nu vom exagera dacă vom socoti toată oastea turcească ce a luat parte la bătălia de la Călugăreni la vreo 20.000 de oameni.

Mihai, el însuși, într-o scrisoare trimisă după bătălie, socotea că toată armata turcească din Țara Românească e de 40.000 de oameni, dintre care numai 12.000 adevărați luptători, la care se adaugă 7000 căzuți în luptă.⁴⁹⁴

*Locul ales de Mihai pentru luptă era exact același ca în campania din ianuarie 1594, la Călugăreni-Hulubești, la vărsarea Neajlovului în Câlniștea.*⁴⁹⁵ Aceasta arată că domnul nu lăsa nimic întâmplării, era un perfect cunoscător al terenului și studiasse cu mult înainte eventualitățile unei campanii împotriva turcilor. Locul era foarte prielnic, străbătut de mai multe râuri cu mlaștini și aparat de câteva dealuri acoperite de păduri, care se întindeau pe mari depărtări, Codrul Vlăsiei. O strâmtoare se deschidea între dealuri, tăiată de Neajlov în fața satului Călugăreni.

Lupta avu loc la 13/23 august 1595. Albert Kiraly cu ungurii lui refuzară la început să ia parte la luptă. Socotind că el nu este sub comanda lui Mihai, comandantul ungar nu se supuse poruncilor

⁴⁸⁵ Naima, *Annals*, trad. Fraser, p. 51-58.

⁴⁸⁶ Walter, in Papiu, *Tezaur*, I, p. 27.

⁴⁸⁷ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 14.

⁴⁸⁸ Ibidem, p. 14-15.

⁴⁸⁹ Naima, op. cit., p. 56.

⁴⁹⁰ Gen. R. Rosetti, *Evoluția strategiei la Români*, în Acad. Rom. ist., t. VI, p. 44-45.

⁴⁹¹ Walter, op. cit., p. 27.

⁴⁹² Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104.

⁴⁹³ Vezi mai jos, paragraful următor.

⁴⁹⁴ Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 430. Cronicarul turc Naima socotea că oastea lui Mihai era de 70.000 de oameni (p. 55), iar Nichifor Dascălul socotea armata turcească la 300.000 de oameni! (Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-1, p. 361).

⁴⁹⁵ Cf. planul luptei la Gen. R. Rosetti, *Essais sur l'art militaire roumain*, p. 96 și 162.

domnului, ci rămase în urmă, uneltind chiar cu boierii nemulțumiți, Dan vistiernicul și Mirăslău logofătul.⁴⁹⁶ În față, Mihai avea pe Neajlov o avangardă, iar în urmă grosul trupelor sale cu 12 tunuri, gloatele și ceva cavalerie boierească (8.000 de oameni). După câteva încăierări de avangardă, se produce la orele 11 dimineța atacul cel mare al ienicerilor asupra trecerilor Neajlovului, marele vizir scoase sabia, dând semnalul luptei. Turcii în patru cete sub Satârgi Mahomed pașa, Haider pașa, Hasan pașa și Mustafa pașa trec puntea, răzbind rezistența românilor după câteva ore de luptă și pun mâna pe 10 tunuri. Mihai se retrage dincolo de satul Călugăreni, dând oștirii sale o formație de cui și astfel ajunge în retragere și la corpul de oaste al lui Albert Kiraly, rămas în urmă pe lăture, care astfel e silit să ia parte la bătălie. În acel loc, în dosul satului Călugăreni are loc contra atacul lui Mihai în față, ajutat în flanc de Albert Kiraly (turcii fuseseră prinși ca într-un clește). După o cumplită încăierare, turcii sunt dați înapoi și pierd tunurile cucerite, pașii Hasan, Haider și Mustafa sunt uciși, Mahomed pașa fuge rănit. „Iar boierii și căpitanii pre capete năvăliră asupra turcilor de-i tăia și-i necară în tină.” Unul din pași a fost ucis de Mihai chiar cu mâna lui, desplicându-i capul cu sabia de pe cal. Sinan pașa, care venise personal să dea curaj trupelor sale, e silit să fugă, garda sa personală îl părăsise împrăștiindu-se și bătrânul căzu de două ori de pe cal. Un veteran din Rumelia îl luă la spinare și-l scoase din mlaștină. Steagul cel verde al lui Mahomed pașa „a cărui pierdere turcii o regretă cu durere, pentru că-l socotesc sfânt,” e luat de români. Însuși cronicarul turc Naima caracterizează această luptă ca „o întâmplare dezastroasă.” Mihai rămâne stăpân pe câmpul de luptă și turcii se retrag puțin spre Sud.⁴⁹⁷

Noaptea, depozitul de praf de pușcă al turcilor sare în aer din pricina unei neglijențe.⁴⁹⁸ Între timp, Mihai hotărăște să se retragă și să aștepte ajutorul făgăduit din Ardeal. Turcii erau încă în număr și nu băgaseră în luptă toate trupele lor, oștenii lui Mihai erau obosiți și n-ar fi putut susține o nouă ciocnire. Domnul se retrage întâi la Copăceni pe Argeș, apoi la București, la Târgoviște și în cele din urmă la Stoenesti în munți, pe Dâmbovița, lângă pasul Branului, unde era la 12 septembrie.⁴⁹⁹

Între timp, turcii abia peste două zile observară retragerea și încep urmărirea. Sinan ocupă Bucureștii, transforma bisericile în moschei și întărește „mănăstirea lui Alexandru Vodă” (azi Radu Vodă), unde lasă 1.000 ieniceri, trece apoi la Târgoviște (26 august st.v.), golit de locuitori și întărește și acolo o cetățuie la curtea domnească.⁵⁰⁰ Între timp, Sigismund Bathory se hotărâse în sfârșit să dea ajutor aliatului său, care purtase tot greul războiului și se apropia de păsurile Carpaților cu oastea lui.

Retragerea turcilor și lupta de la Giurgiu. Sigismund Bathory trecu munții cu o oaste de cruciadă, armata lui ardeleană formată mai ales din mercenari plătiți de orașe, se ridica la 13.200 de oameni,⁵⁰¹ plus gloatele țărănești ale secuilor, ajutorul venit din Toscana cu 300 de călăreți și tunuri sub conducerea lui Silvio Piccolomini, vreo 1.500 de Germani trimiși de arhiducele Maximilian și pe lângă acestea și Ștefan Răzvan, sosit din Moldova pe la Troțuș în Ardeal,⁵⁰² cu o oaste (1.500-3.000 de oameni). În total oastea ardeleană nu trecea, cu gloatele țărănești cu tot, de 23.000 de oameni, care se uniră cu cei 8.000 ai lui Mihai din pădurile de pe Dâmbovița.⁵⁰³

În fața acestei armate, marele vizir hotărî să se retragă fără să dea lupta și de fapt toate ciocnirile, cu care Sigismund Bathory s-a lăudat așa de mult în toată Europa, au fost numai cu

⁴⁹⁶ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104. Se aduce mărturia lui Petre Armeanul, un apropiat al lui Mihai Vodă.

⁴⁹⁷ Descrierea tactică, R. Rosetti, op. cit., p. 18-21. O povestire amănunțită a luptei de la „Kalughirvan” la Naima, op. cit., p. 59-60. Scrisoarea lui A. Kiraly, o zi după luptă, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 57-58, Walter, op. cit., p. 27-30, *Cronica anonimă*, p. 52-53, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104, Hurmuzaki, *Documente*, III-2, p. 487.

⁴⁹⁸ Naima, loc. cit.

⁴⁹⁹ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 57-58, Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 429-430, *Cronica anonimă*, p. 53.

⁵⁰⁰ Naima, op. cit., p. 61 și 63.

⁵⁰¹ I. Crăciun, *Scrisoarea lui Petre Pellérdi*, extras din Anuarul Inst. de Ist. Națională, Cluj, VI, 1935, p. 7, socoteala tuturor cetelor cu căpeteniile lor.

⁵⁰² Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 103.

⁵⁰³ Ibidem, XII, p. 80 și 91, Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan Pașa*, Acad. Rom. ist. ser. II, t. IV, 1925, p. 37-38. Cele mai bogate știri despre această campanie provin de la toscanii ce luă parte la ea.

ariergardele armatei turcești în retragere. La 6/16 octombrie, oștirea aliaților, având în frunte tot timpul pe Mihai cu ai lui, sosește în fața Târgoviștei întărită de turci, în care Sinan lăsase un pașă cu o mică garnizoana (1.000 de oameni), ca să întârzie înaintarea creștinilor. Orașul cu multe biserici și cu palatul domnesc, înconjurat cu păduri de stejari pe malul Dâmboviței se întindea în fața ochilor oștenilor creștini. După două zile de bombardare, târgul ia foc, românii și ungurii luptând cot la cot pătrunseră pe străzi și luară prinși pe turci cu pașa de Caramania și cu beiful de Valona. Curtea domnească și biserica ei, precum și mitropolia fuseseră cruțate de flăcări.⁵⁰⁴ Vizirul, în retragere, auzise sunetul tunului, dar nu cutezase să vie în ajutorul ariergardei sale.⁵⁰⁵

La București, unde făcuseră o cetate de lemn, turcii nu se simțeau în siguranță și consiliul lor de război decise retragerea fără luptă, tunurile și proviziile fură ridicate, cetățuia din mănăstire (azi Radu Vodă) fu aruncată în aer prin aprinderea prafului de pușcă.⁵⁰⁶ La 12/22 octombrie, lăsând la o parte grosul oștirii care se îndrepta repede spre Giurgiu, Ștefan Răzvan cu detașamentul său intrase în Bucureștii goliți de turci și scria de acolo boierilor moldoveni, dându-le de veste despre apropiata lui întoarcere, „Mehmed pașa este viu în mâinile noastre și despre Sinan pașa, de asemenea veți auzi.”⁵⁰⁷

După câteva zile de marș prin pădurile Vlăsiei, pe drumuri stricate și peste râuri și bălți, oștirea creștină sosea în fața Giurgiului (15/25 octombrie). Sinan pașa cu grosul armatei trecuse dincolo, dar podul de vase se mai vedea încă și ariergardele treceau încă pe el. Aliații se năpustiră asupra celor rămași în urmă și-i măcelăriră sau îi luară prinși. Podul se rupe și o mulțime de turci se înecară în Dunăre. Apoi începu și atacul cetății Giurgiului, așezata pe o insulă pe Dunăre, despărțită de țărmul românesc de un canal strâmt. Cetatea era de piatră și cu turnuri. Artileria toscană dădă o parte din zid și aliații pătrunseră în cetate în ziua de 20/30 octombrie 1595, pe când marele vizir privea neputincios de la Rusciuc la izbânda creștină.⁵⁰⁸ Sultanul îl pedepsi imediat, luându-i din mână funcția de mare vizir.⁵⁰⁹

Izbânda fusese a tuturor aliaților care luptaseră împreună pentru liberarea Țării Românești, dar Mihai fusese întotdeauna în frunte, cel dintâi la luptă. De aceea și cronicarul turc Naima, care dă o întinsă descriere a acestor evenimente, nici nu cunoaște pe Sigismund Bathory și atribuie întreaga înfrângere a turcilor „apostatului și blestematului Mihail.” El arată cum „infamul Mihail a ieșit din păduri,” a luat Târgoviștea și Giurgiu, unde „dușmanii au năvălit ca niște porci turbați, rupând podul și înecând pe musulmani.” „O asemenea retragere dezastruoasă și înfrângere n-a mai fost pomenită în istorie,” termină istoricul turc.⁵¹⁰

Sigismund Bathory se întoarse imediat în Ardeal prin București și Gherghița, fără să încerce să exploateze izbânda,⁵¹¹ și ca semn al recunoștinței sale față de vitejia aliatului său, renunță la clauza cea mai umiltoare din tratatul cu Mihai, privitoare la venitul țării, care de acum va fi întreg la dispoziția domnului.⁵¹²

O altă urmare importantă a acestei campanii a fost mutarea capitalei țării. Mihai stătuse în prima parte a domniei la București, cumplit pustiit; de acum el se așează mai departe de Dunăre, în vechea capitală, la Târgoviște, de unde sunt date mai toate actele lui din anii 1596-1599.

⁵⁰⁴ Crăciun, *Scrisoarea lui Pellérdi*, p. 8-13, Veress, *Campania creștinilor*, p. 39-50 (scrisorile toscanului Pigaffetta), Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 84, 121-127 și 149-151.

⁵⁰⁵ Naima, op. cit., p. 64.

⁵⁰⁶ Naima, op. cit., p. 64-65. Vezi mai sus, capitolul precedent.

⁵⁰⁷ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 17.

⁵⁰⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 86-89 (și aci Mihai era în avangardă), ibidem, p. 121-127 și 149-159, Veress, *Campania creștinilor*, p. 58-59, Crăciun, *Scrisoarea lui Pellérdi*, p. 10-11, Veress, *Documente*, IV, p. 290-291 (Scrisoarea lui Sigismund Bathory despre aceste evenimente) și p. 297 (interesanta scrisoare a lui Sinan pașa pentru a-și scuza înfrângerea).

⁵⁰⁹ Naima, op. cit., p. 66-67.

⁵¹⁰ Ibidem, p. 64-66, capitolul intitulat: „Trădătorul Mihail câștigă o izbândă.”

⁵¹¹ Walter, în Papiu, *Tezaur*, p. 36.

⁵¹² *Cronica anonimă*, p. 53-54. Știrea nu e în alt izvor, dar această cronică e întotdeauna bine informată asupra domniei interne a lui Mihai.

Luptele cu turcii în 1596. Țara era cumplit pustiită, orașele arse, populația satelor fugită, parte luată în robie, rezervele de semințe distruse, comerțul, al cărui temei era tot peste Dunăre, complet întrerupt.⁵¹³

Norocul lui Mihai a fost că în anul următor expediției lui Sinan, eforturile turcilor a înconjurat țara lui, sultanul Mehmed al III-lea pornise în persoană cu o uriașă oștire împotriva împăratului și la 13 octombrie 1596 luă cu asalt cetatea Agria (Erlau). Sigismund Bathory, care în primăvară încercase zadarnic un atac împotriva Timișoarei,⁵¹⁴ alerga în ajutorul imperialilor. Oastea lui unită cu a arhiducelui Maximilian se ciocni cu sultanul la Kerestes la 26 octombrie și izbânda rămase de partea turcilor, creștinii superiori în număr fură complet sfârâmați, o sută de tunuri rămaseră în mâinile turcilor.⁵¹⁵

În aceste împrejurări grele pentru Liga Creștină, Mihai cu slabele lui mijloace mai făcu unele servicii însemnate cauzei aliaților săi. Încă din noiembrie 1595, Brăila ocupată de turci cu prilejul expediției lui Sinan, fusese reluată.⁵¹⁶ La începutul primăverii, în martie, Mihai trimetea soli speciali cu daruri la cazaci, cerându-le să vie cu hatmanul lor ca lefegii în oastea lui, făgăduindu-le leafă bună, daruri de postav pentru haine și primire ca unor adevărați cavaleri.⁵¹⁷ Dar, deși veniră puțini cazaci, banii nu erau în țară sărăcită de războaie și deocamdată Mihai nu izbuti să-și alcătuiască o oaste bună de mercenari. Doar cetele de haiduci sârbi și bulgari alergau sub steagurile lui. Vestitul erou sârb, cântat de poezia populară, Baba Novac, trecu Dunărea până la Balcani, arse Plevna, prinse convoiurile de merinde ale lui Hasan pașa în păsurile munților și duse până la Sofia numele stăpânului său, domnul Țării Românești.⁵¹⁸ Alte cete prădară la Vidin⁵¹⁹ și la Babadag în Dobrogea, unde pieri haiducul Velișco, bătut de turci.⁵²⁰

Dar în toamnă, o nouă primejdie se apropia de țară. Sultanul „dăruise” Țara Românească hanului tătar⁵²¹ și acesta voia s-o străbată în lat, de la Brăila spre Oltenia, ca să vie apoi în Ungaria să se unească cu oastea sultanului ce lupta acolo.⁵²²

Călăreții cei iuți ai stepelor năvăliră pe neașteptate în țară în octombrie, căci Mihai, înșelat de tratativele de pace ce purtase cu hanul, nu era pregătit. Cele câteva cete de cazaci mercenari ai domnului dezertaseră; bani pentru alți mercenari nu erau. Tătarii ard Buzăul, Gherghița și Bucureștii, dar acum se despart în cete mici de pradă. Mihai se folosește de acest răgaz și stă în fața hanului însuși la Gherghița. Dar tătarii, fără să dea o luptă mai mare, se retrag repede spre Dobrogea, hărțuți în urmă de Mihai.⁵²³

Țara fusese din nou prădată, dar serviciul făcut de Mihai cauzei creștine era imens, după izbânda turcească de la Kerestes, tătarii urmau să fie lăsați să prade toată Austria, ceea ce ar fi putut face, dacă nu-i oprea domnul Țării Românești.

Mihai nu se opri o clipă, porni imediat asupra Turnului, în fața Nicopolei și câștigă și acolo o izbândă împotriva garnizoanei turcești.⁵²⁴

Numele lui începuse să fie cunoscut, nu numai la creștinii ortodocși, ci și în Apus, într-o aureolă de legendă. Un diario italian (foaie de informații) din Roma, amintind izbânde sale asupra păgânilor, scria: „Merită să fie slăvit ca unul din cei mai viteji, puternici, valoroși și înțelepți

⁵¹³ Walter, op. cit., p. 36-37.

⁵¹⁴ Veress, *Documente*, V, p. 38-39 și Hurmuzaki, *Documente*, III/2, p. 506.

⁵¹⁵ Descrierea ei la Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 408-409.

⁵¹⁶ Veress, op. cit., IV, p. 313, 318, Hurmuzaki, *Documente*, III/2, p. 498.

⁵¹⁷ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 19-21.

⁵¹⁸ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 17-18, Walter, op. cit., p. 37, Hurmuzaki, *Documente*, III/1, p. 278-279 și XII, p. 308.

⁵¹⁹ *Cronica anonimă*, p. 55.

⁵²⁰ Ibidem, și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 376.

⁵²¹ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 30, 34.

⁵²² Ibidem, p. 25-27.

⁵²³ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 18, Walter, op. cit., p. 39-43, Hurmuzaki, *Documente*, III/1, p. 275-277 și XII, p. 280-287.

⁵²⁴ *Luptele lui Mihai Viteazul*, loc. cit. și Walter, op. cit., p. 43.

principii ce trăiesc azi. Putem nădăjdui că va duce la culme gloria sa cu noi lupte împotriva tiranului turcilor și că va contribui el cel dintâi la alungarea lui din Europa.”⁵²⁵

Liberarea de sub tutela ardeleană. Tratatul impus în 1595 de Sigismund Bathory fusese aplicat în mare parte; revendicările sociale ale boierilor erau respectate, dar Mihai suporta cu greu umilirea politică a țării față de Ardeal. Totuși, în nădejdea unui ajutor armat pentru țara lui așa de amenințată, el s-a supus în tăcere și în actele lui din acea vreme semnează cu titlul ce i se impusese, „princeps Transalpinus.”⁵²⁶ Ajutorul făgăduit nu venise însă aproape deloc, afară de câteva mici cete, ce nu însemnau mare lucru.

O ultimă încercare de colaborare între cei doi aliați avu loc după Crăciunul catolic, în 1596. Mihai Vodă trecu munții cu câțiva boieri credincioși, între care banul Mihalcea și Radu Buzescu și sosi la Alba Iulia. Se vorbi atunci de legături de rudenie, Nicolae fiul lui Mihai urma să ia pe sora cancelarului ardelean Josika, în casa căruia era găzduit domnul muntean. Mihai puse lui Sigismund neted întrebarea, sau are de gând să pornească o ofensivă împotriva turcilor, sau să se împace cu ei și să încheie pace. Asigurările lui Sigismund fură vagi, domnul înțelese că acolo unde nu era nici o voință hotărâtă, nu poate fi sprijin pentru dânsul.⁵²⁷

Atunci începu Mihai două acțiuni diplomatice pe cont propriu pe de o parte împăcarea cu turcii, măcar pe un timp scurt, ca să răsuflă țara, pe de altă parte legături directe cu împăratul, pentru obținerea unui subsidiu în bani, ca să-și poată alcătui o armată de mercenari. Ambele inițiative diplomatice ale lui Mihai fură încununete de izbândă și ele însemnau desăvârșită liberare de sub tutela ardeleană.

În ceea ce privește pacea cu turcii, Mihai, care se înțelese separat mai întâi cu tătarii,⁵²⁸ se adresează lui Hasan pașa de la Vidin, care se grăbi să trimeată vestea cea bună la Constantinopol, „supunerea mândrului Mihai și a boierilor din Țara Românească.” Discuția în divanul turcesc a fost foarte aprinsă, unii erau de părere să nu fie respinși Mihai și cu boierii care ceruseră iertare, să i se ceară însă domnului să trimită pe fiul său ca ostatec la Poarta; alții în frunte cu marele muftiu spuneau că sultanul nu trebuie să trateze cu „trădătorul,” dar partizanii păcii impuseră felul lor de a judeca.⁵²⁹ Steagul de domnie fu adus cu onoruri lui Mihai Vodă de mai mulți ceauși și un boier îi conduse înapoi până la Vidin.⁵³⁰ Lui Sigismund îi scria Hasan pașa că sultanul a iertat lui Mihai toate câte a greșit și-l îndeamnă să-i urmeze pilda.⁵³¹ „Și, în adevăr, zice cronica oficială, ce alta era să faci Mihai pentru supușii ce-i mai rămăseseră în viață, după ce cetățile sau palatele erau dărâmate, orașele și satele aproape toate devastate, mai multe mii de oameni robiți, toate merdindele pe un an întreg erau consumate?”⁵³² Îndată porni la Poartă și tributul Țării Românești, pentru care Mihai comandase special blănuri de soboli de la negustorii din Liov.⁵³³

În același timp, se urmau și tratativele cu împăratul. Am văzut că încă din 1595 încercase Mihai o apropiere printr-un sol trimis la Praga. După alungarea lui Sinan, domnul, fără să mai întrebe pe Sigismund, trimisese steagul cel verde al profetului luat de la turci la Călugăreni, direct împăratului. „Nu știu dacă ardelenii l-au lăsat să treacă,” scria Mihai ducelui de Toscana.⁵³⁴

În ianuarie 1597, legătura o făcu Mihai prin arhiducele Maximilian, care comanda în Ungaria de Sus. Anume, fiind la Alba Iulia, la curtea lui Sigismund, Mihai trimite de acolo la arhiduce pe solii săi, banul Mihalcea și sasul Marcu Schonkebonk, ce urmau apoi să se ducă la împărat,⁵³⁵ ceea ce Sigismund nu ar fi putut împiedica. Solii însoțiră pe principele Ardealului, care se dusesse el

⁵²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, III/2, p. 532.

⁵²⁶ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 7.

⁵²⁷ *Cronica anonimă*, p. 56, *Cronicarul Szamosközy*, p. 109, Hurmuzaki, *Documente*, III/1, p. 275-277 și XII, p. 280-287.

⁵²⁸ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 15.

⁵²⁹ Naima, *Annals*, trad. Fraser, p. 69-70.

⁵³⁰ Veress, *Documente*, V, p. 50-51.

⁵³¹ *Ibidem*, p. 55.

⁵³² Walter, op. cit., p. 45.

⁵³³ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II/1, p. 418-419.

⁵³⁴ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 15.

⁵³⁵ Veress, *Documente*, V, p. 51, Scrisoarea lui Mihai către Maximilian.

însuși la împărat, la Praga.⁵³⁶ Sasul Schonkebonk din Brașov ne-a lăsat chiar o descriere a misiunilor lui diplomatice în slujba domnului muntean.⁵³⁷

„La 12 februarie (1597), scrie el, am avut audiență la Praga cu banul Mihalcea la împăratul în persoană, fiind el singur, iar eu am expus în limba germană solia lui Mihai Vodă către împărat, am arătat nevoia lui și am cerut împăratului să ia sub protecția sa Țara Românească. Acesta le-a ascultat cu bunăvoință și ne-a arătat mare cinste, șase săptămâni ne-a ținut la Praga cu mâncare din bucătăria proprie, adusă la gazda noastră, și tot felul de băuturi din pivnița lui și ne-au slujit oameni de seamă cu pahare mari și frumoase.”

Rezultatul soliei a fost pentru Mihai de cea mai mare importanță, el obține de la împărat leafă trimestrială pentru 4.000 de oșteni mercenari, călări și pedestri, cu arme de foc. Situația lui militară era total schimbată.⁵³⁸ În adevăr, în iunie 1597, sosește la Târgoviște omul imperial cu banii, Erich Lassota,⁵³⁹ și de atunci, deși cu întârzieri și greutăți de plată, domnul are armata lui asigurată.⁵⁴⁰ În august împăratul trimetea din nou pe solul său, raguzanul I. Marini Polii la Mihai, dar și de data aceasta el fu reținut de principele Ardealului, care era doritor să oprească dezvoltarea legăturilor dintre Mihai și împărat.⁵⁴¹ Totuși în octombrie Schonkebonk se ivi din nou la Praga din partea domnului muntean, cu mulțumiri și noi propuneri,⁵⁴² iar în ianuarie 1598, solul imperial amintit sosi în sfârșit la Târgoviște, unde zăbovi mai multe luni alături de domn.⁵⁴³

Aceste lucruri întăreau mult situația lui Mihai, acțiunea lui diplomatică începută în 1595 izbutise, el avea oastea lui care nu mai depindea de Sigismund Bathory și avea legături directe cu împăratul. Raporturile cu Ardealul se resimțiră imediat de aceste schimbări. Mihai invitat de Sigismund cu vasal la dieta ardeleană, în aprilie 1597, refuză să se prezinte, spunând că nu poate lipsi din țară din cauza primejdiei turcești.⁵⁴⁴ Nunțiul papei la Varșovia putea scrie în toamnă că Mihai „vrea să se libereze de obligațiile ce le are față de Ardeal.”⁵⁴⁵ În schimb, Sigismund retrage din Țara Românească pe căpitani și oștenii săi în frunte cu Moise Szekely⁵⁴⁶ și reține chiar banii trimiși de împărat pentru mercenarii lui Mihai.⁵⁴⁷

Mihai, prin diplomația lui, izbutise să se libereze de tutela ardeleană și când stăpânirea lui Sigismund fu înlocuită cu cea împărătească, de mult se încheiaseră legăturile curții imperiale cu domnul Țării Românești și astfel putură să se dezvolte în chip firesc și fără piedică.

⁵³⁶ Ibidem, p. 56 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 298, 326.

⁵³⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, VI, p. 2-3 și N. Iorga, în *Revista Istorică*, I, p. 165-168.

⁵³⁸ Vezi mai sus, capitolul V.

⁵³⁹ Veress, op. cit., V, p. 78-82.

⁵⁴⁰ Ibidem, p. 85-86, 88-89, 100-103, 110-111 și Walter, op. cit., p. 46.

⁵⁴¹ Veress, op. cit., V, p. 84.

⁵⁴² *Quellen*, VI, p. 3-4.

⁵⁴³ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 330-334.

⁵⁴⁴ Veress, op. cit., V, p. 65.

⁵⁴⁵ Ibidem, p. 90.

⁵⁴⁶ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 330.

⁵⁴⁷ Veress, op. cit., V, p. 70-71.

CUCERIREA ARDEALULUI

Schimbările din Ardeal și tratatul cu împăratul. Mihai pierduse prin ridicarea lui Ieremia Movilă în scaunul Moldovei sprijinul acestei țări, curând și Ardealul îi lipsi, desfăcându-se astfel alianța celor trei țări românești.

Cu prilejul celor două vizite făcute la Praga, Sigismund se lăsase convins de iezuiți și de diplomația imperială să renunțe la coroana Ardealului, să lase această țară împăratului în schimbul ducatelor Oppeln și Ratibor din Silezia. Dezgustat de luptă, fără o linie de conduită și un ideal, căci dorința de glorie fără să fie închinată unei cauze mari e deșartă, principele ardelean abdică și predă Ardealul comisarilor imperiali la începutul lui aprilie 1598.⁶⁵¹ Odată cu trimiterea acestor reprezentanți ai lui Rudolf al II-lea în Ardeal fu trimisă și o solie la curtea lui Mihai cu episcopul Suhay, consilierul Pezen și Nicolae Istvanfyi să încheie legământul definitiv între Țara Românească și Imperiu. Instrucțiunile lor arătau că în urma soliilor schimbate și a legăturilor încheiate cu Mihai, nu mai e nici o îndoială că domnul Țării Românești se va supune cu plăcere împăratului.⁶⁵² Armata de mercenari plătită de împărat încă din anul precedent era o cheazășie pentru aceasta.

Deși solia imperială la curtea lui Mihai fu întârziată de un accident de cal suferit de domn la o vânătoare între Târgoviște și București,⁶⁵³ în întâmpinarea ei fu trimis la Brașov logofătul Teodosie, care avu lungi convorbiri cu solii. În special, el căută să arate oamenilor împărătești că pacea încheiată cu turcii anul trecut, trimiterea tributului și reluarea comerțului la Dunăre sunt o urmare a neputinței de apăra țara neajutată de nicăieri.⁶⁵⁴ În sfârșit, după o lună și mai bine de zăbavă, solii imperiali trecură munții pe la Bran, primiți sub poalele Pietrei Craiului de boierii munteni. De acolo se îndreptară în căruțe spre Târgoviște, unde îi întâmpină la intrare Nicolae, fiul domnului, cu oastea „splendid înșirată și rândurile călăreților așezate cu o rară eleganță.”⁶⁵⁵ În castel solii dădură ochii cu domnul, pe care îl descriu pe scurt astfel: „Voievodul este de o statură nobilă, cu părul și barba negre, fața de culoare închisă și severă, om doritor de glorie și viteaz.”⁶⁵⁶ Tratatul dintre Mihai și împărat încheiat la Târgoviște la 9 iunie 1598 era foarte deosebit de cel impus cu trei ani în urmă de Sigismund Bathory. Împăratul, ca urmaș al regilor unguri, e recunoscut ca suzeran al Țării Românești, domnul se obliga să lupte împotriva turcilor, iar împăratul e dator a-i plăti leafa pentru 5.000 de mercenari, iar alții 5.000 sunt făgăduiți pentru mai târziu. Nici un fel de tribut sau de control în țară nu e rezervat împăratului, Mihai e recunoscut ca domn independent cu drept de ereditate în familia lui. Celelalte articole ale tratatului privesc o cetate de adăpost pentru Mihai în Ardeal, aducerea înapoi a dezertorilor, libertatea comerțului în Ardeal, libertatea religiei ortodoxe, cinstirea soliilor.⁶⁵⁷ Totdeodată jurară credința împăratului la mănăstirea Dealului Mihai cu ierarhii bisericii și cu toți dregătorii.⁶⁵⁸ În același timp, prin mijlocirea lui Mihai, solii imperiali încheiară și o înțelegere tainică cu solii hanului tătar, aduși de Mihai în capitala lui.⁶⁵⁹

Întoarcerea lui Sigismund și reluarea războiului cu turcii. Acest tratat, urmarea ocupării Ardealului de către Habsburgi, nu era însă menit să aibă o lungă durată. Pe neașteptate, când Mihai crede că va avea vecin în Ardeal pe arhiducele Maximilian, sosi la Cluj la 20 august Sigismund Bathory pe un cal în spume, însoțit de un singur ofițer. Ungurii îl primiră cu brațele deschise, dieta de la Turda îl proclamă iar principe, comisarii imperiali fură arestați și principele ardelean

⁶⁵¹ Veress, *Documente*, V, p. 156-157.

⁶⁵² Ibidem, V, p. 133-138.

⁶⁵³ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 341-343.

⁶⁵⁴ Ibidem, p. 344.

⁶⁵⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 360-362 și Veress, op. cit., V, p. 166-167.

⁶⁵⁶ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 362.

⁶⁵⁷ Pray, *Dissertationes*, p. 155, cf. traducerea românească integrală, la Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 571-574, cf. și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 359.

⁶⁵⁸ Textul jurămintelor, Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 289 și XII, p. 359.

⁶⁵⁹ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 289-290 și XII, p. 362-363.

nemulțumit cu stăpânirile sale sileziene și schimbător ca de obicei, își reîncepu domnia spre marea supărare a Habsburgilor, care vedeau Ardealul scăpându-le din mână.”⁶⁶⁰

Situația lui Mihai era foarte delicată. Între împărat, care îi dădea protecția lui, banii pentru oștire și toată libertatea și între Sigismund ce încercase să-i uzurpe drepturile domnești, simpatiile sale erau desigur pentru cel dintâi. De aceea agentul imperial I. Marini Polii spunea că Mihai, ca un credincios al împăratului, trebuie să alunge cu armele pe Sigismund din Ardeal, bizuindu-se și pe ajutorul secuilor și sașilor.⁶⁶¹ Solii lui Mihai la arhiducele Maximilian spuneau că domnul nu recunoaște pe Sigismund și e gata să atace Ardealul, dacă principele se va împăca cu turcii.⁶⁶² Maximilian îi răspunse cu laude, arătând că se cunosc acum faptele vitejești ale domnului, greșit atribuite odinioară lui Sigismund.⁶⁶³ La primirea celui de-al doilea sol al lui Mihai, armeanul Petre Grigorovici, la începutul lui octombrie, Maximilian fu și mai lămurit: dacă ardeleanul se înțelege cu turcii, „alteța sa se bizuie cu totul în aceasta pe domnul voievod,” care „pe lângă Dumnezeu a fost zidul și apărarea acestor țări.”⁶⁶⁴ Lui Sigismund Mihai îi trimisese vorbă că dacă se împacă cu turcii „îi voi fi eu în loc, păgân și turc destul.”⁶⁶⁵

Dar punctul de vedere al lui Mihai era mai înalt decât cel habsburgic, care vedea numai interesele dinastice. Câtă vreme Sigismund luptă cu turcii, oricât de neplăcut ar fi acest principe și de nedreapta călcarea înțelegerii cu împăratul, nu trebuie vărsat sângele creștinesc. De aceea, în solia sa din noiembrie la Praga, Mihai cern lui Rudolf al II-lea să nu atace pe Sigismund, căci așa cer interesele superioare ale creștinătății; să nu uite împăratul slujbele făcute de Sigismund alături de Mihai, când au tras sabia împotriva turcilor. „Chiar dacă v-ar fi greșit cu ceva, [...] să-i arătați părintească îndurare și să nu respingeți un atât de bun servitor al măriei voastre și al întregii creștinătăți. Eu sunt servitorul măriei tale și al întregii creștinătăți, nici să-mi dea Dumnezeu să năzuiesc spre paguba creștinătății și a măriei tale.”⁶⁶⁶ Iată rolurile schimbate, Mihai ia sub protecția sa pe Sigismund și mijlocește pentru el la împărat. Rudolf, neplăcut surprins de atacul de independență al vasalului sau, îi răspunde sfătuindu-l să se ferească de intrigile lui Sigismund Bathory.⁶⁶⁷

Ce-l făcuse însă pe domnul român, după ce cu o lună înainte nu voia să audă de Sigismund, să-l îmbrățișeze acum din nou? Între timp lupta cu turcii reîncepuse și pentru Mihai interesele creștinătății erau mai presus de cele particulare. Un an de zile avusese Mihai pace cu turcii și revenise la vechea situație de supunere, plătind tributul. Dar plata unei oștiri de către împărat, apoi tratatul de la Târgoviște, arătau lămurit că era vorba numai de un armistițiu.

Atacul porni din partea turcilor și anume împotriva Ardealului. La vestea întoarcerii lui Sigismund în scaun, turcii și tătarii din Banat și de la Buda se îndreptară asupra Oradiei Mari, pe care o asediază timp de o lună (de la 23 septembrie). Cu toate atacurile oștirii turcești, apărătorii cetății, primind și ajutor din afară, se împotriviră cu bărbăție și cetatea nu căzu în mâinile dușmanilor. Mihai Viteazul trimise în ajutorul asediaților o oaste aleasă de 1.500 de oameni în frunte cu aga Leca și reîncepu lupta cu turcii în acest ceas de primejdie pentru creștinătate.⁶⁶⁸ Sigismund Bathory trimisese la curtea lui Mihai pe solul său, Ștefan Bodony, care înlătura toate neînțelegerile dintre cei doi vecini și înnoi alianța lor.⁶⁶⁹

Dar, pe lângă ajutorul trimis la Oradia, Mihai a făcut o mare diversiune militară peste Dunăre, care, alături de atacul imperialilor la Buda, a ajutat mult la salvarea cetății, cum recunosc chiar

⁶⁶⁰ Veress, op. cit., V, p. 178-179 și 191-192, Hurmuzaki, *Documente*, XII, 380-381, P. P. Panaitescu, op. cit., p. 56-58.

⁶⁶¹ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 381-382.

⁶⁶² Ibidem, p. 392-393.

⁶⁶³ Ibidem, p. 393-394.

⁶⁶⁴ Ibidem, p. 398-400.

⁶⁶⁵ Ibidem, p. 396.

⁶⁶⁶ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 313 și 315-317.

⁶⁶⁷ Ibidem, p. 317 (26 noiembrie 1598, scrisoarea împăratului către Mihai).

⁶⁶⁸ Veress, op. cit., V, p. 194-200, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 112, P. P. Panaitescu, op. cit., p. 58-60 și 64-65.

⁶⁶⁹ Szamosközy, în *Monumenta Hung. hist., scriptores*, XXVIII, p. 133.

ungurii.⁶⁷⁰ Mișcările de trupe turcești pe malul stâng al Dunării, care se întinseră prin incursiuni și pe cel drept fură oprite prin expediția lui Mihai. După ce alungă cetele de turci din Țara Românească, Mihai trece Dunărea și bate pe dușmani la Nicopole, Vidin și Cladova. Hafiz Ahmet, pașa de Vidin, înșelat de solul lui Mihai, Dimo, venit cu cuvinte de pace, e surprins de domn, care trimisese înainte care acoperite cu pânză roșie, zicând că sunt daruri. Pe când turcii se pregăteau să admită darurile, Mihai cu 6.500 de oameni cade asupra lor și-i măcelărește. În carele acoperite se aflau tunuri, ce sunt imediat întoarse asupra dușmanilor. Pașa fuge ca un nebun pe cal, lăsându-și hainele în cort, cu care domnul îmbracă o babă și o poarta în tabără, în hohotele de râs ale soldaților. În a doua luptă lângă Vidin, Mihai care înaintase după obicei în mijlocul dușmanilor, e lovit de un turc cu hangerul în piept, unde rămâne implântat. Domnul avu puterea să-l scoată cu mâna lui și să-l rupă, pe când frații Buzești sosiți în ajutorul stăpânului lor, îl salvară din mijlocul turcilor. Atunci faima lui Mihai Vodă crescă, bulgarii și sârbii alergau peste tot pre dânsul și după ce șezu șase săptămâni peste Dunăre, se întoarse în țară urmat de mii de slavi balcanici, căci se răspândise zvonul fals că Oradia ar fi căzut.⁶⁷¹ Autorul unui diario italian, amintindu-și de lucrările umaniștilor, povestind aceste isprăvi ale domnului român, spune că Mihai ar fi îmbărbătat pe oștenii lui, să lupte „pentru gloria neamului lor și a romanilor, din care spun ei că se trag.”⁶⁷²

Răzburarea turcilor nu se făcu așteptată, în martie 1599 prădară din nou țara⁶⁷³ și deși cronica n-a păstrat povestirea acestor prăzi, pe care le știm numai din izvoare streine, logofătul Radu, scriitor domnesc de la Târgoviște, însemna la sfârșitul unui hrisov din 17 iunie, „după prada agarenilor, când au prădat și au robit Țara Românească.”⁶⁷⁴ Îndată însă oștenii domnului se iviră la Oblucița în Dobrogea (azi Isaccea) vadul și conacul cel mai umblat al caravelor de negustori ce veneau din Orient spre Moldova și Polonia. Orașul fu făcut una cu pământul și soldați lui Mihai plecară încărcăți cu pradă bogată, mărfurile turcilor, polonilor din Liov, ale moldovenilor și chiar ale negustorilor englezi și spanioli de acolo.⁶⁷⁵ Avântul războinic al domnului împotriva turcilor fu însă oprit în loc de o nouă schimbare neașteptată din Ardeal.

Mihai Viteazul și cardinalul Andrei Bathory. Sigismund Bathory, un tânăr la care fantezia capricioasă ținea loc de cugetare politică, abdică a doua oară, dar nu ultima, din scaunul Ardealului, fără nici un motiv serios și impune dietei ardelene alegerea ca principe a vărului sau, cardinalul Andrei Bathory (29 martie 1599),⁶⁷⁶ cu care fusese până atunci dușman și pe al cărui frate îl omorâse. Noul principe era întru totul omul lui Zamoyski, pe lângă care trăise mult timp, adică dușmanul Habsburgilor, aplecat spre pacea cu turcii.

Solii lui Mihai, Balogh și Marco Dobrovnichi (Raguzanul) se aflau atunci la Praga, aducând steaguri turcești cucerite în Bulgaria și cerând împlinirea condițiilor tratatului dintre domnul lor și împărat: plata celor 10.000 de oșteni (300.000 de taleri) și un castel pentru Mihai. Curtea habsburgică nu putu împlini suma și trimise numai 100.000 de taleri, dăruind lui Mihai și castelul Königsberg în Silezia.⁶⁷⁷ Moșia cu castelul din cauza unor greutăți cu fiscalul nu intrară de fapt în stăpânirea lui Mihai, decât abia la 1601, în timpul exilului său la Praga,⁶⁷⁸ iar cei 100.000 de taleri trimiși de împărat prin solii lui Mihai erau cât p-aci să cadă în mâinile lui Andrei Bathory.⁶⁷⁹ Și aceștia erau banii cu care Mihai a plătit oastea care a cucerit Ardealul!

Stăpânirea lui Andrei Bathory înseamnă triumful politicii polone, adică înlăturarea Habsburgilor de la Dunărea de jos în favoarea Poloniei și e limpede că pentru a completa stăpânirea

⁶⁷⁰ Veress, op. cit., V, p. 200.

⁶⁷¹ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 22-24, Naima, op. cit., p. 127-129, *Cronica anonimă*, p. 58-60, Crăciun, op. cit., p. 111-113, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 404-412.

⁶⁷² Hurmuzaki, *Documente*, III-2, p. 259.

⁶⁷³ Ibidem, IV-2, p. 229-230 și XII, p. 426.

⁶⁷⁴ Hrisovul lui Mihai Vodă din 17 iunie 1599, pentru moșnenii din Văleni, original slav la părintele P. Partenie.

⁶⁷⁵ P. P. Panailescu, op. cit., p. 77-79 (știre din 23 aprilie 1599).

⁶⁷⁶ Pentru dată, cf. Sârbu, op. cit., II, p. 140.

⁶⁷⁷ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 408-412, 428-429 și Veress, op. cit., V, p. 216-217.

⁶⁷⁸ Cf. pentru aceasta moștenire, I. Macûrek, *Michael der Tapffre und die böhmischschlesischen Stände am Ende des XVI. Jahrhunderts*, în Rev. Ist. Rom., II, 1931, p. 346-353.

⁶⁷⁹ Veress, op. cit., V, P- 219-221.

polonă trebuia înlăturat și domnul Țării Românești și înlocuit cu un vasal polon. În Ardeal Andrei sosise cu ajutor polon și cu banii lui Zamoyski⁶⁸⁰ și prima grija a noului principe a fost să ceară protecția regelui polon.⁶⁸¹ Curând se făcu și un proiect scris pentru prefacerea Ardealului în țară vasală Poloniei și cancelarul scria cu bucurie: „Cardinalul a trimis la mine un om cu scrisoarea lui [...] pentru legarea țării sale de coroana polonă, bineînțeles dacă îngăduie împăratul turcesc ca voievozii Ardealului să fie supuși ai regelui (Polonei).”⁶⁸² Sigismund al III-lea intervenise la Rudolf al II-lea pentru protejatul său din Ardeal, deși supunerea față de poloni implica împăcarea cu turcii și retragerea din Liga Creștină.⁶⁸³

Legătura lui Andrei cu Poarta o mijloci Ieremia Movilă din Moldova,⁶⁸⁴ dar și regele polon scria sultanului în favoarea cardinalului.⁶⁸⁵ Abia urcat în scaun acesta trimisese o scrisoare de supunere sultanului⁶⁸⁶ și padișahul scria regelui polon arătându-și bucuria că tocmai când voia să trimită oaste în Ardeal, „am obținut ceea ce doream, ca principele Ardealului să fie răsturnat și un cetățean al coroanei Poloniei, [...] Bathory Andreas s-a făcut principe.” Marele vizir, zise sultanul, „a primit o scrisoare de la acel care a fost numit principe în țara Ardealului [...] și i-a căzut la picioare, vrând să se împace cu el.” Un cardinal al Sfântului Scaun la picioarele marelui vizir păgân este un spectacol destul de original. Sultanul trimise imediat poruncă lui Andrei: „Dacă Ardealul trimite solii lui către măriia mea împărătească și îmi jură credință și rămâne în credința sa, atunci nu i se va face nici cea mai mică greutate.” Pe poloni îi roagă „să ne ajutați ca să se liniștească cea țară și să poată fi redusă la vechea stare [...] să călăuziți pe principele Ardealului și să-l îndreptați pe calea cea bună.”⁶⁸⁷

Înțelegerea între sultan, regele Poloniei și cardinal era deplină. De altfel, instrucțiunile solilor lui Andrei Bathory la Poarta pentru pace fură găsite mai târziu de Mihai la Alba Iulia și trimise împăratului cu însemnarea domnului în românește cu litere mari cirilice: „Ce au trimes Batăr Andreiuș la păratul turcescu pântru pacea.”⁶⁸⁸ În aceste instrucțiuni cardinalul cerea menținerea lui Mihai în Țara Românească ca supus al său, dar curând turcii, polonii și ardelenii hotărâră altfel cu privire la soarta domnului muntean. Ieremia Movilă scria regelui polon că sultanul i-a poruncit „neapărat, sub pedeapsa pierderii bunăvoinței sale, să nu facem altfel”, ci să trimită pe fratele său, Simion hatmanul, să se facă domn în locul lui Mihai. „De asemenea boierii munteni și toți locuitorii prin scrisorile lor cer și au trimis la noi pe acești boieri munteni, cerându-ne să ne fie milă de aceasta țara încercată și să n-o lăsam să piară.” Ieremia adaugă că înscăunarea lui Simion „va fi spre gloria și podoaba măriei tale și a republicii [...] această Țară Românească singură dorește ca, întocmai ca și Moldova, să fie sub apărarea măriei tale.”⁶⁸⁹ Intrigile lui Ieremia izbutiră, el convinse pe Zamoyski și deci și pe cardinal să înlătore pe Mihai,⁶⁹⁰ lucru cunoscut și cronicii țării, care spune cum ei vor „să scoată pre Mihai Vodă din mijlocul lor, iară de nu va ieși de voie, să se ridice oști asupra-i, să-l prinză, să-l dea turcilor. Și Bator Andreiaș fu bucuros aceluia sfat rău și trimise soli la Mihai Vodă pre un nemiș anume Ciomortan Tamaș, cum să iasă Mihai Vodă din țară, că apoi va intra în mâinile turcilor.”⁶⁹¹

Convorbirea dramatică între Mihai și solul care venea să-l vestească brutal că s-a hotărât scoaterea lui din domnie ne-a fost păstrată de povestirea lui Mihai însuși într-o scrisoare de o rară frumusețe către Ieremia Vodă.⁶⁹² După ce arată că la început s-a bucurat de venirea cardinalului,

⁶⁸⁰ Macûrek, *Zápas Polski a Habsburkû*, p. 131.

⁶⁸¹ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-1, p. 572-574.

⁶⁸² Macûrek, op. cit., p. 132, cf. și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 575.

⁶⁸³ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 450.

⁶⁸⁴ Ibidem, p. 437.

⁶⁸⁵ Ibidem, p. 470-471.

⁶⁸⁶ Veress, op. cit., p. 162-163.

⁶⁸⁷ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 84-85.

⁶⁸⁸ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 320-323, cf. și ibidem, IV-2, p. 240.

⁶⁸⁹ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 88-89.

⁶⁹⁰ Veress, op. cit., V, p. 256-257 și N. Buta, *I ragguagli di Claudio Rangoni*, în *Diplomatarium Italicum*, I, p. 296 (raport al nunțiuului din Varșovia, 9 septembrie 1599).

⁶⁹¹ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 62.

⁶⁹² P. P. Panaitescu, op. cit., p. 93-98.

nădăjduind „că nu va fi, cum a fost cu celălalt (Sigismund), care nu știa nici ce face, nici ce vrea”, spune că Ciomortani a venit „cu aceasta solie ca să ies din țara și din pământul acesta, căci așa este voia măriei sale craiului (Andrei Bathory), căci craiul a făcut pace cu turcii și s-au aliat și a făcut alianța și cu polonii și cu țara Moldovei și cu Inglitera și cu Franța. Iar eu i-am spus: Dacă craiul a făcut pace cu turcii și s-a aliat cu toți aceștia, de ce nu mă poate împăca și pe mine cu turcii și dacă a putut să-și facă sie pace, când va vrea, poate să-mi facă și mie, ca să rămân în țară, căci turcii pentru voia lui, o vor face. La aceasta, mi-a vorbit astfel: Craiul cu nici un chip nu poate să obțină pentru domnia ta pace la dânșii, căci turcii nu vor și nici nu vor să aibă pe domnia ta în această țară și este și acum la noi un ceauș care a venit pentru aceasta, ca domnia ta să nu mai rămâi în această țară. Iar eu i-am spus lui: Dar slujba ce am făcut-o pentru Ardeal, că mi-am dat țara mea pradă turcilor și tătarilor, de au luat-o, au prădat-o și că atâția ani am stat împotriva turcilor cu oamenii mei și cu puțin ajutor, necruțând sângele nostru pentru Ardeal niciodată, care fiind sub apărarea mea, întru nimic n-a cunoscut nici o pagubă și este întreg? Și pe lângă acestea jurămintele ce le-am jurat între noi, ca să nu ne părăsim unul pe altoi până la moarte, ci să ne ținem împreună, când va fi bine unuia să fie bine și celuilalt, iar de va fi rău de asemenea. Și acum fac ei pace și mie-mi spun că nu pot? La aceasta însă mi-a spus: Altfel nu este, nici nu poate fi, numai cât domnia ta să pleci din țară. Iar eu i-am spus: Și încotro să mă duc, dacă plec din țară? El a spus: Craiul vă va da o cetate la o parte și vei locui acolo, iar dacă de bună voie nu vrei să pleci, cum îți spune craiul, atunci trebuie să știi că este poruncă împărătească către crai ca el să vie asupra domniei tale, iar Ghiuzeldi pașa cu turcii de dincolo, ca să prindă viu pe domnia ta cu toate și să fii dat turcilor. Auzind acestea, m-am turburat și mi s-a umplut inima cu tot felul de gânduri și după aceia n-am mai avut ce să mai spui, însă i-am zis: Dacă este voia craiului ca să plec, mă voi duce, numai să-mi arate timpul și ziua, ca să mă pregătesc pentru aceasta și să-mi dea un castel, ca să locuiesc.”⁶⁹³ Aceasta e povestirea lui Mihai, un cronicar sas spune că întrevederea ar fi fost și mai dramatică, în cursul convorbirii domnul s-ar fi repezit la Ciomortani, să-l sugrume cu mâinile lui.⁶⁹⁴

După obicei, Mihai ținu un mare sfat de boieri, „strânse toți boierii și făcură sfat foarte de folos.” În această adunare boierii în frunte cu domnul lor iau hotărârea cea mare, să ceară ajutor de la împărat împotriva lui Andrei Bathory pentru cucerirea Ardealului.⁶⁹⁵

De formă, Mihai încheie un tratat cu Ardealul, căci cardinalul se prefăcea că dorește o împăcare, dar uneltea în taină împotriva vecinului său. La 26 iunie 1599 domnul și boierii îi jurară credință, confirmând vechile legături ale lui Sigismund.⁶⁹⁶ După solia lui Ciomortani, între Mihai și cardinal nu mai putea fi pace și se părea că Mihai urma să cadă, înconjurat fiind de turci, poloni, ardeleni și moldoveni înțeleși ca să-l piardă. La Praga se spunea pe față cu regret că Mihai e înconjurat de dușmani de toate părțile și că Țara Românească poate fi socotită ca pierdută, căci nu i se poate da ajutor de nicăieri.⁶⁹⁷

În această situație, în care altul și-ar fi pierdut nădejdea, Mihai cu boierii lui găsiră puterea să facă, ceea ce niciodată nu încercase vreun domn român, cucerirea Ardealului. Din toate tratările ce a urmat între domn și curtea habsburgică reiese că inițiativa și ideea cucerii Ardealului a pornit, nu ca un îndemn austriac, ci ca o propunere a lui Mihai. Solia trimisă de Mihai la Praga în iulie 1599, cu vistiernicul Stoichiță din Strâmba și armeanul Petre Grigorovici, pe care cardinalul n-a cutezat să-i oprească, puse la cale lucrurile: Mihai arată împăratului trădarea cardinalului față de cauza creștină și ceru un atac combinat al lui cu imperialii asupra Ardealului. „Dacă va îngădui împăratul, [...] domnul va încerca ceva în Ardeal și în curând se va afla veste bună, chiar de ar fi să-și lase acolo corpul și viața.”⁶⁹⁸ În august, solii lui Mihai se întoarseră și dădură ochii cu domnul la Ploiești.

⁶⁹³ Solia lui Ciomortani cu acest cuprins e confirmată și de pasajul din cronică citat mai sus, de poema lui Palamed (trad. O. Tafrați, în *Literatura și arta română*, IX, 1905, p. 490), de scrisoarea lui Mihai către ducele de Toscana (*Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 28) și de Szamosközy, în *Monumenta Hung. hist. script.*, XXVIII, p. 269-270, la Viena se afla în mai că Mihai vrea să abdice, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 432.

⁶⁹⁴ Miles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, 1670, p. 234.

⁶⁹⁵ *Cronica anonimă*, p. 62.

⁶⁹⁶ Hurmuzaki, *Documente*, p. 329-332, jurămintele lui Mihai și ale boierilor.

⁶⁹⁷ Veress, *Documente*, V P- 226.

⁶⁹⁸ *Ibidem*, V, p. 239-240 și 243, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 439-440 și III-2, p. 319-323.

Când acesta văzu scrisorile cu sigiliul împăratului și al arhiducelui Matei se descoperi și le sărută. Deschizând scrisorile, Mihai află că proiectul său cel îndrăzneț e primit și oastea imperială, cu generalul George Basta, va porni odată cu a lui asupra Ardealului. Mihai striga atunci că trebuie sau să învingă sau să moară pentru creștinătate.⁶⁹⁹ Înțelegerea tainică a lui Mihai cu împăratul fusese însă trădată cardinalului de unul din soli, secretarul Ioan Raț.⁷⁰⁰

Războiul fu însă întârziat, mai ales pentru că generalul Basta se opunea, spunând că Andrei nu va fi dușman al împăratului, deși e omul lui Zamoyski și că atacul Ardealului ar însemna și pierderea Țării Românești.⁷⁰¹ Se plângea chiar că oștenii lui nu vor să meargă la luptă.⁷⁰² Mihai trimisese un sol la general, rugându-l să pornească și amenințându-l că în caz contrar va fi nevoit să se supui turcilor.⁷⁰³ În toamnă noi soli ai lui Mihai stăruiau la Praga să înlăture tăgănelile curții imperiale.⁷⁰⁴ Nici una din misiuni nu izbuti însă și atunci Mihai se hotărî să ia asupra lui singur aceasta întreprindere. Desigur că s-a gândit de atunci că, neajutat fiind cu toate stăruințele sale, toată răspunderea, dar și toată gloria și tot folosul vor fi numai ale lui.

Trecerea munților. Șelimbăr. Mihai Viteazul a cucerit Ardealul dintr-un motiv politic, înțelegerea principelui ardelean cu moldovenii și cu polonii de a-l înlocui în scaun, plan care-i fusese arătat pe față. Dar alături de acest fapt care l-a hotărât definitiv, ideea cucerii Ardealului își făcuse de mult drum în mintea lui. Încă din 1597 cancelarul ardelean Iojica tratase cu Mihai un plan îndrăzneț, Sigismund Bathory să abdice în favoarea domnului român și acesta să unească sub sceptrul său Ardealul, Țara Românească și chiar Bulgaria, ce urma să se răscoale sub conducerea lui.⁷⁰⁵ Ca să pornească aceasta luptă singur, când domniii munteni nu fuseseră până atunci niște cuceritori, era desigur o mare îndrăzneală, dar nu trebuie să uităm că unii domni munteni și moldoveni trecuseră munții cu oștile lor, Petre Rareș, Alexandru Lăpușeanu, Mircea Ciobanul și chiar Pătrașcu cel Bun, care trecea drept părinte al lui Mihai. Am văzut că prădăciunile îndurate de Țara Românească, așezarea ei fără apărare față de turci, în contrast cu Ardealul, care era ca o cetate înconjurată de munți, au făcut pe boieri să puie gând îndrăzneț asupra acelei țări și odată cucerită să nu vrea s-o mai dea înapoi. Și apoi iarăși trebuie să ținem seama de spiritul religios al domnului ca să-i putem înțelege faptele; pentru el, în lupta lui cu Andrei Bathory avea să hotărască judecata lui Dumnezeu, călcătorul de jurământ va fi pedepsit.⁷⁰⁶ Cucerirea Ardealului se încadra astfel în cruciada creștină. Aceasta credință îi dădea îndrăzneala pe care alții n-ar fi avut-o.

După ce, prin tratări cu turcii, Mihai se asigură momentan din partea lor,⁷⁰⁷ el își adună oastea la Ploiești și de acolo porni la 4/14 octombrie 1599 peste munți. Neîncrezător că ungurii mercenari din oastea lui vor lupta cu cei din Ardeal, Mihai îi chemă pe toți căpitaniii la Florești și acolo înconjurându-i cu curteni și cazaci, îi puse să jure că vor fi credincioși.⁷⁰⁸ Operația militară executată de Mihai pentru cucerirea Ardealului a fost o mare mișcare calculată dinainte pe zile și poate pe ore. Mihai își împărți armata în două, cea mai însemnată parte, adică mercenarii, trecură pe la Buzău departe de drumul direct spre capitala Ardealului, cu scop de a ridica pe secui în favoarea lui. Secuii erau pentru Mihai, căci Batoreștii le răpiseră privilegiile, iar Mihai avea legături cu ei prin agenți ce recrutau oșteni în rândurile lor. A doua oaste, oastea de țară din Oltenia, trecu câteva zile mai târziu pe la Turnu Roșu cu Buzeștii și Udrea și se uni cu Mihai, care străbătuse prin Brașov până în dreptul Sibiului timp de 11 zile (cu oprirea necesară pentru ridicarea secuilor). Operația prezenta avantajul că marea oaste a lui Mihai prin adeziunea secuilor, dar și primejdia ca cele două oștiri depărtate cu zile întregi de marș să fie bătute separat. Mihai socotise însă așa de bine timpul necesar adversarului său luat prin surprindere ca să-și adune oastea, încât a izbutit să-și unească cele

⁶⁹⁹ Ibidem, III-1, p. 427-428.

⁷⁰⁰ *Monumenta comitialia Transylvaniae*, IV, P- 335, cf. și Sârbu, op. cit., II, p. 224, nota.

⁷⁰¹ Veress, *Epistolae et acta generali G. Basta*, în *Mon. Hung. hist. diplomatarium*, XXXIV, p. 217.

⁷⁰² Ibidem, p. 255.

⁷⁰³ Sârbu, op. cit., II, p. 255.

⁷⁰⁴ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 334-338.

⁷⁰⁵ Veress, *Documente*, V, p. 66-78, 100-103, 109-113.

⁷⁰⁶ Vezi mai sus, p. 106.

⁷⁰⁷ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 516-530 și XII, p. 329.

⁷⁰⁸ Miles, op. cit., p. 237.

două oștiri și să le aducă în fața Sibiului, chiar în ziua sosirii cardinalului cu oștirea lui la porțile aceluia oraș.⁷⁰⁹

Mihai trecuse peste munți la 5 octombrie pe cărările ciobanilor cu o parte din oșteni, iar artileria și bagajele trec pe valea Buzăului și se unesc cu el peste câteva zile.⁷¹⁰ Sașii din Brașov îi trimet o solie, nehotărâți de partea cui să stea și domnul le spuse ironic: „Văd că voi vă temeți și de mine și de principele vostru, desigur nu fără motiv. Mă mulțumesc cu făgăduielile voastre, măcar să fiți statornici.”⁷¹¹

Peste câteva zile, secuii se înrolară în oastea domnească chemați de căpitani unguri ai lui Mihai, cu făgăduiala redării vechilor privilegii. „Să nu lase să treacă prilejul, să părăsească pe acel popă femeiesc al lor, (cardinalul),” spuneau oamenii lui Mihai. Secuii nu se învoiesc decât după ce le jură Mihai și le dă în scris că va dărâma cetatea Varhely ridicată de Ioan al II-lea Zapolia spre a-i asupri.⁷¹² Sașii din Brașov fură mirați când văzură că nu numai Mihai, dar și cei mai mulți boieri aveau cu ei pe soțiile și copiii lor, „ca și cum ar voi să se mute pe vecie în Ardeal.” Ei lămuresc că au făcut așa, pentru că Țara Românească rămăsese deschisă fără oaste de apărare. „Mihai, scrie un sas, lăsase însă în țară pe mama sa, Teodora, o matroană evlavioasă, la mănăstirea numita Cozia [...] căci nu voise să-și părăsească patria și sfătuisse pe fiul ei să renunțe la Ardeal, căci își va lăsa gâtul acolo.”⁷¹³

La 16/26 octombrie Mihai uni cele două oștiri ale lui la Tălmaci și porni asupra Sibiului,⁷¹⁴ în fața căruia sosește a doua zi, dând ochii cu oastea cardinalului. Atunci se prezintă în tabăra lui Mihai nunțiul papii, Malaspina, încercând să mijlocească pacea și să convingă pe domnul român să se retragă. Mihai îi răspunde că n-a venit mânat de dorința de dominație, nici de sete de sânge creștinesc, fiind hotărât să verse numai pe cel turcesc, că lui îi ajunge Țara Românească, în care cu o singură arătură și semănătură se nasc grâne, n-are nevoie de Ardeal pentru dânsul, dar a venit cu știrea și cu îndemnul împăratului. Andrei Bathory l-a amenințat și l-a somat să plece din țară, s-a unit cu turcul, pe când el era hotărât să trăiască și să moară ca dușman al turcilor.⁷¹⁵

A doua zi nunțiul fu oprit în tabăra lui Mihai și bătălia de la Șelimber avu loc (18/28 octombrie 1599). Oastea domnului Țării Românești era superioară la număr oștirii ardelene, cuprinzând vreo 20.000 de oameni, din care sâmburele îl formau cei 4-5.000 de mercenari unguri și cazaci (împăratul, cum am văzut, nu mărise solda acordată la început), la care se adăugau cetele de haiduci balcanici, oastea de țară din Oltenia și Secuii trecuți de curând de partea domnului.⁷¹⁶ Oastea cardinalului strânsă în grabă era compusă din contingentele comitatelor și ale orașelor, vreo 9.000 de oameni, plus nobilimea ardeleană, care a rămas în rezervă și n-a luat parte la luptă. Mihai ocupase satul Șelimber sprijinit pe înălțimea Türkenhügel și-și așezase oastea pe două linii. În prima linie, la stânga era Baba Novac cu haiducii balcanici, la centru Mako cu cavaleria de mercenari unguri și cazaci, la dreapta aga Leca din Tâncăbești cu sârbi și moldoveni. Pe linia a doua se afla Mihai cu oastea de țară, boieri și secuii. Andrei Bathory așezase oastea sa între Sibiu și râul Cibin, pe trei linii (ultima fiind formată de nobilime) și a dat comanda generală nobilului ardelean Gaspar Corniș.

Lupta începu la orele 9 dimineața și a ținut până la 4 după amiază în chip confuz; atacul îl începu Baba Novac, urmat de mercenarii din centru. După un prim succes, contraatacul ardelean

⁷⁰⁹ Analiza mișcării strategice a lui Mihai la gen. R. Rosetti, *Evoluția strategiei la Români*, în Acad. Rom., ist. ser. III, tom. XIV, 1033, 85-92.

⁷¹⁰ Ibidem, p. 88.

⁷¹¹ Cronica lui Simon Massa în *Quellen zur Geschichte de Stadt Brasso*, V, p. 283-4.

⁷¹² Miles, op. cit., p. 240 și Szamosközy, în *Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 301-2.

⁷¹³ Miles, op. cit., p. 237.

⁷¹⁴ Gen. R. Rosetti, op. cit., p. 89.

⁷¹⁵ Raportul lui Malapsina, în Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 511-516.

⁷¹⁶ Szamosközy dă ca număr minim al oștirii lui Mihai cifra de 20.000 care, de la un adversar, trebuie primită (*Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 305). Polcovnicul cazac Walowski din oștirea lui Mihai socoate în raportul său că erau sub conducerea domnului 4.000 de poloni (citește cazaci), 2.500 moldoveni, 5.000 oastea de țară cu boierii, nu arată însă numărul secuilor (erau însă 1.000, o știm de la Miles, op. cit., p. 248) și a mercenarilor unguri și a celor „liberi” (haiduci). Nu vom greși, dacă vom socoti, după mijloacele financiare, de care dispunea Mihai, la 6-7.000 numărul acestor două din urmă oști împreună. Totalul ar fi deci 18.000-20.000 de oameni.

respinge trupele lui Mihai, urmează iarăși un atac al românilor, după care intervine a doua linie ardeleană. În aceasta clipă lupta părea pierdută pentru români, care aveau stânga înfrântă. Atunci, după obiceiul său, Mihai intervine în persoană, adună ostașii risipiți, rugându-i să se poarte cum se cuvine cavalerilor. El intervine cu boierii și curtea, linia a doua, și dă atacul final, înfrângând cu totul trupele cardinalului. Gaspar Corniș e luat prizonier (cu bănuiala de trădare), iar Ștefan Lazăr, comandantul aripii drepte ardelene, e ucis în luptă. Andrei Bathory, care aștepta dincolo de Cibin pe o înălțime, cu câțiva nobili, fuge înainte de sfârșitul bătăliei, îndreptându-se spre Carpații Moldovei. În câteva ore soarta Ardealului întreg se hotărâse și domnul român de dincolo de munți era acum stăpânul lui.⁷¹⁷

La 1 noiembrie s.n. Mihai își făcu intrarea în Alba Iulia. Era calare pe un cal roib, îmbrăcat cu o manta alba pe care se vedeau cusuți cu fir de aur chipuri de șoimi. Avea o tunică din aceeași materie și ciorapi de mătase albă, sabia îi atârna pe latură, era bătută cu pietre scumpe, în cap avea o cușmă împodobită cu pene de cocoș. Alături de el mergeau 8 cai cu podoabe aurite și opt slujitori pe jos frumos înveșmântați, urmau apoi trâmbițașii, ce cântau după obiceiul turcesc și după aceea orchestra lăutarilor țigani cu capul gol, cântând din scripcă. Steagurile dușmane luate în luptă erau duse pe lături, plecate la pământ și apoi urmau boierii și ostașii.⁷¹⁸

În acest timp fostul stăpânitor al Ardealului găsea o moarte cumplită în fuga sa spre granițele Moldovei. Secuii ridicăți în favoarea lui Mihai îl pândeau, însoțitorii săi se risipiseră și unii din ei izbutiseră să scape în Moldova, alții fură uciși. În mai multe rânduri cardinalul izbutise să scape din mâinile cetelor de secui care îl urmăreau peste tot. Ajuns în locuri sălbatice, pe cărările munților, fu surprins în coliba unui păstor și ucis cu cei doi însoțitori ai lui.⁷¹⁹ Capul lovit de barda ucigașilor e adus la Alba Iulia și pus pe masă în fața lui Mihai; se zice că doamna Stanca, văzându-l, ar fi izbucnit în plâns: „Săracul popă, săracul popă!”, cuprinsă de o presimțire că aceeași soartă era pregătită și domnului român.⁷²⁰ După sfatul lui Teodosie logofătul, corpul cardinalului fu căutat și adus pe un car acoperit cu crengi de brad la Alba Iulia și i se făcu o înmormântare regească, urmată de Mihai pe jos și cu făclie aprinsă în mână.⁷²¹ Înainte de înmormântare, nunțul Malapsina pusese pe pictorul Nicolae din Creta să înfățișeze capul mortului lovit de bardă, așa cum fusese adus în Alba Iulia.⁷²²

Trecutul părea înmormântat și pentru Mihai se punea o grea problemă: după ce fusese cucerită, Transilvania trebuia acum cârmuită.

ARDEALUL SUB CÂRMUIREA LUI MIHAI VITEAZUL

Noua cârmuire. Cârmuirea lui Mihai Viteazul în Ardeal a ținut 11 luni și s-a lovit, cum era firesc în aceste împrejurări unice din istoria noastră, de probleme foarte grele. Ardealul stetea în fața noului stăpânitor cu o organizație nobiliară și o dietă, cu orașe libere, cu legile și orânduirile sale, deosebite de cele din Țara Românească, streine pentru Mihai.

Față de nobilimea din Ardeal și de orașe Mihai se intitula: „voevod al Țării Românești, consilier și locțiitor al împăratului pentru Ardeal, căpitan general al oștirilor imperiale pentru părțile din afara Ardealului, supuse lui,⁷²³ dar față de ai lui în hrisoavele slavone și chiar în scrisoarea către vecinul său din Moldova, Ieremia Movilă, nu se sfia să se intituleze „Domn din mila lui Dumnezeu

⁷¹⁷ Analiza izvoarelor, la Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 5-20, analiza tactică, Gen. R. Rosetti, *Evoluția tacticei*, în Acad. Rom. ist., ser. III, XII, p. 21-25 și același, *Essais sur l'art militaires des Roumains*, p. 98-100 (cu o schiță). Izvoare mai însemnate, raportul lui Malapsina (Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 511-516), rapoartele solilor lui Mihai la Praga (Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 475-476) și povestirea polcovnicului Walowski din oastea lui Mihai (Veress, op. cit., V, p. 332-340), pe larg la Szamosközy, în *Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 322-341.

⁷¹⁸ Szamosközy, op. cit., p. 348-349.

⁷¹⁹ Ibidem, p. 350-361, cf. și Veress, *Documente*, V, p. 358-359.

⁷²⁰ W. Bethlen, *Historia de rebus Transyl.*, ed. Sibiu, IV, p. 461-463.

⁷²¹ Szamosközy, op. cit., p. 368-370.

⁷²² Ibidem, p. 370.

⁷²³ D. e. *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 452.

al Țării Românești și al Ardealului.”⁷²⁴ Nobilii ardeleni știau bine că el era adevăratul stăpân, în hotărârile dietei e numit „principele nostru milostiv,” „milostivul nostru domn,”⁷²⁵ moldovenii și muntenii i-au zis *crai*, rege, ca urmaș al regilor Ungariei.⁷²⁶

Guvernul sau sfatul princiar din Alba Iulia avea un caracter mixt, era alcătuit din câțiva nobili unguri, pe care Mihai îi socotea credincioși, dar și dintr-un număr de boieri munteni aduși de domn în capitala Ardealului. Dintre unguri erau episcopul Napragyi cancelar, Gaspar Corniș, Moise Szekely mare general și Ștefan Czaki, iar dintre boieri, Stoica din Strâmba fost vistier în Țara Românească, devenit mare postelnic pentru Ardeal și Bărcan vistiernic.⁷²⁷ După cucerirea Moldovei, Czaki fu înlăturat din sfat, în care se ivesc în schimb comisul Leca, Teodosie logofătul și banul Mihalcea.⁷²⁸ Acesta din urmă purta titlul de „delegat plenipotențiar al ilustrului domn Mihai la statele și ordinele ardeleni,”⁷²⁹ reprezentantul domnului față de cele trei națiuni privilegiate (nobili, sași și secui). Șpanii comitatelor rămăneau în scaunele lor, dar trebuiau să ție seamă de căpitanii lui Mihai din cetăți, așa Leca la Gherla și Chioara,⁷³⁰ căpitanul Farcaș la Făgăraș,⁷³¹ unde erau pârcălabi Badea stolnicul Grădișteanu și Iani comisul din Coșești, la Gurghiu era căpitan Constantin stolnicul.⁷³² Căpitanii lui Mihai aveau în grije păstrarea ordinei în comitate împreună cu tistii (locțiitori), care adesea erau în conflict cu nobilimea ardeleană.⁷³³ Domnul trimetea de la centru boieri munteni în diferite părți ale Ardealului cu însărcinări militare, administrative sau financiare. Pe Sava armașul îl trimetea să ia jurământul nobililor din părțile Bistriții,⁷³⁴ Damian postelnicul și Todor spătar mergeau să confiște averile nobililor fugiți,⁷³⁵ Teodosie logofătul ridica sume de la Cluj și Bărcan vistier de la Târgu-Mureș și de la Bistrița pe seama guvernului central.⁷³⁶ Banul Mihalcea lua măsuri la Bistrița împotriva răufăcătorilor.⁷³⁷ Era așadar o supra administrație boierească munteană deasupra și alături de cea veche ardeleană rămasă intactă.

Această administrație a lui Mihai în Ardeal era deosebită de cea din Țara Românească. El a guvernat Ardealul cu oamenii lui, dar l-a socotit ca o țară deosebită, n-a unit cârmuirea lui cu a celorlalte țări ce le stăpânea. În Țara Românească lăsase la plecarea lui ca locțiitor pe Dumitru vornic,⁷³⁸ dar imediat după intrarea în Alba Iulia Mihai a fost nevoit, la cererea boierilor, să trimită pe fiul său Nicolae în Țara Românească, unde a guvernat deosebit, obținând steag de domnie de la turci.⁷³⁹

Divanul muntean al lui Nicolae Vodă era cel vechi, cu Buzeștii, Calotă mare ban, Dimitrie mare vornic, Andronie vistier, Șerban paharnic, Radu Florescu postelnic (în locul lui Preda Buzescu), Mandea comis și bătrânul Miroslav fost logofăt.⁷⁴⁰ Erau așadar câte un mare postelnic român deosebit pentru Ardeal și Țara Românească, vistiernici deosebiți, comiși deosebiți, numai marele logofăt Teodosie era comun pentru ambele țări. La trecerea între Țara Românească și Ardeal

⁷²⁴ Stoica Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul ca domn al Țării Rom., Mold. și Ard.*, extras din Revista p. ist., arh. și filo., 1916 și P. P. Panaitescu, op. cit., p. 93.

⁷²⁵ *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 430, 521.

⁷²⁶ Hrisovul lui Radu Mihnea din 1614, P. P. Panaitescu, op. cit., p. 161-164 și Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 444.

⁷²⁷ L. Szádeczky, *Erdély és Mihály vayda története 1595-1600*, Timișoara, 1893, act românesc al lui Mihai dat din Făgăraș la 20 aprilie 1600, p. 335-336. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 691.

⁷²⁸ Șt. Nicolaescu, op. cit., p. 23, 24, 27.

⁷²⁹ Szádeczky, op. cit., p. 301-303.

⁷³⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 163-164.

⁷³¹ Szádeczky, op. cit., 335-336.

⁷³² Hurmuzaki, *Documente*, XVI-1, p. 747; Veress, *Documente*, VI, p. 147.

⁷³³ *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 433 și 525.

⁷³⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 517-518.

⁷³⁵ *Ibidem*, p. 496.

⁷³⁶ Veress, op. cit., VI, p. 154-156 și 159, Hurmuzaki, *Documente*, XVI-1, p. 758.

⁷³⁷ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 600-601.

⁷³⁸ *Ibidem*, p. 519-520.

⁷³⁹ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 163 și Veress, op. cit., VI, p. 299.

⁷⁴⁰ Șt. Nicolaescu, op. cit., p. 16-17. Acad. Rom. doc. XL/98 (București, 12 ianuarie 1600) și XL/91 (Târgoviște, 24 mai 1600). Arhiva Stat., secț. ist., hrisoave din 26 ianuarie (pentru Calotă), 16 mai, 9 iunie, 25 iunie 1600 și unul fără dată, toate din Târgoviște. Spătari sunt Balea, apoi Ioan.

negustorii plăteau vamă ca între două țări deosebite, căci Mihai întărise brașovenilor dreptul de a lua vama pentru mărfurile ce vin din Țara Românească sau sunt duse acolo.⁷⁴¹

Ni s-au păstrat din timpul cârmuirii lui Mihai în Ardeal numeroase privilegii și scrisori de ale lui și de ale sfetnicilor lui către nobili, orașele și autoritățile ardelene. Afară de privilegiile solemne scrise latinește, cea mai mare parte a acestei corespondențe e redactată în limba maghiară. Chiar scrisorile adresate de Mihai orașelor săsești sunt scrise în ungurește, precum și cele adresate oștenilor unguri, cazaci, români și sârbi.⁷⁴² Mihai avea la Alba Iulia pe fostul secretar al lui Andrei Bathory, Iacobinus, care-i alcătuieste toată corespondența. Domnul român a păstrat deci tradiția ungurească din Ardeal. Dar încetul cu încetul se ivesc și scrisori și acte românești. Bărcan vistierul și Teodosie logofătul dau chitanțe în românește pentru banii încasați de la orașele Cluj, Bistrița și Târgu-Mureș,⁷⁴³ Udrea banul scria Bistriții tot românește, cerând provizii,⁷⁴⁴ asemenea scriau aceluiși oraș și pârcălabii români din Făgăraș.⁷⁴⁵ Însuși Mihai dă hrisoave românești în Ardeal, unul pentru orașul Râșnov, întărindu-i muntele Baiul,⁷⁴⁶ altul boierilor făgărășeni din Sărata pentru satul Sărăcineni.⁷⁴⁷ În acesta din urmă se face hotărnicia după obiceiul românesc cu 12 boieri jurători. Această pătrundere a limbii române în administrația Ardealului alarmează nobilimea ungurească și pe sași și în dieta de la Alba Iulia din iulie 1600 se hotărește: „(art. 20) S-a întâmplat ca unor nobili să li se aducă scrisori de ale măriei tale (Mihai), dintre care unele scrise sârbește (slavonește), altele românește, din care pricina n-au putut înțelege din ele porunca și voia măriei tale. De aceea am hotărât ca astfel de scrisori către nobilime să se scrie sau ungurește sau latinește. Cine va umbla la nobili cu scrisori scrise în limba română sau sârbă, să fie prins și adus prins la măria ta.”⁷⁴⁸ Măsurile drastice amintite arată că nu era vorba numai de neînțelegerea limbii, ci și de teama ca limba supușilor să nu ia locul, la cârmuirea țării, celei maghiare. De aceea sunt indicii că teama nunțiului Malaspina ca Mihai să nu guverneze în Ardeal „românește”⁷⁴⁹ să nu fi avut oarecare temeii.

Dietele ardelene sub Mihai Viteazul.⁷⁵⁰ Principala instituție politică ardeleană de care avea să fie seamă Mihai era dieta sau comițiile, formate de cele trei națiuni privilegiate, nobilii, sașii și secuii. Dieta hotăra impozitele, chestiunile de moșii, ordinea internă și era de fapt o adunare legislativă. În timpul scurtei lui domnii în Ardeal, Mihai, silit de nevoie de bani, a adunat de trei ori dieta, prima oară la Alba Iulia între 20 și 28 noiembrie 1599, a doua oară la Brașov între 12 și 15 martie 1600 și a treia oară tot la Alba Iulia între 20 și 27 iulie 1600.

Hotărârile primei diete cuprind 20 de puncte,⁷⁵¹ precedate de un preambul cu mulțumiri către Dumnezeu, pentru că a adus pe Mihai ca apărător împotriva păgânilor, „ca să ne fii principe milostiv pentru binele întregii creștinătăți.” Cele trei națiuni roagă pe Dumnezeu ca Ardealul să rămâie „sub purtarea de grije harnică și milostivă a domniei tale.” Hotărârile luate privesc mai ales mijloacele financiare, hrana și aprovizionările cerute de domn pentru oastea lui, „Deși țara e așa de pustiită și stricată, cum o vede măria ta,” totuși „pentru rămânerea patriei noastre în unire cu creștinătatea,” votează un impozit de 6 florini pe poartă, îndoit de cât fusese până acum. Trei florini se va da în termen de 25 de zile și restul peste 50 de zile. Nimeni, nici nobilii, nici negustorii, nici

⁷⁴¹ Szádeczky, op. cit., p. 326-327.

⁷⁴² Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 545-546. Scrisori ungurești ale lui Mihai foarte numeroase în Hurmuzaki, *Documente*, XII, passim, Veress, op. cit., V și VI, Szádeczky, op. cit., cf. și *Anuarul institutului de Istorie Națională*, Cluj, III, p. 543.

⁷⁴³ Hurmuzaki, *Documente*, XVI-1, p. 758 și Veress, op. cit., VI, p. 154-156 și 159.

⁷⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XVI-1, p. 763.

⁷⁴⁵ Ibidem, p. 747.

⁷⁴⁶ Ibidem, p. 757.

⁷⁴⁷ Szádeczky, op. cit., p. 331-336.

⁷⁴⁸ *Monum. comit. Trans.*, IV, p. 526.

⁷⁴⁹ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 514.

⁷⁵⁰ Hotărârile dietelor ardelene sub Mihai Viteazul sunt documente esențiale pentru înțelegerea cârmuirii lui în Ardeal. Datoresc traducerea textului maghiar amabilității d-lui prof. A. P. Todor, căruia îi aduc aci mulțumirile mele. Textul inedit al hotărârilor dietei de la Brașov mi-a fost comunicat după manuscrisul din Arhivele din Cluj de d-l Șt. Meteș, directorul Arhivelor regionale, căruia de asemenea îi exprim mulțumiri.

⁷⁵¹ *Monumenta comitialia regni Transylvaniae*, IV, p. 429-437.

sârbii, nici domeniile principelui, afară de satele arse în război, nu vor fi scutite, șpanii vor executa impozitul reținând iobagii celor răi platnici (art. 3-4). După aceea se va da nutreț pentru oaste, câte 8 banițe de faină de grâu și 8 de ovăz de fiecare poartă. Vitele să fie rechiziționate după anume preț. Singuri secuii, pe care domnul voia să-i câștige de partea lui, sunt scutiți și dieta observa: „Am înștiințat pe măriia ta că ovăzul crește la secui, dar cum va fi voia mării tale, ne vom supune.” Dieta cere însă ca domnul să nu renunțe la vechiul impozit, „frigerea bouului,” pentru domnie nouă, când Secuii trebuie să dea principelui un bou din 6. Sunt scutite de aprovizionarea oștirii orașele Cluj, Aiud și Turda, „care sunt în drumul mare al țării” (art. 1 și 2). În schimbul acestor contribuții, dieta cere domnului să depună jurământ pentru păstrarea privilegiilor (art. 20), „să ne ție pe noi și țara în toate privilegiile, libertățile, legile și scrisorile vechi”, ceea ce Mihai admite, anulând numai toate donațiile făcute de Sigismund Bathory (art. 14). Secuilor li se confirmă prin dietă vechile privilegii răpite de principii ardeleni (art. 2). Grija nobilimii era mai ales păstrarea proprietăților și a iobagilor, de aceea dieta cere insistent ca moșiile confiscate de la nobili să se restituie (art. 8), iar moșiile celor căzuți în luptă să se lase urmașilor (art. 9). Se precizează că tistii administrației domnești luaseră de la nobili moșiile Bolia și Mănărade (art. 12). Se constată că iobagii nu vor să mai asculte de stăpâni și fac multe răscoale. Domnul e rugat „sa vestească ca toți iobagii să asculte și de acum înainte de domniilor lor, ca mai înainte și să le fie supuși, așa încât darea mării tale și aprovizionarea oștirii s-o putem aduna.” Iobagii fugiți să fie readuși și pedepsiți, să nu fie reținuți nici în oștire, nici în orașe, nici în secuime, fie că sunt români, sași sau unguri (art. 6, 10, 13, 17). Pentru unii nemeși fugiți se cere iertare de la domn (art. 16), însă în genere cei nesupuși sau prădalnici vor fi pedepsiți (art. 11, 15).

Se cer apoi măsuri împotriva încartuirii soldaților în casele nobililor, a acelor care pradă în mahalale și iau rechiziții fără plată, a poștelor domnești ce iau caii sau carele oamenilor (art. 7, 18, 19).

Peste tot se vede grija ca noua stăpânire să nu însemne cumva o primejduire a intereselor materiale ale claselor privilegiate din Ardeal.

A doua dietă, din Brașov (martie 1600),⁷⁵² votează o nouă contribuție generală a întregului Ardeal de 4 florini pe poartă. Se hotărăște oprirea exportului grâului ardelean, cu excepție pentru Țara Românească și Ungaria imperială (art. 4). Dieta hotărăște din nou, față de plângerea generală a nobilimii, să se poruncească cu strășnicie ca toți iobagii să fie supuși, să asculte de stăpâni și să nu fugă de pe moșiile lor, sub pedeapsa cu moartea (art. 5).

Cele mai interesante hotărâri sunt însă cele luate de dieta din Alba Iulia, în iulie 1600,⁷⁵³ când Mihai încearcă o serie de reforme sociale, pe când anarhia militară din Ardeal era în creștere.⁷⁵⁴

Cele trei stări roagă și acum pe Dumnezeu „să binecuvânteze pe măriia ta pentru pornirea bună și sentimente milostive față de noi, să dea putere și sprijin mării tale ca să fim mereu în pace și să rămânem sub cârmuirea mării tale.” Un nou impozit de 6 florini plătit în două rate la distanțe de 20 de zile e pus asupra țării (art. 1), scutindu-se moșiile prădate (art. 16), nu însă domeniile prințului și ale cetăților (art. 22). Nobilimea va fi gata în arme pentru luptă (art. 2), ca și noii proprietari împrumotați de Mihai (art. 13) și sârbii din Ardeal (art. 17). Măsuri tot mai severe se iau împotriva abuzurilor oștenilor care pradă în bande în tot Ardealul, împreună și cu unii nobili (art. 4, 6, 7, 10). Se cere ca și căpitanii români să fie supuși jurisdicției Țării (art. 26). Cele mai importante preocupări ale dietei privesc pe iobagi, se repetă hotărârile de la Brașov ca ei să fie supuși și să nu poată fugi; cei fugiți să fie aduși înapoi, observându-se ca mulți din ei se pun sub protecția boierilor munteni (art. 3, 11, 12). *Dar pentru prima oară în istoria Ardealului se iau, la cererea domnului, măsuri pentru îmbunătățirea stării țăranilor români.* Nu numai pedepse pentru nobilii care vor maltrata sau vor omorî pe iobagi (art. 15), dar se ia măsura, ca, așa cum „poftești măriia ta stăpânul nostru [...] satele ungurești și săsești să îngăduie pășunat liber în locurile și în hotarul necultivat satelor românești ce sunt hotarnice cu ele [...] cu toate că plata dării ar suporta-o

⁷⁵² Originalul hotărârilor cu semnătura lui Mihai Viteazul, în Arhivele Statului din Cluj, (15 martie 1600), comunicat de d. Șt. Meteș.

⁷⁵³ *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 521-529.

⁷⁵⁴ Vezi mai jos, p. 174-175.

în chip egal.” Nobilii declară că aceasta măsură dictată de domn a dat naștere la abuzuri, li s-au păscut semănăturile și fânețele, s-au ars aracii de la vii și împrejurimile. „Totuși, pentru cinstirea cererii măriei tale [...] hotărâm ca toate satele din comitate, atât ungurești, cât și săsești, să dea satului românesc, precum și satele românești altor sate românești pășunat liber cailor, boilor, juncilor și porcilor, afară de oi.” (Asemenea și în ținutul săsesc) (art. 23). Pe lângă acest important articol, se mai adaugă „cealaltă dorință a măriei tale, ca persoanele preoților români să nu fie silite la munca cea de obște” (adică să fie privilegiați și să nu fie duși la muncă în rândul iobagilor). Dieta hotărăște: „și în aceasta privința am cinstit și am împlinit dorința măriei tale, ca preoții români să fie scutiți pretutindeni de astfel de slujbe” (art. 24). *Rămâne deci ca un fapt istoric intervenția în dietă a lui Mihai Viteazul, ca român, pentru țărani și preoții români din Ardeal.*

Alt articol privitor la preoții români prevede ca satele în care aceștia ar fi găsiți recăsătoriți să fie amendate cu 200 de florini cu prilejul vizitației vlădicăi de la Alba Iulia și șpanii vor avea grije de aceste amende (art. 31). Celelalte articole privesc corespondența oficială românească, de care am vorbit (art. 20), confiscări de moșii de la nobili făcute de noua cârmuire, pentru care se cere înapoierea (art. 27, 28) și se menționează în special că „în timpul când eram cu domni boieri în Moldova (adică cu prilejul cuceririi Moldovei de Mihai), boierii români au făcut plângeri mincinoase asupra nemeșilor și pe temeiul lor au pus mâna pe moșiile lor [...] Ne rugăm de măria ta să poruncească domnilor boieri să nu se amestece în astfel de lucruri [...] să nu ne turbure pe noi în așezămintele noastre” (art. 8). Acest articol dezvăluie o întregă stare de lucruri, încercarea boierilor munteni de a pune mâna pe moșiile nobililor unguri din Ardeal.

În sfârșit, dieta oprește exportul de vite (art. 21) și cere domnului o nouă organizare a vămilor Ardealului (art. 25), de care, bineînțeles, nobilii vor fi scutiți (art. 29). Măsura luată de Mihai de a numi voievozi ai țiganilor din Ardeal e anulată de dietă (art. 30) pe temeiul unei hotărâri mai vechi care desființase această demnitate țigănească. Hotărârile acestei diete arată pe de o parte începutul opoziției nobilimii, pe de alta încercarea domnului, sfișoasă deocamdată, de a schimba ceva din orânduirile seculare ce apăsau asupra românilor. Poate, dacă stăpânirea lui s-ar fi prelungit, ea ar fi luat forme mai precise. În scrisoarea lui Mihai către ducele Toscanei găsim aceasta frază semnificativă: „Vedem nestatornicia și fățarnicia ardelenilor (nobili), căci nu erau încă întărite așezămintele provinciei și dușmanii pândeau din toate părțile.”⁷⁵⁵

Proprietatea și clasele sociale. Nu trebuie însă să credem că, dacă din simpatie pentru români Mihai era împins să facă ceva pentru soarta lor, el s-ar fi gândit să cârmuiască Ardealul cu românii ardeleni. Țărănimea nu era pe atunci nicăieri o pătură, pe care să se sprijine o cârmuire politică și nici nu reprezenta o putere economică. De aceea Mihai a cârmuit Ardealul și cu boieri din Țara Românească, dar s-a sprijinit mai ales pe nobilimea maghiară, pe orașele săsești și pe secui, elemente politice reprezentând și puterea economică din țară. Mihai a păstrat deci vechile privilegii de proprietate și de scutire ale celor trei națiuni din Ardeal. El însuși avea la îndemână domeniile coroanei din Ardeal, în stăpânirea cărora a intrat imediat.⁷⁵⁶ În al doilea rând, printr-un decret ratificat de dietă, domnul român anulează toate daniile de moșii ale lui Sigismund Bathory, „prin dreptul de război (jus belli),⁷⁵⁷ așa că un număr însemnat de moșii rămân la dispoziția lui, din care Mihai poate și el să dea credincioșilor săi. Observăm însă că acest drept, la care se adaugă cel de a confirma vechile proprietăți, îl exercită mai ales în favoarea nobilimii ardeleni, pe care caută s-o câștige în acest chip, chemând chiar înapoi cu făgăduieli pe nobilii fugiți peste graniță.⁷⁵⁸ Nenumărate sunt confirmările și daniile de moșii ale lui Mihai pentru nobilii unguri din Ardeal în toate comitatele.⁷⁵⁹ Interesantă este în această privință dania acordată lui Matei Perusith, care-i slujise în Țara Românească, la Brăila și mai ales „în memorabila luptă din strâmtoarea Călugărenilor, în țara noastră transalpină, cu oștile lui Sinan pașa.”⁷⁶⁰ Fabio Genga, un italian fost

⁷⁵⁵ *Luptele lui Mihai Viteazul*, ed. Asociației, p. 31.

⁷⁵⁶ Hotărârile dietelor, citate mai sus, p. 161-164.

⁷⁵⁷ Szádeczky, op. cit., p. 321.

⁷⁵⁸ Veress, *Documente*, VI, p. 129-130.

⁷⁵⁹ Szádeczky, op. cit., p. 321, 325 și Veress, op. cit., V, p. 272, 283, 288-289, 295-298 etc.

⁷⁶⁰ Szádeczky, op. cit., p. 338-339.

slujitor al Batoresților, primește în dar de la Mihai 17 moșii în Hunedoara, confiscate de la niște nobili.⁷⁶¹ De asemenea orașele săsești și celelalte orașe din Ardeal căpătară de la Mihai confirmarea privilegiilor lor, avem privilegiile lui Mihai pentru orașele Brașov, Bistrița, Cluj, Sibiu și Târgu-Mureș.⁷⁶² În privilegiul pentru brașoveni, Mihai scrie „dorind noi să păstram pe toți supușii noștri în dreptele lor prerogative și libertăți și să silim pe toți să le respecte în chip inviolabil [...],⁷⁶³ ceea ce înseamnă păstrarea tuturor drepturilor privilegiaților.

Secuții se bucurară de grija deosebită a lui Mihai, ei alcătuiau o țărânie organizată militară, pe care se bizuia domnul încă de la intrarea lui în Ardeal. De aceea privilegiile lor înlăturate sub Batoresți au fost înnoite de Mihai, care amintește în diploma lui de orânduiriile regelui Matei Corvin și le redă dreptul de autonomie, scutire de impozite, organizare militară deosebită, stăpânirea pământului cu drept de moștenire.⁷⁶⁴ Dintre toți acei care s-au bucurat de dărnicia domnului român, singurii care n-au răspuns cu batjocură, cruzime și trădare au fost acești țărani secuți; până în ultima clipă, după înfrângerea de la Mirăslău, au rămas în arme neclintiți alături de domn.

Dacă Mihai înțelegea să întărească vechea organizare a stărilor sociale ardeleni, boierii români din Țara Românească nu vedeau lucrurile la fel. Am văzut cum ei au silit pe domnul lor să nu dea țara cucerită de dânsul împăratului, pentru că văzuseră că țara lor era deschisă și nesigură, pe când Ardealul era o cetate în care așezările și moșiile puteau fi apărate. Desigur, cu străvechea lor sete de pământ, moștenită de la strămoși, nu se putea ca învingătorii să nu încerce să tragă folos din aceasta izbândă; folos pentru ei însemna moșii. De aceea, vedem pe boierii români descălecând în Ardeal, alcătuind acolo un sfat domnesc, luând în mână căpităniile cetăților. Cu prilejul cuceririi Moldovei, părăsesc pe nemeșii ardeleni și pun mâna pe o parte din moșiile lor, cum se vede din interesanta plângere a dietei din Alba Iulia. Vor fi fost multe acte de proprietate ale boierilor munteni în Ardeal dar ele au pierit odată cu Mihai. Totuși avem, de pildă, dania domeniului Jeciu, fost al lui Sigismund Bathory, dăruit de domn armașului Sava.⁷⁶⁵ Banul Mihalcea primi în dar Uioara și alți boieri fură de asemenea împrăștiți în Ardeal. Fostele domenii ale arhiducesei Maria Christerna fură împărțite de Mihai aceluiași Mihalcea și lui Stoica postelnicul.⁷⁶⁶ Episcopul Napragyi spunea mai târziu ca Mihai „a distribuit românilor de la curtea lui, moșii mari, cetăți și castele” în Ardeal.⁷⁶⁷ Solii imperiali scriau că aceasta e pricina pentru care boieri sfātuiesc pe Mihai să nu dea țara împăratului.⁷⁶⁸ De aceea nu e de mirare că unii din sfetnicii lui Mihai îl sfātuiau să taie toată nobilimea maghiară adunată în dieta, să le ia moșiile și vitele. Cronicarul ungar Szamosközy învinuiește pe Mihai că voia „să stârpească pe nemeșii din Ardeal, ca să rămâie numai românii și sârbii.”⁷⁶⁹ Cronicarul știe că sfatul venea de la boieri, în primul rând de la banul Mihalcea și că „toți ceilalți boieri l-au îndemnat să facă acest lucru.” Singur Radu Buzescu „împotriva tuturor boierilor” (într-altă versiune și Stoichiță din Strâmba) sfātuiește pe domn să nu facă așa ceva. Episcopul catolic Napragyi îndemna și el pe domn, din ură pentru calvini, să-i taie, însă au intervenit nunțiul Malaspina și mitropolitul Dionisie Rally și astfel au scăpat nemeșii de primejdia ce-i păștea.⁷⁷⁰ Pentru nobilimea ardeleană amenințarea cea mai grea nu venea de la românii ardeleni, care nu erau un element politic, ci din partea boierilor de peste munți, care se sileau să le ia locul și averile.

⁷⁶¹ Veress, op. cit., VI, p. 3.

⁷⁶² Veress, op. cit., p. 286-288 și VI, p. 14 și 58-59, Hurmuzaki, *Documente*, XVI-1, p. 755, Szádeczky, o.e., p. 326-327.

⁷⁶³ Szádeczky, op. cit., p. 326.

⁷⁶⁴ Ibidem, p. 313-315 și Veress, op. cit., V, p. 268-269 și VI, p. 46-50, *Anuarul Inst. de Ist. Naț.*, Cluj, III, p. 544-545

⁷⁶⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 528-529.

⁷⁶⁶ Ibidem, p. 618-619 și 779.

⁷⁶⁷ Ibidem, IV-I, p. 287.

⁷⁶⁸ Ibidem, XII, p. 619.

⁷⁶⁹ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 119, 127.

⁷⁷⁰ Ibidem, și p. 138.

Cât privește țărâniea românească din Ardeal, ea a fost ajutată de Mihai, dar nu i-a dat o prea mare importanță, cum nici nu putea să aibă pe atunci. Se zice că înainte de cucerirea Ardealului, domnul român ar fi trimis în ascuns călugări și preoți din țară peste munți în satele românești, dând de știre de sosirea sa și sfătuindu-le să se scoale asupra nobililor.⁷⁷¹ Fapt este că trecerea munților de către un domn român a aprins o mare nădejde în sufletele chinuite ale iobagilor și a fost semnalul unei răscoale țărănești. Cronicarul ungar Szamosközy scrie: „Vestea luptei nenorocite (de la Șelimber) a străbătut repede în toată țara, neamul românilor ce locuiește în satele Ardealului a făcut o conspirație și s-a unit cu conașionalii lor veniți de dincolo și s-au ridicat în toate părțile. Întemeiați pe încrederea ce le-o da un principe din neamul lor [...] năvăleau în casele nobililor, prădau moșiile lor, ucideau pe fugari și făceau tot felul de fapte îngrozitoare, neuzite și nemaivăzute. Astfel au pierit Francisc Teke din comitatul Turdei și Ladislau Boronkay și alți mulți bărbați nobili și însemnați.”⁷⁷² În mintea lor lucea încă nelămurit, instinctiv, gândul unei solidarități de neam cu cei ce veneau cuceritori de dincolo. Dar Mihai n-a vrut și n-a putut să-i libereze, nu era de așteptat așa ceva pentru vremea lui. De aceea răscoala iobagilor a fost reprimată și un agent imperial putea spune: „Dacă nu sunt mulțumiți de dânsul românii ce locuiesc în Ardeal, judece oricine, cum poate fi cu ceilalți.”⁷⁷³ Dacă nu l-au iubit ai lui, cum puteau să-l iubească ceilalți?

Politica financiară. Dietele ardelene votaseră la cererea lui Mihai impozite foarte grele asupra tuturor claselor sociale și de trei ori în același an aprobaseră impozite al căror total se ridica la 16 florini de cap de familie, pe când înainte nu se plăteau decât 3 florini pe an.⁷⁷⁴ Cronicile săsești socotesc acest impozit „nemaiauzit”⁷⁷⁵ și nobilii se plâng că impozitul va aduce țara la disperare.⁷⁷⁶ Când Mihai convoacă la sfârșitul lui august 1600 a patra oară dieta în timp de un an, desigur pentru un nou impozit, nobilii se răscoală și cheamă pe Basta în Ardeal. Aceasta a fost adevărata pricină a pierderii Ardealului de către Mihai și nu vreun motiv de ură națională.

Ardealul era o țară săracă după cinci ani de război neîncetat cu turcii, pe de altă parte Mihai avea nevoie urgentă de bani pentru oastea lui de mercenari, care costa foarte scump. Țara Românească nu mai putea da nimic, Ardealul trebuia acum s-o întreție și pe aceasta. Ceea ce era mult mai grav, împăratul, ca să exercite o presiune asupra domnului român pentru cedarea Ardealului, îi tăiasse pensia pentru oastea de mercenari și toate soliile lui Mihai la Praga sunt pline de cereri disperate de bani.⁷⁷⁷

Este sigur că impozitele uriașe votate de dietele ardelene sub Mihai au rămas în mare parte pe hârtie, căci altfel n-ar fi rămas oștirea neplătită, cum a fost de fapt după Șelimber. Abia sosit în Ardeal, Mihai e silit să înceapă un sistem de împrumuturi de la orașe, un fel de impozit deghizat. Astfel la 4 noiembrie 1599 cere împrumut 6.000 de florini orașului Cluj, la 14, 1.000 de florini orașului Târgu-Mureș, apoi altă mie de la Orăștie și tot atâtea la Bistrița, 10.000 la Sibiu.⁷⁷⁸ Cheltuiala de drum a solilor trimiși la Praga (1.000 florini) era și ea în socoteala orașului Cluj.⁷⁷⁹ Pe lângă aceasta, se cer zilnic de domn tot felul de rechiziții, provizii, lemne, postav, căruțe, vin, ceapă, ovăz pentru cai și firește arme, tot orașelor.⁷⁸⁰ La sosirea sa la Alba Iulia Mihai e nevoit să ceară primăriei din Cluj până și „un val de pânză de bumbac pentru soția lui Mihai Vodă, spre a-și face din ea saltea și pernă.”⁷⁸¹ La curtea din Alba Iulia se face în pripă o nouă socoteală a porților, pentru stabilirea impozitelor din tot Ardealul.⁷⁸²

⁷⁷¹ Szamosközy, în *Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 344.

⁷⁷² Ibidem, p. 343.

⁷⁷³ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 740.

⁷⁷⁴ Vezi mai sus p. 162-163, hotărârile dietelor.

⁷⁷⁵ Simion Massa, în *Quellen*, V, p. 290.

⁷⁷⁶ *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 505.

⁷⁷⁷ Vezi mai jos, capitolul XV.

⁷⁷⁸ Veress, op. cit., V, p. 271 și 281 și Hurmuzaki, *Documente*, p. 485-486 și 734.

⁷⁷⁹ Șt. Meteș, *Domni și boieri români la Cluj*, 1935, p. 8 (9 noiembrie 1599).

⁷⁸⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 494, 503, 505, 543, 557-8 și XV-1, p. 749 și 668, Z. Balș în *Revista Arhivelor*, I, p. 226.

⁷⁸¹ Șt. Meteș, op. cit., p. 16-17.

⁷⁸² *Mon. comit. Trans.*, IV, p. 437 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 976.

De mare însemnătate pentru studiul finanțelor Ardealului sub Mihai sunt catastifele vistieriei domnești din Alba Iulia, scrise românește de vistiernicul Dumitru.⁷⁸³ Primul catastif din 11 noiembrie 1599 are birurile județelor, 14.424 de porți, deosebit sașii cu 20.000 taleri, vămile: la Bran, la Brașov, la Sibiu, *dijma crăiască* pentru iobagi, plătită de nemeși (15.468 taleri), impozitele popilor sași, minele de argint și de aur la Zlatna, închiriate italianului Moralto, ocele de sare în număr de opt, *harmitedurile* pe negoate (tricesime, 130) în număr de 20. Acestea erau veniturile prezumate de Mihai la sosirea sa în Ardeal. Al doilea catastif, fără dată, arată un total efectiv la venituri de 95.653 de taleri, în care intră veniturile comitatelor și ale orașelor (Sibiul și Brașovul împreună 27.000 de taleri, mai bine de un sfert din total) și sumele ridicate deosebit în ținuturi de boierii Stoica vistier, Mihai cămărașul, Sava armașul, Gheorghe Raț. Întreaga sumă trece la cheltuieli pentru plata lefegiilor (95.653 taleri). În acest catastif de cheltuieli găsim în dreptul fiecărei trupe suma plătită pe o lună, uneori pe două, și sumele „ce au fost rămas lipsă” și ce „au rămas,” adică soldele neplătite. Deosebit sunt plătiți stegarii, satârgii, croitorul și Marco vraci (medic), apoi „cheltuieli mărunte pe treaba lu voevod.” Oștirea ce se ridica după această socoteală la 13.281 de oameni, înghițea suma colosala de 100.000 de taleri cu solda ei pe o lună (unele corpuri pe două luni), rămânând încă unele sume neplătite.⁷⁸⁴

În aceste condițiuni catastrofa era aproape. Lipsit de sprijinul financiar al împăratului, Mihai a fost silit să stoarcă toate veniturile cu puțință din Ardeal, care însă nu putea da atât cât avea nevoie. Lipsa de bani a dus la disolvarea armatei de mercenari și la răscoala nobilimii și a sașilor, care nu mai puteau plăti.

Armata. După catastiful pomenit, oștirea lui Mihai în Ardeal era compusă din diferite corpuri: cazacii calări cu patru căpetenii, în număr de 2917, călărimea ungurească sub G. Mako, 916 oameni. Acești 4.000 de oameni formau sâmburele oștirii, mercenarii înarmați cu arme de foc, cifră care n-a variat de la 1597. Urmează apoi haiducii balcanici, sârbii calări, 1.648 de oameni sub căpitanii Necula și Petcu, plus beșlii sârbi și lui Deli Marcu raguzanul, 40 de oameni, sârbii din Banat cu Ivan Brancovici, 120 de oameni, iar mercenarii moldoveni calări erau 1452 sub șefii Mârzea, căpitanul Anghelache și Lupul hotnogul. Totalul cavaleriei era de 7.053. Pedestrima sau drabanții era compusă din 6228 de oameni și anume: 200 de unguri sub Ferentz Tury, restul probabil români și sârbi, sub Radul căpitanul, Nedelcu, Dumitru hotnogul, Jivco Roșul, Jivco Negrul, Miclăuș și Mirda Ianoș (plus 18 cazaci).

Aceasta era oastea cu care a cucerit Mihai Moldova, adăugându-se contingentele neplătite ale nobililor și ale secuilor, dar plata ei întâmpina mari greutăți de când împăratul nu mai trimitea pensia. Chiar în martie 1600 se afla că Mihai rămăsese dator cu solda oștirii pe 5 luni și de aceea în tot Ardealul sunt strigăte de indignare.⁷⁸⁵ În ianuarie 1600, cazacii, rechemați în patrie de regele Poloniei, încep să dezerteze și să plece peste graniță. După cucerirea Moldovei dizolvarea armatei lui Mihai înaintea cu pași repezi: sau dau ordine severe pentru oprirea cazacilor, care încearcă să plece cu forța, ostașii neplătiți părăsesc steagurile, formând bande ce rătăcesc prădând satele și orașele.⁷⁸⁶ Anarhia era la culme în Ardeal, chiar roșii aduși din Țara Românească fuseseră liberați încă din mai și prădau ținutul Brașovului,⁷⁸⁷ tot atunci 1.500 de moldoveni, 3.000 de sârbi și 1.000 de cazaci părăsiră pe Mihai, fiind neplătiți de 4 luni.⁷⁸⁸ Dieta înspăimântată cere măsuri severe împotriva bandelor de mercenari neplătiți care se răspândesc pe tot cuprinsul țării.⁷⁸⁹ Răscoale militare împotriva domnului izbucniră pe alocuri.⁷⁹⁰ Era limpede că oastea lui Mihai se topea văzând cu ochii din lipsă de bani și lupta lui cu Basta la Mirăslău a dat-o cu resturi nedisciplinate și

⁷⁸³ N. Iorga, *Documente noua relative la Petre Șchiopul și Mihai Viteazul*, în Acad. Rom. Mem. Ist. ser. II, XX (1890), p. 30-35.

⁷⁸⁴ Stoica postelnicul declara în martie 1600 că oastea lui Mihai costa 98.000 de taleri pe lună (Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 756).

⁷⁸⁵ *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 505.

⁷⁸⁶ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 938-939, 948, 963.

⁷⁸⁷ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 288.

⁷⁸⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 741.

⁷⁸⁹ Vezi mai sus, p. 163-164, hotărârile dietelor.

⁷⁹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 838-839.

neplătite, în aceste condițiuni nu se putea aștepta la o izbândă. Hărțuit de nevoia de bani, părăsit de sprijinul militar, domnul român n-a putut să dea o organizare militară Ardealului în timpul scurtei lui stăpâniri.

Totuși unele măsuri arată o înțelegere pătrunzătoare a nevoilor militare pentru apărarea Ardealului. Această țară avea cetăți, spre deosebire de Țara Românească și Mihai a pus în primul rând mâna pe aceste puncte strategice, nelăsându-le în stăpânirea nobilimii ardeleni. Astfel a numit căpitaniii lui din Țara Românească la Chioara, Gherla, Făgăraș și aiurea.⁷⁹¹ Oastea ungurească a dus-o întâi în Țara Românească, mai târziu în Moldova și a lăsat-o acolo, iar cetățile ardeleni erau păzite de oșteni din Țara Românească. Agentul imperial Paolo Giorgio observa că domnul a pus garnizoană românească în cetatea Devei și face la fel în celelalte cetăți, „pentru că nu se încrede în unguri.”⁷⁹² La fel scrie și nunțitul Malaspina că imediat după cucerirea Ardealului „Mihai a trimis toată oștirea ardeleană în Țara Românească și a chemat pe valahii de acolo în Ardeal, așezându-i în garnizoane, în locuri întărite și în cetăți.”⁷⁹³

Această organizare militară cuminte nu putu fi împlinită din pricina destrămării armatei de mercenari și a timpului scurt al stăpânirii sale în Ardeal.

Politica bisericească. Înlăturarea cardinalului din fruntea Ardealului fusese primită cu bucurie de luterani și de calvini, însă legăturile lui Mihai cu împăratul și cu Liga Creștină nu-i îngăduiau să lovească în catolici. Dimpotrivă, domnul ia ca sfetnic intim pe episcopul catolic de Alba Iulia, Napragyi, care însă a țesut cele mai murdare intrigi împotriva lui. În tratativele lui Mihai cu împăratul se văd intențiile domnului în privința religiilor din Ardeal, domnul român va recunoaște numai trei religii: ortodoxă, catolică și luterană, excluzând în special pe cea calvină.⁷⁹⁴

În răspunsul împăratului la solia lui Mihai, tradus pentru dânsul în românește, citim: „Eu împăratul, rog pe domnia ta să nu lași în acel loc mulți credincioși, numai să lași trei, greci (ortodocși) și frânci (catolici) și lotreni, numai să gonești calvinii și arianii și să le ei biserica, să o dai unde veri vrea domnia ta.”⁷⁹⁵ La Alba Iulia se știa că Mihai a mers 15 zile în biserica ortodoxă românească de acolo și 15 zile la cea catolică și că a confiscat 60 de sate ale calvinilor dându-le bisericii catolice.⁷⁹⁶ Lui Francisc Banfy Mihai îi porunca să alunge preotul eretic de la Mako, înlocuindu-l printr-un iezuit.⁷⁹⁷ De asemenea domnul român a luat măsuri de apărare pentru pastorii luterani sași, asigurându-le prin privilegii veniturile lor, interzicând țăranilor să-și strângă grânele, până nu vor plăti decima cuvenita bisericii luterane.⁷⁹⁸ În schimb, la sfatul lui Napragyi, Mihai porunci închiderea bisericilor ariene (unitariste) din Ardeal.⁷⁹⁹ Un nobil din Sătmăr, Toma Kendi, scria despre Mihai că „nu vrea cu nici un preț să mai îngăduie în țară credința ariană, calvinistă sau iudaică, ci vrea să-i stârpească până la unul.”⁸⁰⁰ Aceste măsuri loveau mai ales nobilimea maghiară calvinistă, în ceea ce privește pe evrei, sentimentele lui Mihai se văd și din cronică oficială, care vorbește de uciderea creditorilor domnului la București, în 1594, „de asemenea tăie pe toți evreii, care după obiceiul lor, întotdeauna se purtau ca niște trădători.”⁸⁰¹

Grija lui Mihai a fost firește îndreptată mai ales spre biserica ortodoxă și astfel a lăsat însemnate așezăminte pentru românii ardeleni.

În tratatul din 1595 încheiat de Mihai cu Sigismund se prevedea că toate bisericile românești din Ardeal sunt supuse mitropoliei din Târgoviște,⁸⁰² care astfel exercita un control și o protecție asupra bisericii române din Ardeal. Mai târziu, când la 30 decembrie 1596 Mihai vizitează pe

⁷⁹¹ Vezi mai sus, p. 159.

⁷⁹² Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 351.

⁷⁹³ Veress, op. cit., V, p. 306.

⁷⁹⁴ Hurmuzaki, XII, p. 700.

⁷⁹⁵ Iorga, *Documente nouă dela Petre Șchiopol și Mihai Viteazul*, în Acad. Rom., ist. Ser. II, tom. XX, p. 24.

⁷⁹⁶ Veress, op. cit., VI, p. 76.

⁷⁹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 388 și Veress, op. cit., V, p. 345-346.

⁷⁹⁸ Szádeczky, op. cit., p. 354 (3 august 1600).

⁷⁹⁹ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 129-130.

⁸⁰⁰ Virginia Vasiliu, *Miscellanea di piccole notizie*, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 240.

⁸⁰¹ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 13.

⁸⁰² Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 212.

Sigismund la Alba Iulia, obține de la acesta voia să ridice o biserică românească cu mănăstire în capitala Ardealului, lângă cetate, pe deal, cu hramul Sfintei Treimi.⁸⁰³ Petre Movilă a cules în memoriile sale o legendă despre fundarea acestei mănăstiri, arătând cum catolicii s-au împotrivit, dar Dumnezeu printr-o minune a dezvăluit voința sa și clădirea a putut fi începută.⁸⁰⁴ Călugărul Neofit în prefața la poema lui Stavrinus despre vitejiile lui Mihai Viteazul spune că Mihai a clădit în Ardeal „pe când era crai acolo, o mănăstire ortodoxă, care ființează până azi (la 1668), spre slava lui Dumnezeu și pentru veșnica pomenire a ctitorului ei și mântuirea sufletului său.”⁸⁰⁵ Acolo a fost îngropat în 1597 boierul Danciul din Brâncoveni trimis în solie la Alba Iulia, unde și-a găsit sfârșitul. Doamna Stanca a îngrijit pe socoteala ei de această îngropare.⁸⁰⁶ Tot acolo și-au aflat odihna și oasele domnului Moldovei, Aron Vodă, care după ce pierdu domnia, a murit în Ardeal.⁸⁰⁷ Mihai și-a înzestrat mănăstirea cu mai multe sate din Ardeal, castelul Buia și satele ce țineau de el, dăruite domnului muntean de Sigismund Bathory.⁸⁰⁸ După căderea lui Mihai, dușmanii lui pradă mănăstirea: „în biserica mea, scrie domnul către ducele de Toscana, pe care o clădisem mai înainte, au intrat și au desgropat oasele lui Aron Vodă, care de atâta timp era înmormântat și ale altor boieri de-ai mei și le-au svârlit afară, așa neomenie n-au făcut nici păgânii.”⁸⁰⁹

Când Mihai ajunge stăpân la Alba Iulia, așează scaunul episcopal românesc în capitală, în mănăstirea lui, și acolo a rămas până la începutul veacului al XVIII-lea, la unirea cu Roma. Episcopi ai românilor ardeleni fuseseră și mai înainte, la Vad, ctitoria lui Ștefan cel Mare și la Geoagiu. La 1571 Ștefan Bathory confirma pe Eftimie, sfințit de patriarhul sârb Macarie de Ipek ca episcop ortodox al tuturor românilor ardeleni,⁸¹⁰ la fel au fost urmașii lui, Cristofor și Ghenadie.⁸¹¹ Nu știm unde vor fi păstorit acești episcopi, se pare că steteau în anume mănăstiri, în orice caz nu li s-ar fi îngăduit să stea la Alba Iulia, unde, de altfel, nu aveau nici biserică, nici mănăstire.⁸¹² Urmașul lui Ghenadie apare în acte ca *Ioan de Prislop*,⁸¹³ avea deci reședința la mănăstirea Prislop sau Silvaș, ctitoria Zamfira a lui Moise Vodă. Acel care a adus mitropolia românească a Ardealului în capitală a fost Mihai Viteazul și numai după aceea mitropolitul semnează, pentru prima oară „Ioan vlădică ot Belgrad.”⁸¹⁴ Și Petre Movilă mărturisește: „episcopia a mutat-o (Mihai) acolo (la Alba Iulia), căci mai înainte episcopii trăiau în alt loc, acolo este până azi cu ajutorul lui Dumnezeu și a așezat pe cel dintâi episcop de Belgrad, Ioan,⁸¹⁵ iar Miron Costin spune și el în cronica lui: „(Mihai) au făcut și episcopie la scaunul domnilor de Ardeal, la Belgrad,”⁸¹⁶ precum și Constantin Brâncoveanu în hrisovul său pentru episcopia Ardealului: „făcută de răposatul Mihai Vodă, pe vremea când au fost crai într-aceia parte de loc.”⁸¹⁷

Faptul că în aprilie 1600 mitropolitul Eftimie al Ungro-Vlahiei sosește la Alba Iulia și se dă un mare banchet cu boieri în cinstea lui,⁸¹⁸ este poate în legătură cu mutarea scaunului episcopal ortodox în capitala Ardealului. Aceasta este cu atât mai probabil, cu cât tot în aprilie găsim

⁸⁰³ N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și mitropolia Ardealului*, în Acad. Rom., Ist. ser. II, tom. XXVII, p. 10 și idem, *Istoria bisericii*, I, 222-223, Șt. Meteș, *Istoria bisericii din Ardeal*, ed. II, I, p. 174, Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 287-288.

⁸⁰⁴ Iorga, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, p. 12-17.

⁸⁰⁵ Legrand, *Recueil de poèmes*, p. 21.

⁸⁰⁶ Iorga, *Studii și documente*, V, p. 639 și 292-293, Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 310-316.

⁸⁰⁷ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 38.

⁸⁰⁸ Șt. Meteș, op. cit., p. 174.

⁸⁰⁹ *Luptele lui Mihai Viteazul*, loc. cit.

⁸¹⁰ Iorga, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, p. 30-31.

⁸¹¹ Ibidem, p. 8-9, Meteș, op. cit., I, p. 91-96.

⁸¹² Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 222.

⁸¹³ Meteș, op. cit., I, p. 173 și Veress, op. cit., IV, p. 230-231 (e numit Ioan Prislopi, superintendentus ecclesiarum Valachicalium in Transilvania).

⁸¹⁴ I. Lupaș, *Studii Istorice*, p. 126-127.

⁸¹⁵ Iorga, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, p. 6.

⁸¹⁶ Miron Costin, *Opere complete*, ed. VA. Ureche, I, p. 444.

⁸¹⁷ Iorga, *Socotelile Sibiului*, în Acad. Rom., ist. ser. II, tom. XXI, p. 289, asemenea pomelnicul mitropoliei din Alba Iulia începe cu Ioan și zice de Mihai: „acesta a făcut Sf. Mitropolie a Belgradului” (Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 87).

⁸¹⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 826.

însemnate în socotelile Clujului darurile trimise vlădicăi (episcopului ortodox), o cupa aurită „la dorința episcopului Dionisie (Rally)”, care desigur a luat parte la ceremonia înscăunării. Socotelile Clujului adaugă: „Vlădica ne-a despăgubit cu 12 coți de catifea neagră [...], din care jumătate au fost dăruiti iarăși vlădicăi.”⁸¹⁹ Darurile acestea și prezența mitropolitului din Târgoviște în Ardeal, ne îngăduie să bănuim că atunci s-a făcut mutarea solemnă a scaunului episcopal ardelean. Din stăpânirea politică a lui Mihai în Ardeal n-a rămas decât un îndemn pentru urmași, dar rugăciunea către Dumnezeu ridicată în mijlocul Țării pentru românii ardeleni s-a păstrat și a rămas călăuză pentru sufletul lor.

Altă faptă pentru biserica românească a fost luarea de la ruteni a scaunului episcopal al Maramureșului din Muncaci. Acolo, de multă vreme, păstoreau rutenii; episcopul Petroniu al Muncaciului se întâlnește la Iași alături de Mihai Viteazul, după cucerirea Moldovei,⁸²⁰ dar probabil era pribeag, deoarece încă din 1597 Mihai trimisese din Țara Românească cu voia principelui ardelean pe Serghie egumenul de la Tismana și-l așezase episcop tocmai în Maramureș (sediul său era încă în vechea mănăstire Sf. Nicolae din Peri). Serghiei fusese arhimandrit la Sf. Munte, apoi cu blagoslovenia patriarhului Ieremia, a fost numit egumen la Tismana de Mihnea Turcitul: „și să nu-l scoată nimeni [...] și nu l-au scos nimeni, nici Ștefan vod, nici Alexandru vod, nici Mihai vod.” Mihai îl numește episcop al Maramureșului și chiar după căderea eroului român, Serghie rămâne în scaun până la 1616, când e silit să plece și e înlocuit iar cu un rutean. Rătăcește prin Polonia și Moldova și în sfârșit Alexandru Coconul îl restabilește, la 1626, în vechea lui demnitate de egumen al Tismanei.⁸²¹

Această tendință de a trimete în Ardeal prelați din Țara Românească pare să fie o politică hotărâtă și bine chibzuită a lui Mihai. În adevăr, chiar în mănăstirea din Alba Iulia fură aduși călugări din Muntenia și Moldova.⁸²² Și la vechea biserică Sf. Nicolae din Scheii Brașovului, unde se vedea zugrăvit printre ctitori și chipul lui Mihai, el trimite încă înainte de cucerirea Ardealului pe preotul Neagoslav din Târgul de Floci, ca ajutor al protopopului Brașovului, Mihai. Acest protopop a luat parte la solia brașovenilor cu judele săsesc, care a întâmpinat pe Mihai Viteazul în oraș, când venea cu oastea din Țara Românească.⁸²³ Cât privește pe preotul Neagoslav, îl regăsim după moartea lui Mihai, scriind dania lui Nicolae Pătrașcu către biserica Sf. Nicolae din Schei. În această danie se spune: „De mult a avut usârdie și obeaștanie (făgăduială) părintele nostru, răposatul Mihail Voievod împreună cu noi către sfânta beserecă de în Scheai, de lângă cetatea Brașovului.”⁸²⁴ Putem bănui că acest Neagoslav era un om de casă al lui Mihai vodă, care, cum am văzut, se trăgea și el din același târg dunărean.

Și prin satele ardeleni a trimis Mihai preoți de-ai lui, umili propagandiști ai luptei sale. Gheorghe Basta scria cu îngrijorare în ianuarie 1600: „Aflu că valahul (Mihai) trimite preoții lui în toate satele, la marginile țării locuite de neamul său (habitati dalla sua natione), ceea ce îmi dă de bănuț.”⁸²⁵ Am văzut, pe de altă parte, că dieta ardeleană votase la cererea lui Mihai o importantă măsură, liberarea preoților români din iobăgie și hotărâse ca amenzile satelor românești pentru faptele preoților să fie încasate prin vlădica românesc din Belgrad.⁸²⁶

Ca și în Țara Românească, Mihai a fost în Ardeal, în scurta lui domnie, un mare organizator al bisericii, ceea ce se potrivește cu spiritul său adânc religios, așa cum îl cunoaștem.

⁸¹⁹ Șt. Meteș, *Domni și boieri români în Cluj*, p. 12.

⁸²⁰ Vezi mai jos, p. 185.

⁸²¹ Ștefulescu, *Tismana*, p. 303-304, *Columna lui Traian*, 1874, p. 378, Cf. și N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 227-228 și Șt. Meteș, *Istoria bisericii române în Ardeal*, p. 181-182.

⁸²² Hurmuzaki, *Documente*, IV-I, p. 287.

⁸²³ Cronica popii Vasile, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, V, p. 3-4, Radu Tempea, *Istoria bisericii Scheilor Brașovului*, ed. St. Stinghe, Brașov, 1899, p. 4-5, cf. și Șt. Meteș, *Cronica popii Vasile din Scheii Brașovului*, în *Drum Drept*, I, 1913, p. 181-182.

⁸²⁴ Papiu, *Tezaur*, I, p. 385-387.

⁸²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 626.

⁸²⁶ Pentru bisericile ridicate de Mihai în Ardeal, Meteș, *Istoria bisericii*, I, p. 179-181.

CUCERIREA MOLDOVEI

Cauzele cuceririi Moldovei Cucerirea Ardealului fusese o lovitură pentru Zamoyski ce tindea la stăpânirea principatelor și a drumului spre Orient prin mijlocirea Bathoreștilor și Movileștilor. Ieremia Movilă nu s-ar fi putut însă menține în Moldova cât timp adversarul politicii polone, partizan al Habsburgilor, stăpânea în Ardeal și în Țara Românească. Încă din 1597 Mihai propusese lui Sigismund Bathory să cucerească Moldova împreună⁸²⁷ și în cursul anilor următori Ieremia s-a temut mereu de o năvălire a lui Mihai,⁸²⁸ pe care solii imperiali în Țara Românească îl țineau însă în loc. La rândul său Ieremia pregătea prin turci și poloni înlocuirea lui Mihai cu fratele său, Simion hatmanul.⁸²⁹ După cucerirea Ardealului de către Mihai, teama lui Ieremia crescuse și, pentru a lovi în domnul de la Alba Iulia, ținea la curtea lui pe Sigismund Bathory ca o amenințare asupra țării de peste munți. Sigismund devenise, deodată, instrument polon și făgăduia supunerea Ardealului către Polonia.⁸³⁰ Se vede bine că de o parte era Polonia aliată cu turcii și instrumentul lor Ieremia, pe de altă parte Mihai, până atunci reprezentantul politicii habsburgilor. Lupta pentru Moldova era lupta între imperialismul habsburgic, doritor să refacă alianța din 1594 a celor trei principate sub suzeranitatea ei, și cel polon, care însă nu voiau să se înfrunte față.⁸³¹

Între Mihai și Ieremia se schimbaseră, după luarea Ardealului, solii prietenești. Ieremia îl felicitase pe Mihai: „Ai binevoit [...] domnia ta, scrie Mihai domnului Moldovei, să ne scrii [...] că a fost cu voia lui Dumnezeu că am ajuns domn în aceasta țară și că te bucuri măriă ta pentru aceasta și mulțumești lui Dumnezeu [...] Dar ai binevoit să scrii domnia ta către noi, că măriă ta fiindu-ne noua prieten, iubitor, ar fi vrut totuși mai bine pentru noi, ca aceea ce s-a întâmplat să nu fi fost,” la care Mihai răspunde: „E adevărat că și noi aceasta n-am dorit-o, nici nu ne-am așteptat să se întâmple, așa cum s-a întâmplat. Dar pesemne Dumnezeu a vrut ca să fie așa.” La sfârșitul scrisorii Mihai roagă pe vecinul său: „să nu te potrivești cuvintelor oamenilor, nici să le dai credință, ci întotdeauna să fii și să locuim ca frații în prietenie.”⁸³²

În scrisorile de justificare ale lui Mihai către Rudolf al II-lea, cât și către regele Poloniei, ca să explice cucerirea Moldovei,⁸³³ pe lângă învinuirile aduse lui Ieremia că a ținut la el pe Sigismund Bathory, că a uneltit la turci înlocuirea lui cu Simion Movilă, îl mai acuză și de o încercare de otrăvire, „a uneltit și împotriva sănătății mele cu toate relele și mijloacele aproape păgânești, trimițând să mă omoare, cu otravă sau prin trădare.”⁸³⁴ Aci adaugă Mihai una din frazele lui caracteristice, ca o fulgerare cu luciul săbiei: „Am fost nevoit să întrebuițez față de el mijloacele pe care le întrebuițează un oștean, apărând gloria și sănătatea mea.”⁸³⁵

Dar Mihai a cucerit Moldova nu numai din pricina dușmăniei lui Ieremia, ci a avut două țeluri deosebite (nu însă vederi naționale), întâi e lămurit acum, când cunoaștem starea armatei lui în Ardeal, că a vrut să dea pradă și hrană ostașilor lui înfometați și neplătiți. În al doilea rând, cucerirea Moldovei a fost o combinație diplomatică. Împăratul îi retrăsese încrederea, pentru că Mihai nu voia să-i cedeze Ardealul, domnul a vrut să-l silească să-l recunoască necesar, lovind indirect în poloni, rivalii Habsburgilor, luându-le Moldova și refăcând unirea de la 1594. Fapt e însă că cercurile de la curtea din Praga șovăiau și se temeau de un conflict cu Polonia, deși ar fi dorit să

⁸²⁷ Crăciun, op. cit., p. 109-110.

⁸²⁸ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-1, p. 427-428.

⁸²⁹ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 86-89.

⁸³⁰ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-1, p. 591, Papiu, Tezaur, I, p. 259.

⁸³¹ Cf. scrisoarea lui Sigismund III către Mihai în aprilie 1600: „Nici Ieremia, nici Zamoyski n-au țesut intrigi împotriva lui.” Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-1, p. 591-593, plângerile lui Mihai, ibidem, p. 577-578 și 583-584.

⁸³² P. P. Panaitescu, op. cit., p. 96-98.

⁸³³ Către împărat: Veress, op. cit., VI, p. 97-98, 106-107, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1279-1280, către arhiducele Matei, Veress, op. cit., VI, p. 107-108, comisarilor imperiali în Ardeal, Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 75-76, către regele Poloniei, ibidem, supliment, II-1, p. 600, N. Iorga, *Documente nouă dela Petre Șchiopul și Mihai Viteazul*, p. 38-39.

⁸³⁴ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-1, p. 600-601 (21 mai 1600).

⁸³⁵ Ibidem.

aibă Moldova sub suzeranitatea lor. De aceea imperialii au vrut să oprească pe Mihai să treacă munții.⁸³⁶ Mihai a cucerit Moldova împotriva voinței împăratului, socotind că-i face un serviciu prin faptul împlinit, îi mărește prestigiul și prin aceasta capătă o vază așa de mare, devine așa de necesar, încât nu va mai putea fi vorba de înlăturarea lui din Ardeal.

Supunerea Moldovei. În timpul luptei pentru cucerirea Ardealului, turcii făcuseră o incursiune până la București aducând un pretendent anume Basarab, dar fuseseră siliți să se retragă.⁸³⁷ Mai târziu, Mihai obținu însă de la sultan steag de domnie în Țara Românească pentru fiul său și solii turci se iviră în Ardeal în timpul dietei de la Brașov.⁸³⁸ Sultanul avertizase chiar pe regele polon că a trimis lui Mihai și fiului său steaguri pentru Ardeal și Țara Românească, deci aceste țări sunt sub ocrotirea lui.⁸³⁹ Din această parte Mihai era deocamdată asigurat.

Cu toate somațiile regelui polon de a nu se atinge de Moldova, care e sub protecția lui,⁸⁴⁰ Mihai care știa că Polonia nu era în stare să facă atunci o sforțare militară,⁸⁴¹ trece munții din Ardeal, lăsând acolo un fel de regent, pe logofătul Teodosie.⁸⁴²

Oștirea principală a lui Mihai trecu prin valea Troțușului la 4 mai 1600 s.v. și anume corpuri secundare trecură prin Câmpulungul Bucovinei și altul din Țara Românească cu boieri de acolo.⁸⁴³ După relația hatmanului Stanislav Zolkiewski, care aștepta la granița Moldovei și culegea informații, oastea lui Mihai era compusă din 17.000 oameni: 5.000 de haiduci balcanici, 8.000 de pedestrași (secui și țărani), 2.000 de moldoveni, 2.000 de unguri mercenari și 600 de cazaci.⁸⁴⁴ Mercenarii regulați scazuseră deci ca număr și fuseseră înlocuiți cu oaste de strănsură.

Cancelarul Zamoyski, aflând de trecerea munților de către domnul din Ardeal, trimisese lui Ieremia Movilă o lungă scrisoare, dându-i sfaturi, ca un oștean încercat, cum să organizeze apărarea strategică a Moldovei: „Anume să nu dea luptă, ci să se întărească la Suceava cu arme și merinde îndestul și să întârzie acolo înaintarea dușmanului până va putea căpăta ajutor de la oastea mării sale regelui (Poloniei). Dacă la Suceava n-ar fi loc bun de apărare, să se întărească în munți sau în locuri cu ape și copaci. Dacă n-are încredere în moldoveni, să așeze numai poloni în cetatea Sucevei și el cu restul oștirii să stea în alt loc cu arme și provizii pentru apărare, așteptând sosirea oștirilor regelui. Să întărească bine nu numai Suceava, ci și Hotinul și Soroca și să așeze la Hotin și pedestrime. I-am trimes vorba ca alegând locul unde va aștepta pe dușman, să bage de seamă să nu fie tăiat de legătura cu Suceava și să fie de pază, ca să nu se descurajeze moldovenii.”⁸⁴⁵

La 10 mai se afla la Suceava că străjile lui Mihai au venit de la Troțuș până la Bacău⁸⁴⁶ și Ieremia trimise împotriva dușmanului pe polonii lui (1.070 de oameni) sub conducerea lui Gulski, iar el se retrase spre Hotin.⁸⁴⁷ Gulski fu învins pe malul Jijiei⁸⁴⁸ și Mihai sosi în fața Sucevei,

⁸³⁶ Rudolf către Mihai, Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 397 și 403, Rudolf lui Sigismund III, ibidem, XII, p. 965.

⁸³⁷ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 520

⁸³⁸ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 286.

⁸³⁹ I. Corfus, *Correspondența inedită asupra relațiilor între Mihai Viteazul și Polonia*, Cernăuți, 1935, p. 29-31. Scrisoarea lui Mihai publicată tot acolo, p. 26-29, adresată lui Husein capugi-bașa, prin care acuză pe Ieremia că e prietenul polonilor și va fugi în țara lor, întocmai ca Petre vodă cel Șchiop (chromy), este un falsificat, datorită desigur lui Ieremia însuși, care voia să arate pe Mihai ca un credincios al turcilor. Mihai nu putea scrie despre „anul după numărătoarea *noastră*, 1101” (adică era musulmană), nici să greșească asupra luptei de la Sibiu (Șelimber), dată de dânsul, că ar fi ținut 4 zile. De altfel, scrisoarea e o copie, fără indicarea locului și a datei. Prezența ei în arhivele polone, o scrisoare confidențială împotriva Poloniei, este iarăși un fapt suspect.

⁸⁴⁰ Ibidem, p. 32-34 și P. P. Panaitescu, op. cit., p. 104.

⁸⁴¹ Vezi mai jos, p. 186.

⁸⁴² Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 944.

⁸⁴³ Gen. R. Rosetti, *Evoluția strategiei*, p. 65-66, Nicolae Vodă n-a venit în Moldova, deși Mihai a trimis mai târziu pe unii boieri să-l cheme din Țara Românească, vezi mai jos, p. 182-185.

⁸⁴⁴ K. Görski, *Wojna z wojewods woloskim Michalem (Războiul cu voevodul român Mihai)*, în Ateneum, Varșovia, 1892-IV, p. 257-258, după Ms. Bibl. Czartoryski nr. 351.

⁸⁴⁵ Zamoyski către episcopul de Varmia (Ms. Academiei polone, Cracovia, Nr. 712, nepaginat).

⁸⁴⁶ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 105-106.

⁸⁴⁷ K. Görski, op. cit., p. 252.

⁸⁴⁸ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 66 și K. Görski, loc. cit.

întărită cu ziduri și șanțuri noi prin grija lui Ieremia,⁸⁴⁹ o cetate de temut, care se împotrivesc multor asedii. Totuși, împotriva așteptărilor, cetatea căzu fără luptă. Un memorialist polon spune că Mihai ar fi întrebuințat mine pentru dărâmarea zidurilor, însă adaugă imediat: „alții spun că a fost trădată de Trașka prefectul cetății.”⁸⁵⁰ Miron Costin povestește și el cum Suceava și Cetatea Neamțului „s-au închinat, căci era așa de groaznic Mihai Vodă și vestit de războaie în toate aceste părți.”⁸⁵¹ Așa de repede a căzut Suceava, încât cavaleria năvălitorilor a ajuns din urmă pe Ieremia în retragere spre Hotin și dând luptă în fața cetății, bătura pe moldoveni și pe poloni.⁸⁵² Ieremia se închise în cetate cu restul oștenilor, cu fratele său, mitropolitul Gheorghe, cu Luca Stroici, Nistor Ureche și alți boieri.⁸⁵³

Sosit în fața bătrânei cetăți de la Nistru, Mihai Viteazul trimite o somație mitropolitului și boierilor închiși acolo, prin care îi sfătuiește să îndemne pe Ieremia, „fratele nostru,” să predea cetatea, căci va putea să plece unde va voi. Oștenii, zice Mihai, „ce au stricat? Nu au nici o vină, numai datoria lor este să slujească domnului lor, care ține țara lor.” Dacă Ieremia prelungește lupta, „va da seamă înaintea lui Dumnezeu.” Cel ce vrea să plece, poate ieși din cetate „numai cu trupul și cu ce va fi atunci îmbrăcat, iar celelalte lucruri să rămână în cetate [...]” „Care va voi să vie la domnia mea, nu va avea nici o nevoie și ce moșii va avea sau avere a sa, le va ține cu liniște și multă cinste va dobândi, întocmai ca și de la fratele nostru, Ieremia voievod [...] Dar vedeți domniile voastre că e mai bine să fiți în țara la moșiile voastre.” Ajutor nu vor primi de nicăieri, „căci domnia mea știu toate câte sunt.” „Dacă din Polonia ar voi să se ridice câțiva, mai sunt alte puteri ale creștinilor, care stau asupra lor, cu știrea căroră am venit domnia mea aici.” (Aluzie la împăratul Rudolf). Termină, spunând că, „ași dori ca domniei sale (lui Ieremia) să nu-i vie pierirea de la domnia mea, pentru că este domn creștin și suntem și domnia mea creștin.”⁸⁵⁴

Ieremia încercase să lase pe ai lui și să fugă în Polonia, însă proprii lui soldați îl reținură pe loc.⁸⁵⁵ Mihai văzând însă că nu poate lua Hotinul și neavând vreme să înceapă un asediu lung, se retrage, iar Ieremia, ușurat, trece Nistrul la Camenița sub scutul Poloniei; cetatea Hotinului rămase păzită de o mică garnizoana polonă,⁸⁵⁶ restul Țării era în întregime în mâinile lui Mihai.

Izbânda lui în Moldova avu mare răsunet în Europa. Henric al IV-lea al Franței scria: „Se zice ca românul e foarte tare și că planurile lui cresc potrivit cu izbânde.”⁸⁵⁷ Un diario publicat la Roma asupra cuceririi Moldovei, scria: „Dacă a fost vreodată un principe în lume demn de glorie pentru acțiuni eroice, acesta e signor Mihai, principele Valahiei.”⁸⁵⁸ Polonii protestară chiar la Roma împotriva proslăvirii unui fapt de arme care-i umilea pe ei, însă Vaticanul răspunse: „Este obicei să se îngăduie tipografilor să satisfacă curiozitatea curților.”⁸⁵⁹ așa încât veștile despre izbânde domnului român putură să fie răspândite prin presă.

Moldova sub cârmuirea lui Mihai Viteazul După cucerirea Moldovei, Mihai Viteazul începe să se intituleze: „Domn al Țării Românești, Ardealului și Moldovei” și-și face o pecetie cu stemele celor trei țări.⁸⁶⁰ Administrația lor rămâne însă deosebită; în Moldova el ar fi dorit să puie în scaun pe Ștefan, fiul lui Petre Șchiopul, pe care-l ceruse de la împărat.⁸⁶¹ În lipsa acestuia, boierii moldoveni trecuți de partea lui Mihai cerură ca domn pe fiul său, Nicolae Pătrașcu. Acesta rămăsese la Târgoviște în timpul expediției lui Mihai în Moldova⁸⁶² și tatăl său trimise din Iași pe boierii

⁸⁴⁹ Kochowski, *Annales Pol., climacter*, I, Cracovia, 1683, p. 376-377.

⁸⁵⁰ Pszonka, *Pamiętnik (Memorii)*, în *Sprawozdania zakładu Ossolinskiich*, 1874, p. 27, cf. pentru Trașka, Papiu, *Tezaur*, III, p. 66.

⁸⁵¹ Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 445.

⁸⁵² Miron Costin, loc. cit., și P. P. Panaitescu, op. cit., p. 107-108.

⁸⁵³ P. P. Panaitescu, loc. cit.

⁸⁵⁴ Ibidem, p. 109-111.

⁸⁵⁵ Ibidem, p. 111.

⁸⁵⁶ Ibidem, p. 114-115 și Miron Costin, op. cit., I, p. 445.

⁸⁵⁷ Citat de Ionescu Gion, *Ludovic XIV și Constantin Brâncoveanu*, p. 49.

⁸⁵⁸ Hurmuzaki, *Documente*, III-2, p. 530.

⁸⁵⁹ N. Buta, *Regguali di Claudio Rangoni*, în *Diplomatarium*, I, p. 303.

⁸⁶⁰ Șt. Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul*, 1916, toate doc. interne din acest timp.

⁸⁶¹ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 48 și XII, p. 824-825.

⁸⁶² Hrisov al lui, Târgoviște, 5 iunie 1600, Șt. Nicolaescu, op. cit., p. 16-17.

Radu Buzescu și Stoica postelnic și 300 de boieri moldoveni să-l aducă, totuși cronica adaugă: „apoi în urmă Mihai Vodă socoti cum este fiu său mic și nu va putea fi domn într-o țară de margine, căci tot se teme de Ieremia Vodă.”⁸⁶³ Scuza pare ciudată, și Muntenia era o țară de margine amenințată de turci și nu vedem rostul trimerii unei solii așa de solemne fără rezultat. Am crede că boierii munteni, care impuseseră lui Mihai numirea fiului său în Țara Românească, s-au împotrivit și nu l-au lăsat să plece și ca întotdeauna Mihai a fost nevoit să se închine în fața voinței lor. Atunci el numește la Iași un consiliu de patru boieri munteni, în frunte cu Udrea banul, Andronie vistier, Sava armaș și Negre spătar.⁸⁶⁴ Udrea e numit și hatman și pârcălab al Sucevei.⁸⁶⁵ După întoarcerea sa în Ardeal, domnul trimite la Iași pe Marcu Vodă, fiul lui Petre Cercel, cu Preda Buzescu ca mentor, însă domnia lui nu ținu decât câteva zile.⁸⁶⁶

Mihai a căutat să câștige de partea lui și pe boierii moldoveni, încă din 1597 se vorbea de unii fruntași ai Moldovei care ar fi avut înțelegere tainică cu dânsul.⁸⁶⁷ După înfrângerea lui Ieremia, Mihai sosește la Iași, unde stă toată luna iunie cu scopul de a atrage boierimea moldoveană. Imediat după sosirea în capitala Moldovei (1 iunie s.n.), Mihai ceru boierilor jurământ de credință. „Magnații și nobilii mai însemnați, scrie un martor ocular, s-au grăbit să se adune și să se închine lui Mihai.” A doua zi domnul primi în audiență publică pe cei mai însemnați dintre noii săi supuși.⁸⁶⁸ Se vorbește chiar de o dietă, o adunare a boierilor moldoveni ținută atunci⁸⁶⁹ și la aceeași adunare face aluzie și cronica munteană, vorbind de „toți boierii și bătrânii moldoveni,” care cer ca domn pe Nicolae Pătrașcu.⁸⁷⁰ În această adunare s-a luat o măsură importantă pentru țărănimea moldoveană; martorul de care am vorbit mai sus spune că locuitorilor din orașe și din sate, care au fost distruse în război, li s-au iertat dările pe șase ani.⁸⁷¹ Asemenea spune și cronica săsească din vremea lui Mihai, care arată că el a iertat dările moldovenilor și i-a câștigat astfel de partea sa, porucindu-le ca în tot timpul cât vor fi scutiți să fie datori să stea gata cu armele pentru apărarea țării.⁸⁷² Ieremia fusese reprezentantul marilor proprietari, boierii cei mai bogați plecaseră cu el, așa că ridicând țărănimea în Moldova, ceea ce nu făcuse în Țara Românească, Mihai lovea în potrivnicii lui cei mai primejdioși. El a ținut seamă și de ura poporului împotriva aplecării lui Ieremia către poloni și de aceea a obținut trecerea de partea lui a multor oșteni moldoveni. În lupta de la Suceava a fost o răscoală a oștenilor moldoveni, care au ucis 400 de poloni din oastea domnului lor, trecând apoi de partea lui Mihai.⁸⁷³

Totuși stăpânirea lui Mihai în Moldova a trebuit să însemne, ca și în Ardeal, multe suferințe, din pricina soldaților neplătiți, doritori de pradă. Un polonez, pe care cucerirea Moldovei îl prinsese acolo, raporta regelui că mulți moldoveni veniseră la Iași să se plângă domnului împotriva prădăciunilor îndurate. Mihai le-a răspuns însă cinic: „Tot așa s-a întâmplat și ardelenilor, care acum își răscumpără pagubele la voi, așa și voi vă veți răscumpăra pagubele în Polonia și vă veți putea răzbuna și pentru nedreptățile și relele ce vi le-au făcut leșii sub Ieremia.”⁸⁷⁴

Și în Moldova Mihai s-a îngrijit în chip deosebit de biserică, preocuparea de căpetenie a acestui oștean. În timpul poposirii sale la Iași a dat mai multe hrisoave pentru întărirea stăpânirilor mănăstirilor moldovenești, Agapia, Sf. Sava (danie a unor case domnești din Iași), Pângărați, Bistrița și Neamțul.⁸⁷⁵ Egumenii par a fi venit mai toți la evlaviosul domn pentru a obține hrisoave de danii sau întăriri. Mitropolitul Moldovei urmase însă în pribegie pe fratele său și cu el plecară și

⁸⁶³ *Cronica anonimă*, p. 67.

⁸⁶⁴ *Ibidem*.

⁸⁶⁵ Scrisori ale lui la Șt. Nicolaescu, *Documente Slavo-Române*, 288-289 și P. P. Panaitescu, op. cit., p. 123-124.

⁸⁶⁶ *Cronica anonimă*, loc. cit. Miron Costin, op. cit., I, p. 445, Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 290.

⁸⁶⁷ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1267.

⁸⁶⁸ *Ibidem*, IV-1, p. 72-73.

⁸⁶⁹ *Ibidem*, XII, p. 973.

⁸⁷⁰ *Cronica anonimă*, loc. cit.

⁸⁷¹ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 73.

⁸⁷² Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 289.

⁸⁷³ Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, p. 24.

⁸⁷⁴ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 121.

⁸⁷⁵ Șt. Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul*, p. 9-26.

ceilalți episcopi moldoveni. În zadar trimise Mihai pe protopopul Teodor să-i cheme înapoi, ei nu se mai întoarseră și atunci domnul strânse un sobor la Iași pentru caterisirea lor (iunie 1600). La sinod luară parte Dionisie Rally, care urmase pe Mihai și în noua lui cucerire, Petronie, fost episcop de Muncaci, Nicanor, fost mitropolit al Moldovei, retras la Agapia, și ierarhii balcanici, gata să slujească pe Mihai, Gherman al Chesareiei, Teofan de Vodena și Efrem de Hebron. În sentința lor, în grecește, declară decăzuți din scaun pe toți ierarhii fugiți cu Ieremia, care „au întărit și statornicit prin jurământ gândul și planul lor de a goni și de a nimici cu totul prin război pe prea cucernicul Mihail voievod și scaunul său și țara sa,” înlocuindu-l cu Simion Movilă. Părăsindu-și scaunele, ei sunt caterisiți și în fruntea mitropoliei Moldovei e înălțat însuși Dionisie Rally,⁸⁷⁶ care la rândul său unge episcopi la Rădăuți pe Anastasie și la Roman pe Filotei. Noii ierarhi depun jurământ, că vor ține legea bisericii și adaugă: „Mă supun binecredinciosului domn, Io Mihail voievod și de Dumnezeu încununatului său fiu Io Nicolae și niciodată nu le voi fi nesupus și neascultător, ci din toată inima și din tot sufletul îi voi iubi pe ei în toată viața mea.”⁸⁷⁷

Mihai dăduse astfel o nouă cârmuire și bisericii moldovenești.

⁸⁷⁶ În hrisovul lui Mihai pentru Sf. Sava (Iași, 7 iunie 1600) el apare alături de „părintele nostru mitropolit Dionisie,” Șt. Nicolaescu, op. cit., p. 17, 19.

⁸⁷⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, IX, p. 26-37, toate actele sinodului.

MIHAI ȘI ÎMPĂRATUL

Diplomația lui Mihai Viteazul. Mihai Viteazul, prin cuceririle lui și interesele de care era legat, a jucat un rol european și a fost pus în fața unor probleme de diplomație, pe care nu le cunoscuseră înaintașii lui, ce trimiteau cel mult solii cu daruri pentru treburi ușor de rezolvat. Complicata țesătură de rivalități între Turcia, Polonia și Imperiu, în special problema Ardealului, cerea lui Mihai tratări delicate și îndemânatice, căci altfel era amenințat să piardă pe această cale ceea ce dobândise cu armele. Dar țările române nu aveau oameni pregătiți pentru așa ceva, foarte puțini erau cei ce cunoșteau măcar limbile din Apus, dar nici pe departe nu erau obișnuiți cu eticheta curților și cu politica europeană. Mihai a întrebuițat deci diplomați improvizați, câțiva boieri care știau limbi străine și străini, care nu s-au dovedit însă oameni de încredere. Dintre boieri au fost aleși frații Buzești.

Știm că Radu Buzescu vorbea ungurește și petrecuse în tinerețe în Ardeal la curtea lui Ștefan Bathory.⁹⁷⁸ Stoichiță din Strâmba știa să traducă solilor străini vorbele lui Mihai și Teodosie Rudeanu logofătul, autorul cronicii, știa și el, poate, vreo limbă străină.⁹⁷⁹ Știm iarăși că banul Mihalcea vorbea italienește,⁹⁸⁰ ca unul ce era grec din insule, însă aceasta nu ajungea. Ca diplomat s-a arătat slab, într-un rând spusese cuvinte necuvincioase solilor împăratului, încât domnul a trebuit să-l dezaprobe, spunând acestora că e un bătrân nebun.⁹⁸¹ Trimis la Praga, la împărat, s-a făcut de râs căci, zice un martor ocular: „Toate trebile le trata cu termeni vulgari [...] disprețuind obiceiurile și manierele ce se observau la curte în tratarea afacerilor, ca și cum ar fi vrut el să reformeze curtea și de aceea a fost nevoit să plece cu puțină mulțumire.”⁹⁸²

Instrucțiunile solilor date de Minai ni s-au păstrat și sunt scrise întotdeauna în românește de mâna domnului, ca de pildă: „Învățătura domnului, lu Mihai voievoda Țării Rumânești ce au dat solilor ce au trimis la craiul leșescu.”⁹⁸³ Instrucțiunile erau scrise pe puncte numerotate și purtau întotdeauna iscălitura autografă a lui Mihai.⁹⁸⁴

La fel, răspunsurile aduse de soli erau scrise românește și înfățișate domnului. Se pare însă că unii soli căutau să evite mânia domnească, dându-i vești îmbucurătoare sau nu înțelegeau bine ce li se spunea în străinătate, căci altfel nu înțelegem cum a putut Petre Armeanul să spuie lui Mihai din partea împăratului: „Pentru vitejie ce au făcut Mihail voievoda și destoinic, am zis să fie Mihai voievod crai (în Ardeal) și fiu său eră craiu [...] Zis-a împăratul să însoară pre Pătrașcu vodă și să-i dea din ruda împăratului, care-i va fi voia [...] Împăratul au trimis la Franța, la Spanea, la papa și la toți mai mari de vorbă, de bărbăția și de vitejie ce ești al doilea Alexandru, ca să te ajute cu bani [...] iară eu încă de trei ori mai mult.”⁹⁸⁵ Bine știm din soliile împărătești că nimic nu era exact și că împăratul a cerut Ardealul pentru dânsul. Se vede bine că diplomația lui Mihai avea lipsuri mari. El însuși era un om aprins și violent, puțin potrivit pentru prudențele diplomației. Comisarii imperiali din Ardeal scriau împăratului: „Majestatea voastră imperială să nu creadă că se poate trata și discuta cu acest om (Mihai) în chip ordonat, ci el vorbește așa de mult, încât nu e cu puțință ca tâlmacii lui să prindă toate, să le ție minte și să ni le spuie [...] Când noi arătăm propunerile noastre, Stoica și Petre Armeanul nu-i traduc toate lui Vodă, ci numai ce le convine lor [...] Voievodul, Stoica și Armeanul se apleca, își fac semne cu ochii cu tâlmacii și socotesc între ei, în așa chip ca voievodul să nu cedeze prea mult majestății voastre, ci să se ție de sugestiile lor [...] Nu ne lasă (Mihai) să trecem de la un articol la altul și să discutăm ordonat, ci le amestecă pe toate, vorbește de un lucru,

⁹⁷⁸ Crăciun, op. cit., p. 188.

⁹⁷⁹ Pentru soliile lor, vezi și mai sus, p. 70.

⁹⁸⁰ Szamosközy în *Mon. Hung. Hist. Script.*, XVIII, p. 285, „Is Michael ban Italicae quoque linguae, quae Valachorum congener dialectus est, non ignarus.”

⁹⁸¹ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 697.

⁹⁸² Beduccini, în N. Iorga, *Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul*, în Acad. Rom., ist., seria III, tom. XII, p. 101.

⁹⁸³ N. Iorga, *Documente nouă dela Petre Șchiopul și Mihai Viteazul*, în Acad. Rom. ist., ser. II, tom, XX, p. 457.

⁹⁸⁴ Ibidem, p. 457.

⁹⁸⁵ Vezi mai jos, p. 209-215.

când afirmativ, când negativ [...] se încurcă el și ne încurcă și pe noi.”⁹⁸⁶ Suntem departe de ce ar fi avut nevoie Mihai în acele împrejurări grele.

Din pricina lipsei de cunoștințe și experiențe a boierilor, Mihai a întrebuințat ca diplomați și străini, dar și aceștia culeși la întâmplare, sasul Schonkebonk din Sibiu, raguzanul Marco și armeanul Petre Grigorovici. Cel mai însemnat și talentat dintre dâșii a fost desigur cel din urmă. Originar din Liov, era de meserie pictor de icoane,⁹⁸⁷ dar comandase și oșteni în incursiunile lui Mihai în Bulgaria.⁹⁸⁸ Ca diplomat în slujba lui, îl întâlnim întâi în misiunea trimisă de domn în Polonia, în august 1595.⁹⁸⁹ Mai târziu a fost trimis la Kiev la ducele Constantin, apoi la arhiducele Maximilian în 1598⁹⁹⁰ și după cucerirea Ardealului a fost trimis chiar la curtea împăratului.⁹⁹¹ Banul Mihalcea îl învinuia că nu e credincios și e mai supus împăratului decât lui Mihai.⁹⁹² Mai târziu îl găsim în slujba lui Basta, care-l luase prizonier la Mirăslău,⁹⁹³ iar după moartea lui Mihai, rămâne pe lângă împărat, care-l folosește în legăturile sale cu țările române.⁹⁹⁴ La 1616, într-o ultimă solie spre Orient, e ucis în Moldova și regele Poloniei se grăbește să poruncească sechestrarea averii lui din Liov. La deschiderea lăzilor lui din casa Bogdanovici din Liov, cu toată opunerea surorii lui, Roza Ivanișova, se găsește privilegiul pe pergament cu pecetie pentru înnobilarea lui și a fratelui său Iosif, dat de împărat și acte privitoare la Mihai rămase la solul său: „privilegiul pentru domnia Țării Românești dat de Sigismund Bathory lui Mihai Viteazul, acte semnate de cardinalul Andrei Bathory, scrisori ale împăratului Rudolf către Nestor Ureche vornicul și Constantin Movilă, actul tratativelor între împărat și Mihai Viteazul, al doamnei Elisabieta Movilă cu Giurgi pașa, etc.” Ștefan Schmidt, agentul imperial în Polonia, protestează zadarnic împotriva luării acestor acte secrete de către rege, mai ales că între ele se aflau și chitanțele uriașelor sume datorate de împărat armeanului (22.913 zloți) pe care le reclama nepotul mortului, Cristofor.⁹⁹⁵

Petre Armeanul a scris cronică lui Mihai Viteazul, poate cu scopul de a lămuri curțile străine asupra faptelor stăpânului său. Aceasta cronică pierdută a fost întrebuințată de ungurul Szamosközy în cronică lui, în care introduce lungi și interesante extrase despre Mihai din lucrarea armeanului. Memoriul trimis de Mihai în 1601 ducelui de Toscana despre faptele lui, o adevărată autobiografie, are pasaje ce coincid exact și ca formă cu extrasele lui Szamosközy, ceea ce dovedește că memoriul a fost redactat tot pe temeiul cronicii lui Petre Armeanul.⁹⁹⁶ Păcat însă că acest om mai învățat decât ceilalți diplomați ai domnului, nu a fost credincios până la urmă lui Mihai. Scăderea aceasta în acțiunea lui Mihai, lipsa unei diplomații, a avut și ea o parte la căderea rapidă a viteazului domn.

Lupta diplomatică pentru Ardeal. Cucerirea Ardealului fusese fapta lui Mihai, se datora bărbăției și priceperii lui militare, el înțelegea că a luptat ca un principe creștin pentru creștinătate. Dar alții nu socoteau la fel; Mihai era pentru ei numai instrumentul lor, un instrument plătit și de aceea trebuia, după ce-și împlinise slujba, să plece. Interesele dinastice ale Habsburgilor cereau cât mai mulți supuși și se foloseau de ideea creștină, de pornirile furtunoase ale eroilor, pentru a-și împlini calculele. De aceea, după cucerire, a început lupta diplomatică între sfetnicii șireți și învățați ai împăratului și diplomația rudimentară a căpitanilor de oaste români. Această luptă, în care Mihai n-a știut să convingă pe imperiali că este necesar în Ardeal, că trebuie ajutat, n-a știut mai ales să înlătore pările și intrigile, care-l arătau la curtea lui Rudolf aplecat spre turci, tiran sângheros sau

⁹⁸⁶ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 30.

⁹⁸⁷ Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 431.

⁹⁸⁸ Szamosközy, în *Mon. Hung. Hist. Script.*, XXXVIII, p. 192.

⁹⁸⁹ Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 400-401.

⁹⁹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 395-397.

⁹⁹¹ Vezi mai jos, p. 206-207.

⁹⁹² Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 598.

⁹⁹³ Ibidem, p. 1094 și Veress, op. cit., VI, p. 192-194.

⁹⁹⁴ Veress, op. cit., VI, p. 435, 44, 444, VII, p. 13-14, 17, 69, 172-174, 191, 217-218, 261, 270-272 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1230-1231.

⁹⁹⁵ Toate amănuntele după actele municipale din Liov, la W. Lozinski, *Patryciat i mieszczaństwo Lwowskie w XVI i XVII wieku (Patriciatul și burghesia din Lwów în veacurile XVI și XVII)*, ed. II, Lwów, 1892, p. 282-283.

⁹⁹⁶ Cf. pe larg, Crăciun, op. cit.

trădător, a pierdut-o și din cauza temperamentului său furtunos, care-l făcea să rostească în clipe de mânie cuvinte nesăbuite, pe care diplomații de carieră se grăbeau să le noteze, clipind șiret din ochi.

Această luptă avea ceva foarte dureros pentru domnul român, el înțelesese că a fost ajutat să lupte pentru cauza creștină, i se aducea aminte că a fost plătit ca să împlinească o slujbă la un stăpân. Împăratul creștin, conducătorul mișcării care împlinea voia lui Dumnezeu, devenea un monarh egoist, coborât de pe pedestalul său ideal, nu prețuia bărbăția și jertfele lui Mihai, ci înainte de toate, pentru el trecea banul cu care plătise pe ostașii lui.

Pe lângă aceasta, în sufletul lui Mihai era o șovăire, a crezut la început, că dacă împăratul cere Ardealul cu tot dinadinsul, ar putea să i-l dea și să-și îndrepte oștile cuceritoare într-altă parte, asupra turcului, cu sprijin și vază mai mare ca mai înainte. Dar atunci au intervenit boierii mai practici și mai realiști, au oprit pe domnul lor să dea Ardealul, țara pe care o socoteau a lor și în care voiau să se așeze pentru totdeauna. Unii boieri, Mihalcea, Stoica din Strâmba, erau de această părere, alții, Buzeștii, stăteau mai ales în țara cea veche și se temeau ca domnul să înfrunte voința împăratului.⁹⁹⁷ De aci, în acțiunea diplomatică a lui Mihai, au ieșit oarecare contraziceri, de care s-au grăbit să se folosească potrivnicii lui.

Îndată după cucerirea Ardealului fusese trimis la curtea împăratului Petre Armeanul cu știrea biruinții, cu propunerea ca să fie înlăturată religia calvină în Ardeal și, firește, cu cereri de bani.⁹⁹⁸ Solul trecuse și pe la Cașovia, la arhiducele Maximilian,⁹⁹⁹ iar la curtea imperială aducea steaguri luate de la dușmani. Întrebat de oamenii împăratului, solul spune că Mihai „nu vrea nimic pentru dânsul,” vrea să se întoarcă în țară și să lupte cu turcii până la Constantinopol, Ardealul îl lasă în grija împăratului.¹⁰⁰⁰ Împăratul răspunse cu felicitări, pomenind între altele și de „minele de aur și de fier” din Țara Românească, pentru exploatarea cărora se vor trimite oameni pricepuți.¹⁰⁰¹ La 22 decembrie, din Alba Iulia scria la curte Marco Raguzanul, agentul lui Mihai, că acesta „arde de dorința de a preda Ardealul oamenilor împăratului.”¹⁰⁰²

Dar Petre Armeanul fusese numai un vestitor al izbândeii, solia ce urma să trateze problema Ardealului plecă mai târziu și era alcătuită din Stoica vistierul și din banul Mihalcea, aducând ca dar și calul lui Andrei Bathory.¹⁰⁰³ Ei trecură prin Viena la 22 decembrie 1599¹⁰⁰⁴ și abia la 11 ianuarie următor avură audiența la împărat, la Pilsen în Boemia.¹⁰⁰⁵ Ei ținură un alt limbaj decât Petre Armeanul și Marco, expuseră pe larg împrejurările ce siliseră pe domn să cucerească Ardealul, se plânseră de lipsa de ajutor din partea lui Basta și cerură ca Mihai să fie recunoscut în Ardeal guvernator, cu titlul de duce, principe sau chiar rege, vasal al împăratului, să se trimită bani pentru oștire și să i se cedeze și cetățile Hust, Satu-Mare și Oradia, ocupate de oștirile imperiale, precum și confirmarea privilegiilor secuilor. Ei vorbesc apoi de tratativele cu turcii și de încercarea făcută de aceștia asupra Țării Românești. Răspunsul împăratului zăbovi multă vreme și între timp Mihai trimise curieri solilor lui, modificând mereu instrucțiunile lor.¹⁰⁰⁶ „Bane Mihalcea și tu vistiar Stoico, scria Mihai solilor lui, noi încă am socotit cu credincioșii noștri ce sunt pe lângă noi și oameni bătrâni, ce sunt mai pricepuți aicea, de știu de toate rândurile ca cum ieste pre între-alte țări [...]” În noile sale instrucțiuni, în care cere tot mai hotărât Ardealul pentru el și urmașii lui, Mihai își justifica astfel cererea: „Împăratul, măria lui, să caute bine aceasta că Mihail voievod, măria lui, n-au gândit cu aceasta că ar fi el în gura turcilor și în loc de pieire în Țara Românească, ce toată frica lăsând-o înapoi, ispitit-au strâște mare, n-au gândit de paguba țării într-atâția ani și de chelciugul lui, ce în toate strîștile au ispitit în bășaul turcilor [...] iar Mihai voievod cu tocmeala lui

⁹⁹⁷ Vezi mai sus, p. 83-85.

⁹⁹⁸ N. Iorga, *Documente noi dela Petre Șchiopul fi Mihai Viteazul*, în Acad. Rom. ist., ser. II, tom. XX, p. 457-458 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 699-701.

⁹⁹⁹ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 477.

¹⁰⁰⁰ Ibidem, XII, p. 509.

¹⁰⁰¹ N. Iorga, op. cit.

¹⁰⁰² Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 397-398.

¹⁰⁰³ Veress, op. cit., VI, p. 13.

¹⁰⁰⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 550-551.

¹⁰⁰⁵ Ibidem, p. 605-609 și Veress, op. cit., VI, p. 9 și 13.

¹⁰⁰⁶ N. Iorga, op. cit., p. 42-46.

și cu pieire a mulți vornici au luat Ardealul și l-au închinat cinstitului împărat și de acum înainte se făgăduiește domnealui până va fi viu cu mare credința va sluji împăratului și țării ungurești și toată creștinătatea.”¹⁰⁰⁷ La curte cererile domnului puneau în încurcătură pe cei ce vedeau Ardealul curând în stăpânirea lor și sunt mărturisiri că „nu știm cum vom putea scoate pe valah din țară și să-l mulțumim.”¹⁰⁰⁸

Între timp, tratativele urmau și în Ardeal, unde sosise pe lângă Mihai un trimis imperial, italianul Carlo Magno, un om de inimă și inteligent, care ajunsese în cei mai buni termeni cu domnul, se stimau reciproc, luau masa împreună și Mihai îi dăruise portretul său și al fiului său.¹⁰⁰⁹ Dar curând el fu înlocuit cu doi sfetnici ai împăratului, David Ungand și Mihai Szekely, cu titlul de comisari, un fel de sfetnici ce urmau să ajute pe domn în cârmuirea Ardealului. Ei fură primiți cu mare cinste la Alba Iulia la 10 februarie 1600.¹⁰¹⁰ Cei doi comisari nu erau de acord între ei, Szekely sfătuia pe împărat să lase Ardealul domnului român¹⁰¹¹ pe când Ungand de la început i s-a arătat potrivnic și era gata să plece urechea la toate pârile și calomniile împotriva lui Mihai, cu care umplea lungi rapoarte către curte.¹⁰¹² Ungand fusese și el la început de părerea colegului său, însă trecând prin tabăra lui Basta, acesta împreună cu nunțul Malaspina îl convinseseră că Mihai e un tiran care trebuie neapărat înlăturat.¹⁰¹³ Comisarii aduceau, după lungi întârzieri, bani de la împărat, însă o sumă cu totul insuficientă pentru nevoile oștirii,¹⁰¹⁴ și astfel putură începe tratările. Ei își dădură seama că boierii împing tot mai mult pe Mihai să nu cedeze Ardealul, pe când arhiducii și sfetnicii împăratului se pronunțaseră aproape toți pentru înlăturarea lui.¹⁰¹⁵

La mijlocul lui februarie se întoarse Stoica cu răspunsul împăratului,¹⁰¹⁶ laude pentru credința domnului, purtarea lui Basta e scuzată și îndreptățită, în privința cererilor de bani, i se amintea lui Mihai că „au înțeles mânia lui că Mihai voievod tot venitul și prada au luat la sine, care face mult preț.” Iar problema stăpânirii Ardealului e lăsată deschisă, încredințată comisarilor din Ardeal. Cumplită fu mânia lui Mihai aflând acest răspuns, care era un refuz; el cheamă pe comisari la dânsul și le striga: „Am luat Ardealul, punând în joc viața mea [...] am crezut că împăratul nu-mi trimite numai laude deșarte, ci steagul împărătesc și scrisoarea lui cu pecetea. Așadar, vor să mă alunge din Ardeal, cum alungi o femeie păcătoasă, asta n-o va îngădui Dumnezeu, nu voi îngădui eu să fiu alungat, chiar de ar fi să-mi las capul, căci am luat țara cu sabia mea [...] Pentru împăratul romanilor am primejduit țara mea, viața mea, a soției, a fiului meu și a boierilor și-mi trimite ca răsplată trei foi de hârtie pline de otravă, rușine și ocară!” Ungand se grăbește să însemne că voievodul a întrebuițat cuvinte de ocară la adresa împăratului și l-a făcut trădător.¹⁰¹⁷ Și poetul Palamede scria: „Cam ciudat lucru i s-a părut lui Mihai aceasta: o țară pe care el o cucerise prin sabie s-o stăpânească alții.”¹⁰¹⁸

Pe când unii amintea domnului că a luat Ardealul cu banii împăratului,¹⁰¹⁹ boierii, dimpotrivă, îl sfătuiau să nu dea aceasta țară. Stoica spunea comisarilor: „Domnul și boierii lui nu mai pot rămâne în Țara Românească, țara aceasta (Ardealul) e frumoasă, de aceea el și cu oamenii lui se îndrăgostesc tot mai mult de ea, pe măsură ce trece vremea.”¹⁰²⁰ Chiar când domnul voia să cedeze, boierii erau de pază lângă dânsul și nu traduceau cuvintele spuse în acest sens.¹⁰²¹ Se dădu de veste că dacă Mihai în adevăr spusese la început că va lăsa țara, o făcuse din politețe față de

¹⁰⁰⁷ Ibidem, p. 176-177.

¹⁰⁰⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 655.

¹⁰⁰⁹ Ibidem, p. 671.

¹⁰¹⁰ Ibidem, p. 687-689.

¹⁰¹¹ Ibidem, p. 683-684, 720, 879.

¹⁰¹² Ibidem, p. 722 și urm.

¹⁰¹³ Veress, op. cit., V, p. 360-361.

¹⁰¹⁴ Ibidem, VI, p. 34-35, cf. și p. 24. Se dedeau numai 55.000 de taleri din 100.000 promiși pe un trimestru.

¹⁰¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 501-502, 536-539, 590-591.

¹⁰¹⁶ Textul latin, *Monum. Comit. Trans.*, III, p. 487 și urm. text românesc, N. Iorga, op. cit., p. 485-487.

¹⁰¹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 703 (17 februarie 1600).

¹⁰¹⁸ Palamede, traducere Taffrali, *Literatura și Arta română*, IX, 1905, p. 492.

¹⁰¹⁹ Veress, op. cit., VI, p. 93.

¹⁰²⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 736.

¹⁰²¹ Ibidem, IV, I, p. 30.

împărat, crezând că un suveran așa de puternic nu-i va cere să plece, ci-i va lăsa lui Ardealul ca răsplată a slujbelor sale.¹⁰²²

Situația diplomatică era foarte turbure, banii pentru oștire fuseseră refuzați,¹⁰²³ când Mihai porni să cucerească Moldova, fapta care în gândul său urma să înduplece pe împărat, căci el știa să rezolve împrejurările grele numai cu sabia. Dar în lipsa lui comisarii se certară cu boierii, în special cu logofătul Teodosie, care-i arestează,¹⁰²⁴ clevetirile și calomniile dușmanilor au frâu liber. Atunci porni de la Praga un sol mare, doctorul Pezzen, consilier al împăratului și Mihai se întoarse din Moldova, nădăjduind că problema Ardealului va fi sfârșit dezlegată. Dar Pezzen venea hotărât să ceară țara pentru împărat, din Satu-Mare scria banului Mihalcea că Mihai nu are dreptul să se poarte ca stăpân în Ardeal și că a abuzat de puterea sa.¹⁰²⁵ Banul, care nu era obișnuit să-și ție gura, spuse lui Pezzen la prima întrevvedere că, dacă nu se va înțelege cu domnul, „veți vedea ce soarta vor avea Cașovia, Viena și Praga.”¹⁰²⁶ La 21 iulie solul împăratului fu primit de domn la Alba Iulia¹⁰²⁷ și tratările fură lungi și anevoioase. În primele lui propuneri, Mihai ceru stăpânirea pe vecie pentru el și urmași asupra Ardealului, Moldovei și Țării Românești, precum și cedarea cetăților de margine ocupate de austrieci, leafă pentru 20.000 de ostași pe tot anul. Aceste cereri fură respinse de solul imperial, în ce privește Ardealul și chiar Moldova, iar pentru plata oștirii se scuza cu lipsa de bani. Atunci Mihai prezintă în două rânduri noi propuneri, cele din urmă prevăd pentru el numai Țara Românească și Moldova ca domn ereditar, iar Ardealul numai ca guvernator, cu dreptul de a face donații și de a încasa veniturile.¹⁰²⁸ Pezzen rămase să refere împăratului și plecă mulțumit, dar fără un răspuns precis.¹⁰²⁹ Imperialii încurajau prin atitudinea lor pe dușmanii lui Mihai să se răscoale și așteptau prilejul care le va da Ardealul în mână. În august fu trimis la Praga logofătul Teodosie să primească un răspuns definitiv, dar el se afla încă acolo când răscoala Ardealului începu și cu ea prăbușirea stăpânirii lui Mihai.¹⁰³⁰

CAUZELE CĂDERII LUI MIHAI VITEAZUL

Problema socială. Epopeea războinică a lui Mihai Viteazul a fost cu puțință pentru că personalitatea lui s-a ridicat pe anume temelii prielnice, înăuntru o boierime avută și războinică, al cărei reprezentant a fost, în afară, pe lângă sprijinul habsburgic, mișcarea ortodocșilor de peste Dunăre. De ce însă această operă politică a marelui domn a fost așa de puțin trainică și s-a prăbușit îndată după ridicarea ei?

Din cele arătate până aici se pot zări ușor slăbiciunile și pricinile ce au adus căderea. Odinioară N. Bălcescu, deși se apăra că nu judecă pe Mihai „după ideile de democrație ale veacului nostru,” socoate că aceste idei erau și pe atunci, deci domnul n-ar fi trebuit să jertfească pe țărani munteni boierilor, nici, mai ales, pe cei ardeleni nobilimii maghiare. Făcând-o, „Mihai trăda misia sa în Ardeal și merita d-a cădea.”¹⁰³¹ „1.” A. D. Xenopol, un frumos spirit sintetizator, socoate această învinuire nedreaptă, Mihai a fost omul vremii lui, vremea în care nobilimea cârmuia și țăranul asculta. Dar autorul *Istoriei românilor din Dacia Traiană* scrie totuși în opera sa un capitol

¹⁰²² Ibidem, p. 75.

¹⁰²³ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 53, 57, 61 și XII, p. 885 și 912.

¹⁰²⁴ Ibidem, XII, p. 926-927.

¹⁰²⁵ Ibidem, IV, 1, p. 87.

¹⁰²⁶ Ibidem, XII, p. 963-964.

¹⁰²⁷ Textele propunerilor și contra propunerilor în ungurește, ibidem, XII, p. 955-962 și românește la Iorga, op. cit., p. 49-50.

¹⁰²⁸ Veress, op. cit., VI, p. 156-157 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 979.

¹⁰²⁹ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 975, 992 și Meteș, *Domni și boieri români la Cluj*, p. 17.

¹⁰³⁰ Veress, op. cit., VI, p. 57.

¹⁰³¹ Nicolae Bălcescu, *Românii sub Mihai Voievod Viteazul*, ed. Casa Școalelor, 1908, p. 291.

intitulat: *Politica potrivnică poporului de jos, cauza căderii lui Mihai*,^{1032 m2}, recunoscând însă o fatalitate a mediului istoric, ce l-a silit pe viteazul domn să ducă politica greșită pe care a avut-o.

Din cele ce am arătat mai sus, putem afirma mai mult decât atât: singura pătură socială care avea concepții politice și care avea și o putere economică era boierimea, pe ea s-a întemeiat Mihai, cu ea s-a ridicat și cu ea a căzut, a fost domnul ei. Chiar dacă, prin absurd, un domn de atunci ar fi avut ideea modernă de a întemeia un stat românesc pe țărănime, n-ar fi putut-o face, pentru că nici politicește, lipsită de conștiința politică, nici economicește, lipsită de bani și de la o vreme și de pământ, țărănimea, atât dincoace, cât și dincolo de Carpați, nu ar fi putut da un reazim. Mihai n-a avut în aceasta privință o politică greșită, el s-a sprijinit pe singura clasă care atunci îi putea oferi un reazim, boierimea. Problema se pune altfel: putea aceasta boierime munteană să fie atunci o temelie destul de puternică pentru a menține toate cuceririle lui Mihai Vodă și stăpânirea a trei țări înconjurate de dușmani? Credem că nu, cum vom vedea îndată.

Mihai Viteazul și ideea națională. Această problemă socială a fost pusă de istorici din pricina legăturii ei cu problema națională. Ei socoteau că Mihai, unind cele trei țări române sub stăpânirea lui, ar fi trebuit, ca să alcătuiască din ele un stat românesc, să guverneze Ardealul cu țărănimea, căci acolo nobilimea era străină. Am văzut însă că în Ardeal, în timpul stăpânirii domnului român, a fost o pătrundere a elementului boieresc muntean, care a căutat cu tot dinadinsul să ia locul celui unguresc, așa încât înfățișarea istorică a lucrurilor se schimbă, am fi putut avea un stat boieresc românesc de pe urma lui Mihai. Dar ideea națională, sub forma ei politică, a unității de stat, nu exista încă atunci, nici la noi, nici aiurea. Mihai a cucerit Ardealul și Moldova, nu din cauza caracterului lor românesc, ci pentru că se depărtaseră de la unirea încheiată între ele pentru a lupta cu turcii. El a restabilit această unitate a Ligii încheiate în 1594, ideea politică ce l-a călăuzit a fost aceea a unității pe temei de cruciadă. De aceea nu l-a preocupat unitatea politică, a fost domn peste trei țări, cu granițele lor, cu guvernele lor deosebite.

Dacă din punct de vedere politic nu a fost călăuzit de ideea națională, avem totuși dreptul să punem întrebarea: Nimic din ceea ce ne turbură pe noi azi, nimic din simțul de solidaritate și de iubire între oamenii de aceeași limbă nu l-a atins oare pe primul domn al tuturor românilor?

Judecând azi în deplină cunoștință de cauză, având în față mărturiile trecutului, corespondența lui Mihai și a celor ce l-au înconjurat, actele lui de guvernământ, acum aproape deplin cunoscute, nu avem dreptul să răspundem negativ.

Solidaritatea între români nu era la Mihai o idee politică, dar când vedem că impune dietei ardelene să ia măsuri în favoarea satelor românești din Ardeal în dauna ungarilor și a sașilor, când întemeiază o ierarhie pentru români în această țară și în Maramureș și o pune sub controlul mitropoliei din Târgoviște, când caută să introducă în Ardeal preoți și boieri munteni, suntem în drept să vorbim de un sentiment, un instinct poate, de solidaritate românească. Și la boierii lui licăresc primele lumini ale aceluiasi sentiment; când vor să descalece în Ardeal, ei știu că aceasta e o țară românească. Boierii dușmani ai lui Mihai, în frunte cu Dan vistiernicul, care fugiseră în Moldova și cereau ca stăpân pe Simion Movilă, fratele domnului Moldovei, scriau la 1598: „Toți boierii și toată Țara Românească îl vor și îl iubesc, ca să fim împreună și în unire cu Moldova, *căci suntem toți de o limbă și de o credință*.”¹⁰³³ Era deci în boierime ceva din acest gând mare, care va înflori mai târziu, cuprinzând neamul nostru întreg.

Dar o idee hotărâtă de unitate politică românească n-o putem căuta în vremea lui Mihai. Dacă ar fi avut-o totuși, ar fi fost opera lui mai trainică, în condițiile de atunci? Ne îndoim, căci mijloacele de care ar fi dispus rămâneau aceleași; credincioșii lui, cei ce l-ar fi înțeles, nu s-ar fi înmulțit prea mult. Cauzele căderii lui Mihai trebuiesc căutate aiurea.

Situația economică. Domnia lui Mihai cade într-o perioadă de decădere economică din istoria noastră, datorată, cum am văzut, mutării și tăierii drumurilor de negoț, sărăcirii țărânimii și exploatării turcești. Mihai n-a avut la îndemână mijloacele materiale cu care să susțină marile lui idei. Temeiul pe care și-a clădit opera politică a fost mai ales boierimea munteană. Este adevărat că această clasă era bogată și pentru apărarea averilor ei amenințate s-a sculat împotriva turcilor, a

¹⁰³² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III-a, V, p. 334-338.

¹⁰³³ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-1, p. 488.

căutat apoi să se mute în Ardeal. Dar bogăția ei era pământul și roadele lui, era întemeiată pe o economie naturală, nu pe economia în bani și vremile de atunci cereau bani. Am văzut că în toată Europa oștirile de mercenari înlocuiseră oștile de țară și cu mercenari a trebuit să lupte și Mihai, cu o oaste care costa aproape 100.000 de taleri pe lună, sumă uriașă. Câtva timp domnul român a avut banii plătiți de împărat, dar când n-a mai primit pensia obișnuită, dezastrul a fost aproape. Țara Românească a fost cumplit prădată timp de șapte ani în șir, foametea și mizeria au dus la o catastrofă a clasei țărănești, de care s-a resimțit, firește, toată starea economică a țării. Ardealul, mai ferit, era totuși sărac când l-a cucerit Mihai și domnul român a fost silit să scoată din aceasta țară tot ce avea nevoie și ceea ce ea însăși nu putea da. Am cercetat amănunțit cărmuirea lui Mihai în Ardeal, am văzut jertfele cumplite pe care le-a cerut el țării de peste munți, jertfe ce însăși nu puteau împlini nevoile lui. Oștenii neplătiți se răscoală, pradă și ard, anarhia se întinde peste tot, același lucru, deși avem știri puține, se petrece desigur și în Moldova. Oștirea cu care cucerise Mihai Ardealul și Moldova se destramă sub ochii lui, la Mirăslău era o adunătură ce nu mai semăna nici pe departe cu armata de la Șelimber.

Ca să păstreze cuceririle sale, Mihai ar fi trebuit să aibă o temelie economică internă mai largă, ce l-ar fi scutit de dependența de banii împăratului. N-a avut-o, pentru că țările peste care a domnit nu i-o puteau da atunci și aceasta este principala cauză a căderii lui. Cât a putut totuși face în aceste împrejurări vitrege, întemeiat pe sabia lui și pe boieri, ca oștean al lui Christos, este minunat, este o biruință a gândului.

Fost-am noi românii un popor foarte sărac și pentru orice încercare de ridicare n-am putut plăti, decât cu sângele nostru.

Situația politică europeană. Dacă e drept că trebuie să căutam pricina scăderilor noastre întâi la noi înșine, nu este însă mai puțin adevărat că și mediul politic general înrăurește soarta fiecărui stat. Ridicarea lui Mihai nu se putea menține în situația politică a Europei de Răsărit de atunci. El se afla prins între trei mari împărății: Imperiul turcesc care apucase pe calea decăderii, era încă la începutul ei și era totuși o mare putere, poate cea mai mare din Europa, Habsburgii, care aveau în spatele lor Imperiul german și Spania, Polonia, care avea atunci în fruntea ei un mare militar și om de stat, Zamoyski. Prin jocul rivalităților dintre aceste trei mari puteri izbutise să se ridice Mihai; pe temeiul războiului între Habsburgi și turci liberase țara de aceștia din urmă, pe temeiul rivalității economice și politice între Habsburgi și poloni alungase instrumentele polone din Ardeal și Moldova, Andrei Bathory și Ieremia Movilă. Dar, deodată, domnul român devine prea mare, nu mai e un instrument, e o putere care amenință să întârzie izbânda celorlalte trei puteri. Atunci el se văzu prins între imperialismele habsburgic, polon și turcesc, fără să se mai poată sprijini pe nici unul din ele. În tragicele luni din toamna anului 1600, Mihai avu împotriva lui în același timp și pe imperiali și pe poloni și pe turci.

Să adăugăm la aceasta faptul că pentru Mihai cruciada și lupta creștinătății unite împotriva păgânului erau o realitate, pe când pentru ceilalți, mai ales pentru Habsburgi, erau un mijloc de a-și satisface interesele egoiste. Mihai a fost înșelat de politica meschină și calculată a dușmanilor lui, n-a avut la îndemână o diplomatie care să-l lumineze în privința politicii din afară, să-i câștige prieteni, să-l facă iubit sau măcar cunoscut așa cum era în realitate.

Căderea lui Mihai nu se datorește nici unor greșeli în politica lui socială sau națională, nici unor greșeli militare, el a căzut pentru că n-a avut înăuntru o temelie economică a operei sale, în afară a fost victima imperialismelor ce ne înconjurau, toate unite împotriva lui.

PRĂBUȘIREA

Răscoala nobilimii ardelene. Apăsarea fiscală pe care Mihai era nevoit să exercite asupra Ardealului a produs răscoala nobilimii împotriva lui. La 1 septembrie 1600 domnul cheamă din nou dieta la Sebeșul Săsesc, toată lumea pricepu că e vorba de noi impozite pentru oștire și nobilii se

retraseră la Turda, începând răzvrătirea.¹⁰³⁴ Erau încurajați de dizolvarea armatei neplătite, de dușmănia fățișe a solilor imperiali împotriva lui Mihai și de nădejdea întoarcerii lui Sigismund Bathory cu ajutor polon.

În timpul expediției din Moldova a lui Mihai, „începându-se sfaturi mincinoase și viclene asupra lui, întâi despre unguri, că nu-l suferă să le fie domn, ci trimiseră la craiul leșesc să le dea pe Batăr Jicmon să le fie iar crai.”¹⁰³⁵ „De toate părțile muncia (ungurii) în tot chipul, că doar s-ar mântui, să nu le fie crai un rumân, precum le era,” scrie altă cronică munteană.¹⁰³⁶ Însuși Moise Szekely, generalul ungar al lui Mihai, fugi în Polonia câteva zile înainte de adunarea de la Turda și la 30 august sosea în fața cancelarului polon cu o sută de oșteni, spunând că după luptele de la Hotin, el oprise pe domnul român să năvălească pe neașteptate în Polonia, pentru care Mihai îi poartă pică și-l amenință cu moartea.¹⁰³⁷ Văzându-se înconjurat de dușmani, Mihai trimisese o scrisoare de alarmă arhiducelui Maximilian, arătându-i strămtoarea cumplită în care se află din pricina lipsei de bani pentru oaste. Aceasta va depărta de la el sufletele soldaților, nobilii uneltesc împotriva lui, Sigismund Bathory caută să atragă armata de partea sa, Moise Szekely a fugit. Dacă nu va primi bani pentru oșteni, întregă creștinătatea poate fi târâtă în mare primejdie.¹⁰³⁸ Se vede bine că Mihai n-a fost surprins de evenimente, și-a dat seama de prăpastia ce i se deschidea sub picioare.

Răsculații de la Turda aleg ca șef pe Ștefan Czaki, fostul sfetnic al lui Mihai, și dau proclamații către secui, Bistrița și alte orașe, arătând de ce s-au răsculat: tirania și apăsarea lui Mihai, și cer tuturor să vie cu ei.¹⁰³⁹ O parte din mercenarii domnului, nădăjduind că vor fi în sfârșit, plătiți, trecură în tabăra nobililor,¹⁰⁴⁰ orașele făcură la fel, Clujul trimise răsculaților 2000 de florini și Bistrița tot atât,¹⁰⁴¹ Clujenii sosiră înarmați în tabără,¹⁰⁴² Sibiul se sculase cel dintâi, brașovenii erau nehotărâți, dar aflând de hotărârea sibienilor, le urmară pilda, făcând o adunare la 11 septembrie, în urma căreia arestară pe boierii români din oraș.¹⁰⁴³ Singuri secuii se arătară credincioși lui Mihai și năvăliră în Țara Bârsei, prădând și arzând satele săsești.¹⁰⁴⁴

Mihai Viteazul se afla într-o situație grea, oștirea lui era împărțită, o parte era în Moldova, alta în Țara Românească, iar oștenii din Ardeal erau nesiguri și neplătiți. El încercă să trateze cu răsculații, trimițând în tabăra lor pe Luca Trauzner, care aminti nobililor din partea domnului, cum „capetele tuturor au fost în mâinile mele, dar m-am purtat cu atâta îndurare, încât nimănui nu i s-a întâmplat nimic.” Ostașilor le-a amintit în ce sărăcie erau în Țara Românească, acum s-au îmbogățit, „eu însumi am rămas aproape sărac, numai ca să-i pot îmbogăți pe ei [...] i-am ținut, nu ca pe slujitorii mei, ci ca pe copiii mei.” Cu Trauzner venise de la domn și un iezuit din Târgu-Mureș, dar nici unul nu fu lăsat să vorbească, de teamă să nu convingă pe oșteni.¹⁰⁴⁵

Totuși nobilimea nu avea destulă putere ca să înfrunte pe Mihai, așa slăbit cum era; domnul avusese grijă să trimită în Moldova pe cei mai mulți oșteni unguri ardeleni din armata lui. Răsculații se adresară atunci cu o foarte ciudată și interesantă scrisoare boierilor moldoveni. Știind că limba oficială în Moldova e slavona, pe care n-o cunoșteau, scriseră boierilor în dialectul rutean din Maramureș.¹⁰⁴⁶ „De la noi de la toți nobilii mari și mici și cu toți locuitorii și împreună cu toți slujitorii de oaste și cu toți oamenii, câți suntem mai de frunte în toată Țara Ungurească și de peste tot, scriem tuturor boierilor mari și mici din Țara Moldovei [...] Să ne sfătuim împreună pentru acest

¹⁰³⁴ Crăciun, op. cit., p. 136-137.

¹⁰³⁵ *Cronica anonimă*, în *Revista pentru istorie, arheol. și filol.*, XI, p. 134.

¹⁰³⁶ Constantin Filipescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Iorga, p. 95.

¹⁰³⁷ Dzialynski, *Collectanea vitam resque gestas Ioannis Zamoyscii illustrantia*, Poznan, 1861, p. 282.

¹⁰³⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1009, (23 august 1600).

¹⁰³⁹ *Ibidem*, p. 1019-1020, IV-1, p. 122 și Veress, op. cit., p. 174.

¹⁰⁴⁰ Crăciun, op. cit., p. 136.

¹⁰⁴¹ Szádeczky, *Erdély és Mihali vaida*, p. 372-373.

¹⁰⁴² Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1023.

¹⁰⁴³ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 290-291.

¹⁰⁴⁴ *Ibidem*, p. 291-292 și Szádeczky, op. cit., p. 375-376.

¹⁰⁴⁵ Crăciun, op. cit., p. 136-137.

¹⁰⁴⁶ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 130-132.

om rău și fără credință creștinească, Mihai voievod, de răutățile pe care le avem de la dânsul, de când a năvălit în țara noastră cu tistii lui și cu popii lui și cu hoții lui. Iar domnii de mai de mult ai țării noastre ungurești și ai țării voastre, Moldova, scriau către noi pace adâncă și bună vecinătate și bună prietenie, iar din vremea când s-a ridicat între noi Mihai voievod din Țara Românească pustiul este totul la noi, ca și la voi, bisericile sunt prădate, femeile și fetele oamenilor sunt rușinate și curțile voastre sunt arse cu foc, ca și în țara noastră ungurească și ne-a pus sub mare greutate și robie, pe care n-o putem suferi nici noi, nici voi. Deci, ai noștri cu toții, de la mic până la mare, s-au ridicat împotriva lui și pe voi vă rugăm să ne dați ajutor și să fiți cu noi, așa ca Mihai voievod să nu mai stăpânească asupra noastră [...] Deci voi toți, cu ajutorul lui Dumnezeu, ridicați-vă asupra lui cu toții, pentru relele și greutățile ce a pus asupra noastră. Acum este vremea ca să fim împreună [...] Iar oastea cea mare ungurească care este acolo, cum va auzi scrisoare de la noi, să vie cât mai repede la noi și cu celelalte oștiri să faceți cum știți. Și iarăși vă rugăm ca oștirea noastră să poată veni în pace la noi.” Dar „marea oștire” ungurească din Moldova nu sosi la timp și nici Sigismund nu se ivi și atunci răsculații, de voie, de nevoie, fură siliți să se arunce în brațele imperialilor. Generalul Gheorghe Basta, de origine albanez, comanda oastea imperială la marginile Ardealului și era un vechi dușman al lui Mihai, de când acesta nefiind ajutat la cucerirea țării, îl învinuise la curte de incapacitate și chiar de trădare.¹⁰⁴⁷ Aflând de răscoala ardelenilor, el intră în țară cu oastea lui, chemat chiar de Mihai, care vedea în generalul oștirii împărătești un aliat firesc.¹⁰⁴⁸

Memoriile lui Basta, redactate de Spontoni, recunosc că el venise să ajute pe Mihai și generalul scria el însuși că „unii rău informați zic că aș fi greșit, ajutând pe răsculați, întrucât aveam mai înainte însărcinarea de a ajuta pe valah.”¹⁰⁴⁹ Care să fie pricina trecerii neașteptate a lui Basta de partea dușmanilor lui Mihai? Spontoni arată că a șovăit multă vreme, a cerut sfatul căpitanilor și într-un târziu s-a hotărât să ia parte răsculaților, care-i făgăduiau credință veșnică, de teamă că, ajutând pe Mihai, nobilii ar fi chemat în ajutor pe poloni și pe turci.¹⁰⁵⁰ Oricât de independent putea fi un general imperial, într-o vreme când împăratul era nebun și autoritatea împărțită între arhiducii rivali, totuși nu putea lucra cu totul după voia lui. Credem că Basta știa dorința imperialilor de a lua pe seama lor Ardealul, din care nu putuseră scoate pe Mihai cu diplomația și așteptau un prilej nimerit să-l înlăture. Fără un ordin precis, a simțit dorința stăpânilor lui, cum rezulta din purtarea lor față de Mihai. De aceea înfrângerea lui Mihai se datorește, nu inițiativei lui Basta, ci sacrificării lui de către Habsburgi, dovadă că purtarea generalului a fost aprobată la curte. Basta primește jurământul de credință al lui Czaki și al nobililor pentru împărat și la 14 septembrie își unește oștile cu ale lor în tabăra de la Turda.¹⁰⁵¹

Luptele de la Mirăslău și Brașov. Unirea lui Basta cu nobilii a fost mult ușurată de predarea cetăților Chioara și Uioara prin trădarea lui Aga Leca;¹⁰⁵² din Turda oștile unite germane și ungurești se îndreptară spre Alba Iulia, dar la Mirăslău, într-un loc strâmt, între Mureș și dealuri, apărât în față de pârâul Lapad și de o pădure întărită cu șanțuri, dădură de Mihai.¹⁰⁵³ Domnul venise din Sebeșul Săsesc cu oaste de strânsură, ceva cazaci calări, secui, dar mai mult sârbi și țărani, vreo 10-12.000 de oameni.¹⁰⁵⁴ Basta avea 18.000 de oameni, dintre care 6.000 de călăreți germani și flamanzi.¹⁰⁵⁵ La 18 septembrie 1600 lupta începu prin duelul artileriei. Văzând pe domn bine

¹⁰⁴⁷ Veress, *Epistolae Georgii Basta*, p. 348, scrisoarea lui Basta din 16 februarie 1600: „Io faró restare et essi (acuzatorii) et il Valacco per bugiardi et infami,” cf. și Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, p. 344 și XII, p. 516.

¹⁰⁴⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1016.

¹⁰⁴⁹ Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 103: „Era si partito il Basta con il suo essercito ben in ordine, marchiando alia volta di soccorrere il Valacco.”

¹⁰⁵⁰ Spontoni, op. cit., p. 104-106.

¹⁰⁵¹ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 126, XII, p. 1023, 1030, Veress, *Documente*, VI, p. 205, Spontoni, op. cit., p. 107-108, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 411-414.

¹⁰⁵² Basta cere împăratului să răsplătească pe Leca pentru aceasta, Veress, *Epistolae*, p. 451.

¹⁰⁵³ Situația locului descrisă de Gen. R. Rosetti, *Evoluția tacticii*, Acad. Rom. ist. ser. III, tom. IV, p. 133 și idem, *Essais sur l'art militaire*, p. 101. Existența unei păduri întărite e atestată de relația germană publicată de Veress, *Documente*, VI, p. 192-194.

¹⁰⁵⁴ Veress, loc. cit., cifra e dată de comisarul imperial Ungand, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 134.

¹⁰⁵⁵ Relația lui Cavriolo venit din tabăra lui Basta, Veress, op. cit., VI, p. 204-209, după care scrie și Tarducci (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, p. 583-592). Știrea din tabăra dușmană că oastea lui Mihai era de două ori cât a lui

întărit, Basta se prefăcu că se retrage peste satul Mirăslău, dar se opri la creasta de deal Kerekdomb, unde avea o poziție superioară și-și așeză acolo artileria. Mihai, care nu mai avea pe lângă dânsul oșteni încercați și cu experiență, făcu greșeala să urmărească pe Basta, socotind că se retrage. El așeză mica lui oaste într-o singură linie, la stânga secuii cu tunurile, la centru cavaleria, la dreapta cazacii. Dar Basta acoperit de dealul înalt, trimite un detașament de mușchetari care ocolesc stânga lui Mihai, atacă pe secui și le ia tunurile. Atacul principal îl dă însă la centru cu trupele germane, centrul lui Mihai nu se poate împotrivi, cavaleria se risipește, o parte din cazaci trec la dușmani, secuii luați între două focuri sunt măcelăriți, o mare parte din ostași se înecară în Mureș, pe care Mihai izbuti să-l străbată călare înot,¹⁰⁵⁶ luând cu sine și steagul cel mare al oștirii un steag alb cu scut verde, pe care se vedea un corb cu crucea în cioc.¹⁰⁵⁷

Pe un deal înalt rămăseseră izolați 2.000 de secui, care luptaseră până la urmă pentru domnul român, Basta le dăruie viața, dacă se predau, ceea ce ei primiră, însă nobilii neținând seama de cuvântul dat se aruncară ca fiarele asupra lor în timpul nopții și-i măcelăriră, „faptă crudă și barbară,” scrie biograful lui Basta.¹⁰⁵⁸

Mihai trecu aproape de Sibiul răsculat, lângă care îl întâmpinară oști venite din Țara Românească,¹⁰⁵⁹ apoi se retrase la Făgăraș, singura cetate ardeleană ce o mai avea și unde-și adăpostise familia și averile¹⁰⁶⁰ și de acolo trecu la Râșnov.¹⁰⁶¹ Acum începură să sosească în cete oștile din Moldova și din Țara Românească, precum și secuii, ridicați cu toții la chemarea domnului. Locul cel mai potrivit pentru unirea acestor cete era Țara Bârsei, spre care duceau drumurile de la Bran, Buzău și Oituz, dar Brașovul, cum am văzut, trecuse de partea răsculaților. Brașovenii se înarmară și încercară să împiedice unirea oștilor lui Mihai, izbutind să respingă la Prăjmar pe armașul Sava și pe Deli Marcu ce veneau din Moldova. Dar curând sosiră și secuii și pustiiră prin foc și sabie satele săsești.¹⁰⁶² Brașovenii îngroziți scriau sibienilor că 4.000 de români, sârbi și unguri vin prin Oituz, ridică pe secui și pradă, iar sașii s-au retras sub zidurile orașului.¹⁰⁶³ La 20 septembrie sosi și Nicolae Pătrașcu din Muntenia cu oștile lui, somând pe brașoveni să treacă din nou de partea lui Mihai. Peste câteva zile sosi și domnul dinspre Făgăraș și se ajunse la un adevărat asediu al Brașovului. Deli Marcu încercă un atac la moara de hârtie, trimițând vorbă sașilor că „și noi suntem de partea împăratului,” deci să nu se mai împotrivescă. La 1 octombrie oștirea lui Mihai atacă Brașovul din trei părți, pe la Timiș, pe la „muntele Judelui,” cucerit prin surprindere și pe la moara de hârtie, dinspre șes, alungând pe sași până la „Podul Leproșilor.”¹⁰⁶⁴ Prin aceste mișcări brașovenii fuseseră împiedicați să controleze drumurile din Țara Bârsei și Mihai izbutise să unească toate oștile sale ce veniseră risipite, ba chiar ocolise Brașovul și se afla acum la răsărit de acest oraș, la Prăjmar. Această importantă operație militară de concentrare a oștilor, care-i da o armată nouă învinsului de la Mirăslău, se făcuse fără piedici din partea lui Basta, care nu-l urmărise la timp. Generalul imperial s-a scuzat mai târziu, spunând că era nevoit să supravegheze granița dinspre Moldova, de unde se apropia Sigismund Bathory cu polonii, ceea ce îngădui lui Mihai să câștige timp.¹⁰⁶⁵ Și cronica țării spune că Mihai „s-a întâmpinat cu dânșii (răsculații), în luncile Brașovului și acolo deteră război unii cu alții și numai decât fu biruit Mihai vodă, că avea oști puține și fugind cu cât scăpară dintr-acel război, trecură în Țara Românească și tăbărară la sat la Scăeni pre apa Teleajenului.”¹⁰⁶⁶ În realitate lucrurile s-au petrecut altfel, Mihai avea acum iar o

Basta nu merită crezare, când știm starea armatei lui în Ardeal. De altfel, cu trupe superioare, domnul nu s-ar fi întărit spre apărare, ci ar fi luat ofensiva de la început.

¹⁰⁵⁶ Relațiile citate și Spontoni, op. cit., p. 109-119. Analiza tactică la Gen. R. Rosetti, op. cit., p. 132-138 și N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 32-39.

¹⁰⁵⁷ Spontoni, op. cit., p. 118.

¹⁰⁵⁸ Ibidem, p. 121.

¹⁰⁵⁹ Memoriul lui Mihai către împărat, în Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 230-237.

¹⁰⁶⁰ Spontoni, op. cit., p. 122, raportul lui Zamoyski, *Documente-Supliment*, II-1, p. 639.

¹⁰⁶¹ Ibidem.

¹⁰⁶² Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 292-293.

¹⁰⁶³ Szádeczky, op. cit., p. 375-376 (17 septembrie).

¹⁰⁶⁴ Simon Massa, op. cit., p. 294-297.

¹⁰⁶⁵ Apologia lui Basta în februarie 1601, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 506-509.

¹⁰⁶⁶ *Cronica anonimă*, în *Revista p. Ist., Filol. și Arheol.*, XI, p. 134-135. Pasajul nu e decât în versiunea

oaste de vreo 16.000 de oameni¹⁰⁶⁷ și ar fi putut da o nouă luptă cu Basta, iar Brașovul fără îndoială ar fi căzut, dar Zamoyski cu polonii ocupaseră între timp Moldova și înaintau spre Țara Românească. Mihai a sacrificat Ardealul, ca să apere țara lui cea veche, cu nădejdea că Basta îl va ajuta împotriva năvălitorilor care amenințau și Ardealul, aducând cu ei pe Sigismund Bathory. Din partea lui, Basta, văzând că Mihai are o oaste nouă și amenințat fiind și de poloni, primi să trateze cu domnul român. Mihai trimise la Basta la Sibiu pe Radu Buzescu și-i ceru să-i lase în stăpânire Făgărașul și alte cetăți.¹⁰⁶⁸ La început, Basta răspunse aspru, învinuind pe domn că n-a dat din vreme Ardealul împăratului, a ucis pe nobili și a îngăduit oștenilor să prade, îi ceru să treacă munții și să-și lase familia ca zălog.¹⁰⁶⁹ Dar peste câteva zile (2 octombrie) sosea în tabăra lui Mihai la Prajmer solul Sebastian Theoköly cu doi nobili, cerând domnului jurământ de credință pentru împărat, trimiterea familiei și a boierilor ostateci. Făgărașul este refuzat, iar pentru privilegiile secuilor, pe care domnul nu-i uitase nici în clipa părăsirii Ardealului, va hotărî împăratul.¹⁰⁷⁰

Mihai trecu atunci munții prin valea Buzăului, ca să întâmpine pe cancelarul polon ce venea cu Simion Movilă, dar nu trimise pe Pătrașcu și pe soția lui în Ardeal decât în ultima clipă, după primele lupte cu polonii.¹⁰⁷¹

La Praga, înainte de a se afla cele petrecute în Ardeal, se dăduse solului lui Mihai răspunsul, supremă ironie, că domnul va fi numit guvernator pe viața în Ardeal.¹⁰⁷² Habsburgii nu știau că prilejul așteptat de a lua Ardealul se și ivise.

Pierderea Moldovei. Folosindu-se de răgazul ce-i lăsase Mihai, după întoarcerea sa în Ardeal, Zamoyski, fără să mai întrebe dieta, adună oaste mare pe cheltuiala lui și a nobililor din partidul său, ridică nobilimea din Rusia (Galiția și Podolia), ia cu sine pe Sigismund Bathory,¹⁰⁷³ pe Ieremia Movilă și pe pribegii moldoveni, chiar pe fiul regelui, Vladislav¹⁰⁷⁴ (viitorul Vladislav al IV-lea) și pornește asupra Moldovei. În august Zamoyski socotea cu amărăciune că oastea lui e prea mica și „ar putea păți rușine coroana măriei sale.”¹⁰⁷⁵ La începutul lui septembrie adunase însă 24.000 de oameni (între care 9.000 de cazaci)¹⁰⁷⁶ și trimisese înainte pe hatmanul Zolkiewski să studieze locurile de trecere în Moldova. În raportul său Zolkiewski arată că trebuie să se lucreze repede, trecerea Nistrului să se facă la Ustia, moșia Movileștilor, folosind plutele pescarilor. Primejdia mai mare ar fi dacă oamenii lui Mihai ar încerca o mișcare de învăluire prin Pocuția. Aceste pregătiri erau făcute fără știrea lui Ieremia Movilă, de care căpitanii poloni se cam fereau.¹⁰⁷⁷ Pe de altă parte polonii avuseseră grije să-și asigure prin tratări diplomatice sprijinul turcilor și al tătarilor.¹⁰⁷⁸

La 4 septembrie oștirea cancelarului trecu Nistrul după o scurtă luptă cu un corp de 150 de sârbi și peste două zile sosi la Cernăuți.¹⁰⁷⁹

Sarcina polonilor în Moldova fu mult ușurată de rechemarea oștilor lui Mihai cu Udrea și Deli Marcu în Ardeal, unde avea nevoie de ele în lupta lui cu Basta, așa că năvălitorii nu găsiră în fața lor decât slabe detașamente de ariergardă. Totuși trecerea prin Codrii Cosminului se făcu foarte încet și abia peste 10 zile oastea ajunsese în fața Sucevii. Sârbii lui Mihai năvăliseră în Pocuția, arzând satele și cancelarul fu nevoit să trimită un detașament împotriva lor, care-i bătut (12 septembrie).¹⁰⁸⁰ Tătarii și turcii trimiseră soli oferind alianța lor, dar Zamoyski se temu de

publicată de St. Nicolaescu, dar face parte desigur din original.

¹⁰⁶⁷ Beduccini, în N. Iorga, *Un nou isvor*, Acad. Rom., ist. ser. III, XII, p. 137.

¹⁰⁶⁸ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 147 și Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 417-418 (24 septembrie).

¹⁰⁶⁹ Szádeczky, op. cit., p. 378-379 (Sibiu, 25 septembrie).

¹⁰⁷⁰ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-1, p. 611 și 626.

¹⁰⁷¹ Veress, *Documente*, VI, p. 216-219, Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 295-296.

¹⁰⁷² P. P. Panaitescu, op. cit., p. 133-134.

¹⁰⁷³ Hurmuzaki, *Documente*, III-2, p. 364.

¹⁰⁷⁴ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 152.

¹⁰⁷⁵ Heidenstein, op. cit., p. 358.

¹⁰⁷⁶ K. Górski, *Wojna z wojewoda woloskim Michalem (Războiul cu voievodul român Mihai)*, în Ateneum, 1894, IV, p. 255.

¹⁰⁷⁷ Ibidem, p. 257.

¹⁰⁷⁸ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 124-127.

¹⁰⁷⁹ *Ziarul expediției lui Zamoyski*, la Dzialynski, op. cit., p. 280-291.

¹⁰⁸⁰ Ibidem.

asemenea colaboratori.¹⁰⁸¹ La 15 septembrie oștirea polonă se afla în fața Sucevii apărată de 200 de unguri și munteni sub Ianoș Kaptury, dar cetățuia fiind întărită cu ziduri groase, un castel, turnuri în colțuri și șanțuri adânci de 20 de picioare, Zamoyski hotărăște să nu dea asaltul.¹⁰⁸² Îmbrăcat în haine de simplu soldat cancelarul cercetează personal de jur împrejur cetatea, dar explozia unei ghiulele dușmane era să-lucidă, îi sperie calul, care o ia la fugă. Tot atunci sosește în tabăra polonilor și scrisoarea ardelenilor vestind de răscoala lor împotriva lui Mihai. Stroici, fratele logofătului, urmărea în acest timp pe Deli Marcu în retragerea sa spre munți. Primejdia nu era însă înlăturată pentru poloni, se descoperă între cazacii din oastea lor o conspirație, care avea de scop uciderea lui Zamoyski și predarea tuturor tunurilor lui Mihai; peste câteva zile se vestește că însuși Koska, hatmanul cazacilor, era omul domnului român și e înlocuit de la comandă printr-un oarecare Havrilo.¹⁰⁸³ La 19 septembrie Zamoyski despărțise din oastea sa 7.000 de oameni cu Iacob Potocki, Moise Szekely și Stroici cel tânăr, care trecură în Ardeal spre Bistrița, ca să redea domnia lui Sigismund Bathory,¹⁰⁸⁴ dar mai târziu, în fața somației adresate de Basta cancelarului, se întoarseră înapoi.¹⁰⁸⁵

Garnizoana Sucevii trimise veste că dacă nu va primi ajutor în timp de 10 zile, va preda cetatea, ceea ce se întâmpla la 27 septembrie, pe când Zamoyski pornise înainte prin Roman și Bacău.¹⁰⁸⁶ În sfârșit, după un popas la Lunca Mare, polonii erau la 6 octombrie la Focșani, la granița Țării Românești.¹⁰⁸⁷

Se puna acum problema acestei țări, căci prezența oștirii imperiale în Ardeal nu mai îngăduia trecerea munților, cum proiectase la început cancelarul. În tabăra lui se aflau mai mulți pretendenți la tronul muntean, Ioan fiul lui Petre Cercel,¹⁰⁸⁸ Ladislau Bekes, nobil ungar, care muri însă în timpul campaniei și corpul său fu depus în cetatea Hotinului,¹⁰⁸⁹ Dimitrie Cercel, alt fiu al lui Petre, care dădu în scris regelui polon în italienește și iscăbind grecește, în tabăra de la Lunca Mare, că dacă i se va da lui domnia, va plăti polonilor toata cheltuiala războiului, plus 50.000 ducați de aur pe an, firește pe spinarea Țării Românești.¹⁰⁹⁰ Dimitrie Cercel era om de 40 de ani, trecuse la catolicism și stătea de un an în Polonia, era socotit însă un om simplu,¹⁰⁹¹ polonii îl închiseră mai târziu la Marienburg, unde-și sfârși zilele după mulți ani ca prizonier.¹⁰⁹² Dintre toți candidații Zamoyski alege însă pe Simion Movilă, fratele domnului Moldovei, mai ales că era bine văzut și de turci.¹⁰⁹³

Lupta de pe Teleajen. Din Lunca Mare, la 1 octombrie, Zamoyski dăduse o proclamație către boierii munteni, în care scria: „Am hotărât să urmăresc pe Mihai în Ardeal cu oastea mea, oastea regală are nevoie pentru a ajunge acolo să treacă pe pământul Țării Românești. Am poruncit cu strășnicie ca oastea să se ferească de jafuri, dar având oaste mare, e greu să-i supraveghezi pe toți. De aceea domniile voastre să duceți lucrurile mai scumpe și mai de preț din calea oștirii. Vă îndemn să-mi dați de știre despre cele ce socotiți că ar fi mai potrivite pentru legile și libertățile voastre.”¹⁰⁹⁴ Cancelarul nu renunțase încă la cucerirea Ardealului, unde se afla Mihai și voia să treacă probabil munții prin valea Buzăului. Dar domnul român coborî tocmai atunci pe acolo și se opri la Scăeni, la

¹⁰⁸¹ Ibidem și Veress, *Documente*, VI, p. 183-185 (Scrisoarea lui Zamoyski).

¹⁰⁸² Dzialynski, op. cit., și P. P. Panaitescu, op. cit., p. 127-130 (Scrisoarea lui Ieremia Movilă).

¹⁰⁸³ Dzialynski, op. cit. Continuarea aceluiași ziar, de la 21 septembrie, la Veress, op. cit., VI, p. 242-250.

¹⁰⁸⁴ Dzialynski, loc. cit. și Górski, op. cit., p. 260.

¹⁰⁸⁵ Somațiile nobililor ardeleni către Sigismund, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1042-1043, a lui Basta către Zamoyski, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 415-416 și 429-431.

¹⁰⁸⁶ Veress, *Documente*, VI, p. 243.

¹⁰⁸⁷ Ibidem, p. 221 și Górski, op. cit., p. 261.

¹⁰⁸⁸ Veress, op. cit., VI, p. 267-268 și Heidenstein, op. cit., p. 362.

¹⁰⁸⁹ Heidenstein, op. cit., și Ms. Ossolinski din Lwów, Nr. 739-1, f. 48-49 (Camenita 23 Noiembrie 1600).

¹⁰⁹⁰ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 132. Cred că Lucomaci, de unde e datată scrisoarea, este Lunca Mare, auzit greșit; la 2 octombrie, data scrisorii, Zamoyski se afla acolo.

¹⁰⁹¹ N. Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 131, cf și Heidenstein, loc. cit.

¹⁰⁹² N. Iorga, în *Omăgiu lui Titu Maiorescu*, p. 154-162.

¹⁰⁹³ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 129.

¹⁰⁹⁴ Textul latin, fragment, la Macúrek, op. cit., p. 143, n. 87. Și aci Lucomaci, în loc de Lunca Mare.

nord de Ploiești,¹⁰⁹⁵ unde aștepta ajutorul lui Basta. Zamoyski aflând de sosirea lui Mihai aștepta întoarcerea oștilor trimise spre Ardeal, apoi ocupa Buzăul la 10 octombrie¹⁰⁹⁶ și înaintează sub dealurile spre Ploiești.

Mihai trimisese în întâmpinarea lui pe Baba Novac, care atacă pe poloni la Năieni din flanc de pe muntele Slonul și din față, pe drumul de țară, o adevărată cursă, dar polonii iau muntele și resping atacul (12 octombrie).¹⁰⁹⁷ O altă luptă are loc la Ceptura, la 14 și abia la 19 polonii întârziati de hărțuiri sosiră în fața taberei lui Mihai, la Bucov pe Teleajen,¹⁰⁹⁸ unde domnul se întărise de două săptămâni. Din tabără avem un emoționant hrisov al lui Mihai către boierul Grama, care stătuse închis pentru pări nedrepte în turnul din Brașov. Domnul, în clipa supremă, recunoaște nedreptatea și-i dăruiește câteva sate, „temându-se domnia mea de blestemul lui și al fiilor lui [...] și să nu port domnia mea blestemul lui, nici fiul domniei mele, Io Niculai voievod.” A scris în tabără, „când am fost domnia mea cu oștile la gura Teleajenului, spre a da lupta cu leșii, moldovenii și tătarii și turcii [...] Și de va da bunul Dumnezeu să zdrobesc pe vrăjmașii noștri sub picioarele domniei mele, atunci domnia mea îi voi face lui și hrisovul domniei mele” (26 sept./6 oct.).¹⁰⁹⁹

Tot de acolo trimite și o scrisoare deznădăjduită comisarilor imperiali din Ardeal: a trimis pe rând pe fiul sau cu boieri fruntași, pe postelnicul Cârstea, pe Radu postelnicul, pe Știrbey și n-a primit nici un ajutor, va trimite cu oameni siguri și pe soția lui; dușmanul înaintează spre Târgoviște. „Dacă vreți să-mi trimiteți ajutor, voi mai aștepta două zile, după aceea va fi cum va vrea Dumnezeu.”¹¹⁰⁰ Ajutorul imperial nu sosi, căci ungurii ardeleni urmăreau pe germani, „nu cumva să plece în ajutorul lui Mihai” și Basta se teme de răscoala lor.¹¹⁰¹

În ajunul luptei decisive, Andrei Taranowski, vechiul prieten al lui Mihai, îi scrie din tabăra polonă, sfătuindu-l să se predea lui Zamoyski, căci acesta îl va trata bine, dovadă exemplul arhiducelui Maximilian, care fiind luat prizonier, a fost după aceea liberat de cancelar.¹¹⁰² Mihai nu era însă omul care să se predea fără luptă.

Bătălia decisivă avu loc la Bucov pe Teleajen la 20 octombrie. Zamoyski avea 24.000 de oameni, iar Mihai 16.000 oaste de strânsură.¹¹⁰³ Tabăra românească era întărită între Teleajen în spate și râul Bucovel în față, având ca temei o pădure întărită, în spatele căreia se afla infanteria așezată pe 8 rânduri. Zamoyski ocupă Dealul Mare în fața taberei dușmane și trăznește de acolo pădurea cu toată artileria lui. Sub scutul focului ei, cazacii și infanteria polonă forțează trecerea râului la aripa stângă, după o luptă de mai multe ore, „deși erau șanțuri adânci și frontul era foarte larg.” Mihai, care trimisese bagajele înainte, e silit să se retragă spre apus, lăsând mulți morți pe câmpul de luptă.¹¹⁰⁴ „Am bătut, scrie Heidenstein, pe un om foarte primejdios, care pregătea pierirea Poloniei.”¹¹⁰⁵

Năvălirea turcilor și lupta de la Argeș. În același timp norii se strângeau din toate părțile cerului asupra stăpânirilor lui Mihai vodă. În iulie se poruncise și din Constantinopol galerelor să pornească

¹⁰⁹⁵ *Cronica anonimă*, loc. cit.

¹⁰⁹⁶ Veress, *Documente*, VI, p. 245.

¹⁰⁹⁷ Ibidem, p. 239 (relația lui Zamoyski) și Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 640.

¹⁰⁹⁸ Hurmuzaki, loc. cit., cf. Górski, op. cit., p. 263-264.

¹⁰⁹⁹ St. Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul*, p. 27-32 și I. Bogdan în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 167-170.

¹¹⁰⁰ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 134-135.

¹¹⁰¹ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 297.

¹¹⁰² Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 172-173, test polon fără traducere (19 Oct.) Andrei Wilczkowski e o greșeală pentru Andrei Taranowski, cum reiese și din cuprinsul scrisorii.

¹¹⁰³ Górski, op. cit., p. 257 și Gen. R. Rosetti, *Evoluția tacticei*, p. 136.

¹¹⁰⁴ Scrisoarea lui Zamoyski către rege (22 octombrie), Dzialynski, op. cit., p. 191-292; același către Radziwill, *Script, rerum Pol.*, VIII, p. 158; către Ardeleni (23 oct.), Szádeczky, op. cit., p. 393-394; către nunțiu, Veress, op. cit., VI, p. 238-242; către Basta (25 oct.), Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 184-185, Raportul general al lui Zamoyski, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 639-647, același raport, la Szádeczky, op. cit., p. 383-389 și la Grabowski, *Starozytnosci historyczne polskie (Antichități istorice poloneze)*, I, Cracovia, 1840, p. 104-111, ziarul citat, la Veress, op. cit., VI, p. 246-250, Heidenstein, op. cit., p. 361-362, Górski, op. cit., p. 264-270, Gen. R. Rosetti, *Evoluția tacticii*, în Acad. Rom. ist., ser. III, IV, p. 136-140.

¹¹⁰⁵ Heidenstein, op. cit., p. 361.

spre Dunăre.¹¹⁰⁶ Vechiul dușman, turcul, găsisese și el prilejul să lovească pe domnul slăbit în luptă; la curtea sultanului, cu toate că unii erau pentru pace, în frunte cu sultana mamă, care se zice că primise daruri de la Mihai, și spuneau că domnul ar putea să ardă din nou Bulgaria până la Sofia și să întindă vreo cursă oștirii, evreii ațâțau pe vizir împotriva domnului și cei mai mulți erau de părere că nu trebuiesc lăsați polonii să se întindă singuri în principate.¹¹⁰⁷ Solul regelui Poloniei, Andrei Rembowski, vestise pe turci de pornirea apropiată a oștirii cancelarului.¹¹⁰⁸ și sultanul poruncise lui Mahomed Ghuzeldi pașa, fratele marelui vizir și lui Șaban pașa de Cipru să-i ia înaintea și să ocupe Țara Românească. Galerele turcești debarcară oștirea la Giurgiu (21 septembrie) și ocupă vechea cetate dărâmată în ultimele lupte. Ea fu reclădită ca un punct de pază în coasta țării și de acolo cetele turcești conduse de Eiab pașa înaintează prădând până la București și Târgoviște.¹¹⁰⁹ În acest din urmă oraș turcii fură întâmpinați de banul Craiovei, Calotă Bozianu, un vechi credincios al lui Mihai, care pieri luptând pentru domnul său. Capul sau însângerat fu trimis ca un trofeu sultanului, alte bande turcești prădară până la Craiova și Gherghița.¹¹¹⁰ Aceste cete nu alcătuiau o armată și la sosirea domnului cu oastea din Ardeal, ele se retraseră la Giurgiu, părăsind Târgoviștea și Bucureștii și lăsând polonilor sarcina de a se lupta cu Mihai, a cărui sabie le trezea cumplite amintiri.¹¹¹¹ Pe urma lor merse la Giurgiu, ca sol din partea domnului, Andronie vistierul, mentorul lui Nicolae Pătrașcu, cu multe făgăduieli și propuneri de pace bine primite de pașa.¹¹¹² Deși turcii se retrăseseră, prădarea țării și nimicirea oștii lui Calotă lipsiseră pe domn de ajutor în clipa de nevoie, așa că Mihai putea scrie mai târziu: „Nu m-aș fi temut niciodată numai de poloni, dacă n-ar fi început de altă parte războiul și cu turcii.”¹¹¹³ Turcii au avut alături de aliații lor un rol în căderea lui Mihai, care a fost pe nedrept neglijat de istorici.

Poate niciodată firea dâră a domnului român, care nu se apleca sub vitregia vremilor, nu s-a arătat mai întregă decât în aceste împrejurări, împotriva lui stăteau turcii, tătarii, germanii, ungurii, polonii și moldovenii, țara era cuprinsă de dușmani, oastea lui înfrântă se risipea, el tot n-a pierdut nădejdea și a rămas în țară să lupte mai departe. Era un adevărat creștin, încrezător în izbânda cauzei lui drepte.

După lupta de la Teleajen, Mihai a mai rămas în țară luptând încă o lună și jumătate. Planul său era să se retragă în Oltenia, țara lui, să se întărească acolo și să aștepte plecarea cancelarului, care nu putea ierna cu oștile așa de departe de Polonia, să primească ajutor de la Basta și apoi să alunge pe Simion Movilă.

După lupta de la Teleajen polonii ocupă Ploieștii cu palatul domnesc de acolo,¹¹¹⁴ iar Zamoyski luă jurământ de credință lui Simion vodă cu făgăduiala unui tribut anual de 40.000 de galbeni, primirea garnizoanelor polone în cetăți și angajarea unei oști de mercenari poloni de 3.000 de oameni pe socoteala țării.¹¹¹⁵ Cancelarul se simțea bolnav, probleme grave îl chemau acasă și de aceea se întoarce în patrie, lăsând pe lângă domn pe Ioan Potocki cu trupe calări și pedestre. Cazacii nizovi nu voră să mai lupte, nu se supun și se întorc și ei acasă.¹¹¹⁶ Vremea începea să se

¹¹⁰⁶ Veress, op. cit., VI, p. 163.

¹¹⁰⁷ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1065 (text italian), aceeași relație la p. 1280-1281 (text german).

¹¹⁰⁸ Instrucțiunile lui, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 611-617.

¹¹⁰⁹ Scrisoarea marelui vizir, la P. P. Panaitescu, op. cit., p. 140-143, scrisoarea sultanului despre aceleași evenimente, la Golubev, *Петръ Могола Мумп. Киевски (Petre Movilă mitropolitul Kievului)*, Kiev, 1898, I, p. 41-43 și la Corfus, op. cit., p. 50-54, raportul lui Șaban pașa, în Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 29-39 și Naima, *Annals*, trad. Ch. Fraser, p. 159-160

¹¹¹⁰ Relațiile citate și cea venețiană, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 31-32 și IV, 1, p. 167, Naima, loc. cit. La Golubev numele comandantului ucis e „Golota,” în trad. polonă a lui Naima (Sekowski, *Collectanea z dziejopisów tureckich - Colecție din istoricii turci*, Varșovia, 1824, I, p. 112), Kality ban Karaczow, în trad. engleză lipsește.

¹¹¹¹ Retragerea turcilor, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 33, cf. și IV, 1, p. 161, Mihai către comisarii imperiali la 12 oct.: „Tabăra turcească s-a retras de la București la Dunăre, îndată ce a aflat de întoarcerea mea.” Cf. și p. 167.

¹¹¹² Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 30.

¹¹¹³ Raportul către Rudolf al II-lea, ibidem, IV, 1, p. 235.

¹¹¹⁴ Cf. Poema lui I. Otwinowski despre lupta de la Argeș, la P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera lui Ureche și Miron Costin*, Acad. Rom. ist., ser. III, IV, p. 363-366.

¹¹¹⁵ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 642-643.

¹¹¹⁶ Otwinowski, la P. P. Panaitescu, op. cit., p. 363-364.

strice, ploile desfundau drumurile, cu multă greutate ajunse Simion la Târgoviște, unde mai prinse câțiva boieri munteni, vistiernicii Papa și Micul.¹¹¹⁷ Turcii atunci îi trimiseră steag de domnie, renunțând deocamdată la candidatul lor, Radu Mihnea.¹¹¹⁸

Între timp, Mihai se retrăsese la Craiova și strângea oaste, țărani sau lefegii risipiți,¹¹¹⁹ cerând stăruitor, dar zadarnic, ajutor de la imperialii din Ardeal, în care nu pierduse încă nădejdea.¹¹²⁰ La Craiova unii boieri încercară o răscoală văzând situația fără nădejde în care se afla domnul, dar acesta, simțindu-se încă stăpân, îi prinde și-i omoară,¹¹²¹ de altfel Buzeștii, Udrea, Baba Novac și vechii lui căpitani de oaste erau încă pe lângă dânsul. Turcii în număr de 4.000 trecură Dunărea cu beii de Vidin și Nicopole și se îndreptară asupra Craiovei, dar domnul trimise împotriva lor pe noul mare ban, Preda Buzescu, care-i bătu, cei doi bei fură uciși, steagurile lor luate au fost ultimul trofeu pe care-l purta Mihai până la Praga la picioarele tronului împărațesc.¹¹²² În aceste lupte cu turcii căzu însă rănit în mâinile dușmanilor vestitul erou raguzan Deli Marcu, dus la Constantinopol în triumf, fu decapitat acolo și tot atunci fu ucis în chinuri și ultimul sol al lui Mihai la Poarta, grecul Dimo.¹¹²³

La sfârșitul lui noiembrie polonii și domnul lor nu cutezaseră să se arate dincolo de Olt. Mihai crezu că a venit timpul prielnic să ia ofensiva, să cadă asupra lor, înconjurându-i prin munți. El trecu întâi la mănăstirea Bistrița în Vâlcea, unde poposi câteva zile cu ostașii. Acolo „a fost atuncia la eșirea lui dintr-această țară și a fost într-o multă strâmtoare și scârba din toate părțile și într-o împrumutarea avuției de bani [...] și din puțina avere ce o avea domnia sa în bani,” cumpără satul Costești. „Au întrebat domnia lui pre toți aceia (ostașii), vrea-vor ca să lase părțile lor de leafă, să cumpere acel sat [...] ca să fie pentru Dumnezeu la sfânta mănăstire [...], iar ei, acei ostași, toți atuncia cu glas mare au zis, să fie după voia domniei sale.”¹¹²⁴ După aceasta faptă creștinească, Mihai trece prin Râmnic¹¹²⁵ spre valea Topologului și se așează cu oastea la Ruda,¹¹²⁶ punct strategic important, unde se întâlneau drumurile ce mergeau spre Râmnic, Curtea de Argeș și pe Topolog.¹¹²⁷ „În sat la Ruda [...] Mihai voievod n-a putut găsi de nicăieri să ia bani cu împrumut” pentru oșteni, dar Preda Buzescu, pe care-l făcuse mare ban după moartea lui Calotă, „el a împrumutat pe Mihai vodă cu 77.000 de aspri și încă datu-i-a și un cal și numărat-au banii atunci însuși Bărcan vistierul.” În schimb domnul dă boierului său satul Izbiceni.¹¹²⁸ Din Ruda Mihai trimite înainte pe Udrea cu 7.000 de oameni să ocupe Curtea de Argeș, unde se dădu ultima luptă la 25 noiembrie 1600. Ioan Potocki și Simion Movilă sosesc cu toată oștirea lor, întârziată de mersul greu al artileriei pe vremea rea. Baba Novac e lăsat la stânga, iar Udrea pregătește o cursă, vrea să lase pe dușmani să ocupe orașul și apoi să-i atace acolo din trei părți. Potocki însă ocupa o înălțime care domină Curtea de Argeș și trecerea peste Argeș, unde se vede un pod în fața orașului. Polonii sprijiniți pe aceasta înălțime fac o mișcare de înconjurare prin păduri și lovesc pe Udrea în tabăra sa. Ei dau patru asalturi și abia după ultimul Udrea se retrage, lăsând 1.500 de morți și 17 steaguri pe câmpul de luptă. Mihai, înștiințat de Udrea, trece Oltul la Râmnic cu artileria lui, urmărit abia a doua zi de Tarnowski cu oamenii lui Simion Movilă, Potocki rămânând la Pitești cu solul pașii Mahmed.¹¹²⁹

¹¹¹⁷ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 136-137.

¹¹¹⁸ Ibidem, p. 143.

¹¹¹⁹ Raportul către împărat, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 236 și Heidenstein, op. cit., p. 362.

¹¹²⁰ Ibidem.

¹¹²¹ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 209 (știri din Caransebeș).

¹¹²² Memoriul citat, ibidem, p. 236 și cel către ducele de Toscana, *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 40.

¹¹²³ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 33-35.

¹¹²⁴ Hrisovul lui Radu Șerban, 12 aprilie 1604, la St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 305-306.

¹¹²⁵ Heidenstein, op. cit., p. 362.

¹¹²⁶ Poema lui Otwinowski, la P. P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 365, cf și hrisovul Buzeștilor citat mai jos.

¹¹²⁷ *Harta României*, de M. Moldoveanu, planșa 37.

¹¹²⁸ Hrisovul lui Radu Șerban către Buzești, 23 august 1605, St. Nicolaescu, op. cit., p. 306-307.

¹¹²⁹ Cea mai dezvoltată descriere a luptei este poema lui Iarosz Otwinowski, *Powodzenia niebezpiecznego ale szczyśliwego wojska I.K.M. przez I. M. slaroscie Kamienieckim w Multaniech, opisanie prawdziwie (Izbânda primejdioasă, dar fericită a oștirii măriei sale regelui în Muntenia prin starostele Cameniței, descriere exactă)* tipărită la Cracovia, 1601, două pagini, reproducă și în *Cronica* lui Guagnin-Paszowski, *Opisanie Sarmaczej Europejskiej*,

Atunci, după această ultimă încercare nenorocită, Mihai fu părăsit de toți, Buzeștii ei înșiși, Udrea și alții se închină nouului domn adus de poloni,¹¹³⁰ iar domnul, acum un biet pribeag, trecu munții în Ardeal și la 6 decembrie îl aflăm lângă Beiuș, în Munții Apuseni.¹¹³¹

A DOUA CUCERIRE A ARDEALULUI ȘI MOARTEA

Mihai la Viena și la Praga. Domnul pribeag plecase însoțit de o mică oștire cu căpitanii săi și fără să mai ceară voie străbătu prin Ardeal, țara unde fusese odinioară stăpân. Basta, știind că se duce la împărat, nu luă masuri ca să-i taie calea, dar nobilii ar fi vrut să-l prindă și să-lucidă. La Deva tunurile cetății fură îndreptate asupra cetelor pribegilor și se traseră câteva ghiulele asupra lor, detașamente ungurești îi urmăriră, dar fură ținute la distanța de mica oștire domnească.¹¹³²

Curând Mihai ajunse la Beiuș și de acolo la Oradia Mare (12 decembrie), în ținuturile ce se aflau sub cârmuirea nemijlocită a împăratului.¹¹³³ De acolo trecu prin Debrețin la Cașovia (Kosice), în Ungaria de Sus, unde lăsă 700 de oșteni, pe care nu avea cu ce să-i mai ție în această lungă călătorie.¹¹³⁴ La Bratislava Mihai se întâlnește cu bătrânul episcop Suhay, care fusese odinioară sol la Târgoviște și care-l primi în casa lui¹¹³⁵ și-l însoți chiar în călătorie până la Viena. La 12 ianuarie 1601 Mihai intra în capitala Austriei cu vreo 30 de însoțitori și 16 trăsuri, însoțit de episcopul Suhay și de arhiepiscopul Ungariei Kutasy. Cu câteva zile înainte se luaseră măsuri pentru primirea lui și domnul român fu găzduit la hanul Cerbul de Aur (Zum Guldin Hirschen).¹¹³⁶ La Viena se afla arhiducele Matei, fratele împăratului Rudolf, el însuși mai târziu împărat; dintre toți arhiducii rivali, el singur a înțeles mai bine folosul pe care Habsburgii l-ar avea sprijinind sincer pe domnul român, de aceea îl primi foarte bine, îi trimise o trăsură de paradă la intrarea în oraș și interveni la curte pentru el. Domnul, în aceste vremuri de sărăcie, îi dăruie totuși șase cai aleși.¹¹³⁷ Îndată ce se află în Ardeal de sosirea lui Mihai, ura neîmpăcată a nobililor împotriva lui izbucni și ei trimiseră soli la curte cu pâră asupra lui, cerând să nu fie ascultat, ci dimpotrivă, să fie prins și pedepsit ca un dușman și un trădător.¹¹³⁸ De data aceasta pârile nu rămaseră fără răspuns, Mihai se afla la Viena, figura lui demnă și mândră impresionase plăcut pe toți,¹¹³⁹ domnul se apucă să scrie expuneri întinse asupra faptelor și a dreptății lui, trimițându-le arhiducelui Matei,¹¹⁴⁰ și chiar în țările din Apus, regelui Spaniei Filip al III-lea¹¹⁴¹ etc. Atunci alcătuie el (prin secretarii lui, desigur) două lucrări istorice autobiografice, în care înfățișează în latinește și italienește toate luptele lui cu turcii și trădarea ardelenilor față de el și de împărat. Aceste lucrări de foarte mare însemnătate pentru istorie, ne arată nu numai faptele, dar și sufletul de creștin luptător al lui Mihai.

Una din ele este un memoriu către împărat (17 ianuarie 1601),¹¹⁴² cealaltă, mai întinsă, menită răspândirii faimei sale în Italia, e adresată ducelui Cosimo de Toscana, unul din membri

Cracovia, 1611. Am dovedit că de acolo a întrebuițat descrierea și Miron Costin (*Opere complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 452, citează „Hronicul”), P. P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 236-238, traducerea poemei, ibidem, p. 362-366. Alte știri despre această luptă, Heidenstein, op. cit., p. 364. Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 651. Veress, *Documente*, VI, p. 275 și *Scrip. rerum. Polon.*, VIII, p. 158-159 (Scrisoarea lui Zamoyski).

¹¹³⁰ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 70 și poema lui Otwinowski, P. P. Panaitescu, op. cit., p. 366.

¹¹³¹ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 201-203.

¹¹³² Memoriul către Rudolf II, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 236.

¹¹³³ Ibidem, p. 200-201, XII, p. 1105-1106, Veress, *Documente*, VI, p. 278-280.

¹¹³⁴ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 207 și Veress, op. cit., VI, p. 284 și 319.

¹¹³⁵ Veress, op. cit., p. 416.

¹¹³⁶ Ibidem, p. 286-289, 293 și Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 225 și XII, p. 1124-1125, 1132, 1139.

¹¹³⁷ Veress, op. cit., VI, p. 291-292, 301-302 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1124-1125.

¹¹³⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1126-1127.

¹¹³⁹ Veress, op. cit., VI, p. 302.

¹¹⁴⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1139-1140.

¹¹⁴¹ Veress, op. cit., VI, p. 355-356.

¹¹⁴² Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 230-237 și Papiu, *Tezaur*, I, p. 249-270.

Ligii Creștine.¹¹⁴³ Pentru aceste memorii Mihai a folosit cronica domniei lui scrisă de Petre Armeanul, pe care o avea la dânsul.¹¹⁴⁴

Dar ceea ce convinse curtea de la Praga mai mult decât argumentele acestea, au fost faptele ce se petrecură în Ardeal. Mihai arătase că nobilii ardeleni se răsculasera împotriva lui, nu de dragul Habsburgilor, ci pentru că așteptau pe Sigismund Bathory, acesta întârziind, au fost nevoiți să-l cheme pe Basta și acum vor să-l înlăture și pe acesta, cum îl înlăturaseră și pe el. În adevăr, lucrurile se petrecură întocmai, în februarie 1601 nobilii în frunte cu Czaki se ridicară împotriva generalului imperial, îl arestară și în cele din urmă Basta, liberat, e silit să plece la Dej și de acolo la Satu Mare, pierzând Ardealul în chip rușinos, fără luptă,¹¹⁴⁵ după ce vărsase atâta sânge ca să-l cucerească.

Arhiducele Maximilian aflând de retragerea lui Basta, spuse pe față că nu e alt chip să ții în frâu pe ardeleni, decât cel cu care începuse Mihai.¹¹⁴⁶ Îndată Mihai fu chemat din Viena la Praga, la curtea împăratului, era din nou un om folositor pentru Habsburgi după ce se dovedise incapacitatea lui Basta.

Noua răscoală a Ardealului lovise și în Mihai, Baba Novac, căpitanul său, fu prins la Cluj și ars de viu în grozave chinuri,¹¹⁴⁷ familia domnului fu închisă în cetatea Făgărașului,¹¹⁴⁸ ceea ce-l îndârji și mai mult.

La 23 februarie Mihai Viteazul intră în Praga cu 35 de oameni, ce urmau să fie ținuti pe socoteala împăratului. Toți însoțitorii domnului fură așezați într-o cameră mare, în care, după obiceiul lor, aprinseră mangal într-un cazan mare de fier spre a se încălzi. Doi dintre ei fură găsiți a doua zi de oamenii hanului morți asfixiați.¹¹⁴⁹ Mihai umbla în acest oraș străin, în care nu se putea înțelege în limba lui, urmat de un tâlmaci care traducea toate cuvintele lui în italienește.¹¹⁵⁰ La 1 martie văzu în sfârșit domnul fața aceluia, în care de la început își pusese atâtea nădejdi, împăratul creștinilor, bietul bolnav de nervi, Rudolf al II-lea.¹¹⁵¹ Peste câteva zile urmă a doua audiență, care ținu două ore.¹¹⁵² Nu știm ce și cum va fi vorbit Mihai în aceste înalte locuri, dar izbânda lui a fost deplină, toate pârile se dovediră mincinoase, el dobândi încrederea împăratului și fu însărcinat să ridice o nouă oaste de mercenari ca să recucerească Ardealul. Pentru aceasta i s-au dat 100.000 de taleri, pe lângă alte daruri și întărirea moșiei Königsberg în Boemia, care-i fusese făgăduită de mult.¹¹⁵³ Pictorii de la curte, atrași de chipul mândru și exotic al domnului român, îi făcură portretul și ne-au rămas de atunci mai multe picturi înfățișând pe Mihai, dintre care vestitul portret, capo d'opera lui Aegidius Sadeler, elev al școlii flamande, o adevărată pagină de istorie, o expresie foarte complexă, figura severă cu ceva chinuit, dar reținut și în același timp și un stăpân, un oștean cu trăsăturile adânci în față, ca urmele unor răni de curând închise. Alături de acesta avem portretul deosebit, datorat unui pictor necunoscut, reproduș în opera lui Custos, „Atrii Heroici” apărut în 1601. În sfârșit, al treilea portret datorat lui Franz Franken în compoziția: „Cresus arătându-și comorile lui Solon.” Toate aceste portrete au dat naștere la numeroase copii și prelucrări în diferite țări ale Europei.¹¹⁵⁴

¹¹⁴³ Pernice, în *Archivio Storico Italiano*, LXXXIII, 1925, trad. rom. sub titlul *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuși*, în Biblioteca Asociației, nr. 137, Sibiu, 1926, cf. N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, Acad. Rom., ist. ser. III, V, 1925.

¹¹⁴⁴ Dovedit prin identitatea cu pasajele din opera lui Petre Armeanul intercalate în cronica lui Szamosközy, Crăciun, op. cit., p. 26-36.

¹¹⁴⁵ Spontoni, op. cit., p. 143, 146, 149 și Veress, op. cit., VI, p. 312-313.

¹¹⁴⁶ Ibidem, p. 311.

¹¹⁴⁷ St. Meteș, *Domni și boieri români la Cluj*, p. 22-23 și Crăciun, op. cit., p. 143-144.

¹¹⁴⁸ Veress, *Documente*, VI, p. 318, 324-326.

¹¹⁴⁹ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1153.

¹¹⁵⁰ Ibidem, p. 1158.

¹¹⁵¹ Ibidem, Veress, op. cit., VI, p. 333.

¹¹⁵² Veress, loc. cit.

¹¹⁵³ Ibidem, VI, p. 341 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1159, 1160, 1174 și 1176.

¹¹⁵⁴ Bibliografia privitoare la portretele lui Mihai este foarte întinsă; un studiu critic dând clasificarea tuturor portretelor cunoscute și întreaga bibliografie, B. Slătineanu, *Contribuții la studiul portretelor lui Mihai Viteazul*, în Rev. Ist. Rom., III, 1933, p. 203-215. Pentru reproduceri, cf. C. V. Obedeanu, *Portretele lui Mihai Viteazul*, București, 1906, cu XI planșe.

Mihai pleacă din Praga la 3 aprilie¹¹⁵⁵ și se întoarce la Viena, unde rămase până la sfârșitul lunii să aștepte primirea sumelor făgăduite pentru oaste.¹¹⁵⁶ Între timp, Sigismund Bathory scăpând de la Botoșani de sub supravegherea polonilor, care se temeau acum de război, fugi la Bistrița și apoi la Alba Iulia, primit cu entuziasm de nobilime și îndată fu ales a treia oară principe al Ardealului.¹¹⁵⁷

Lupta de la Gorăslău. Curtea imperială hotărâse să împace pe Mihai cu Basta și să pornească amândoi împreună împotriva Ardealului. Generalul imperial fu adânc jignit de aceasta măsură, socotind că a pierdut încrederea stăpânilor lui, se plânse în mai multe rânduri că „un trădător” e favorizat în dauna lui, care a fost întotdeauna credincios.¹¹⁵⁸ Mihai plecase din Viena, făcând o parte din drum cu corabia pe Dunăre, el își făcu apoi intrarea solemnă la Cașovia la 11 mai, primit cu onoruri militare de marchizul de Gonzaga, general al armatelor imperiale. Basta era așteptat și el peste câteva zile, un martor ocular vorbește de neliniștea lui Mihai din pricina acestei întrevederi apropiate.¹¹⁵⁹ La 18 mai sosi și Basta și abia peste două zile se întâlni cu domnul; la vederea vechiului său dușman Mihai se făcu palid la față și nu găsi cuvintele ce trebuiau spuse tălmăciului. Basta se arătă politicos și dulce, în cele din urmă domnul îi spuse că a uitat toate cele ce au fost între ei, căci acum trebuie să fie uniți în slujba împăratului.¹¹⁶⁰ Basta vizitează apoi în două rânduri pe Mihai în casa lui și se duce în sfârșit spre Satu Mare să-și strângă oastea. Mihai pleacă și el la Debrețin¹¹⁶¹ și adună o oștire nouă: cazaci rătăcitori, sârbi, mercenari silezieni, o armată care nu mai avea nimic românesc. Deși cei doi comandanți ar fi vrut să lupte deosebit, arhiducele Matei le impuse să-și unească oștile, ceea ce avu loc la Maitin lângă Satu Mare, la începutul lui iulie.¹¹⁶²

Sosirea lui Mihai la Viena, apoi la Cașovia, lângă granița Poloniei, neliniști pe regele Sigismund al III-lea și pe sfetnicii lui, ei se temeau că domnul, în loc să se îndrepte spre Ardeal, va năvăli în Galiția. Dieta din martie hotărâse trimiterea lui Zamoyski cu oaste în Livlanda, însă acesta aflând de sosirea lui Mihai lângă granița, își amână plecarea și rămase pe pază.¹¹⁶³ Regele Poloniei dădu în două rânduri proclamații către provinciile de lângă Carpați, spunându-le: „E de temut cu acest vrăjmaș, întrebuintând metoda veche a surprinderilor asupra statelor străine, ar putea intra în părțile de sub munte [...] mai cu seamă că oastea noastră se află în drum spre Livlanda,” deci să fie pe pază.¹¹⁶⁴

Țelul lui Mihai era însă Ardealul și Sigismund Bathory, pentru a-l opri, încercă o intrigă, trimise în tabăra imperială două scrisori false, ticluite la curtea lui, prin care Mihai oferea sabia sa turcilor și trăda pe împărat, una către boierii munteni cu injurii împotriva împăratului, alta către Ibrahim pașa de Timișoara.¹¹⁶⁵ Ieremia Movilă pusese chiar pe un diac moldovean să alcătuiască o scrisoare în slavonește cu pecetea și iscălitura lui Mihai, scrisoare de trădare adresată lui Ibrahim pașa. Această scrisoare păstrată azi la Viena a fost dovedită, fără chip de îndoială, ca un falsificat de

¹¹⁵⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1176.

¹¹⁵⁶ Ibidem, p. 1177, Veress, op. cit., VI, p. 355, 361.

¹¹⁵⁷ Spontoni, op. cit., p. 149, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 22-23 și N. Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 205-207, 212-213.

¹¹⁵⁸ Scrisorile lui Basta la 31 mai și 15 iunie 1601, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 551.

¹¹⁵⁹ Veress, *Documente*, VI, p. 365-366.

¹¹⁶⁰ Ibidem, p. 371, N. Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 218-219.

¹¹⁶¹ Veress, loc. cit.

¹¹⁶² Ibidem, p. 392-396.

¹¹⁶³ Pszonka, *Pamiętnik*, în *Sprawozdanie zakładu Ossolinskich*, Lwów, 1874, p. 29.

¹¹⁶⁴ Veress, *Documente*, VI, p. 352-353 și 405-406.

¹¹⁶⁵ Scrisoarea către boieri, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 249-250, către Ibrahim, ibidem, p. 278-279.

critica istorică modernă.¹¹⁶⁶ Trădarea nu fu crezută, Basta spuse lui Mihai că nu s-a îndoit de credința lui.¹¹⁶⁷

Lupta cu principele ardelean nu se mai putea înlătura. La 19 iulie Mihai trimetea scrisori „credincioșilor lui secui,” îndemnându-i să se scoale în arme la intrarea lui în Ardeal, să taie drumurile și să ceară ajutor și de la boierii din Țara Românească, săucidă cu foc și arme pe toți nemeșii ardeleni.¹¹⁶⁸ Sașii din Brașov fură cuprinși de mare spaimă, să nu se înceapă în Ardeal o răscoală pentru Mihai între secui și români. În adevăr românii făgărășeni alcătuiră o ceată de 1.100 de oameni și puseră mâna pe vitele sașilor.¹¹⁶⁹ Scrisorile lui Mihai aduse de spionii lui străbătură în satele românești și secuiești.¹¹⁷⁰

Sigismund Bathory strânsese o mare oștire cu nobili ardeleni, turci, poloni și moldoveni și încercase să dea lupta cu Basta înainte de unirea lui cu Mihai, dar generalul imperial se feri s-o primească. Basta făcu atunci o prețioasă mărturisire: „Dacă aş fi vrut să încerc norocul, dând lupta ce mi se oferea și nu m-aș fi unit la timp cu valahul, desigur că toată provincia Ungariei (habsburgice) ar fi fost pierdută.”¹¹⁷¹ Recunoștința și-a arătat-o, cum se știe!

Lupta între oștirea lui Mihai și a lui Basta, de o parte, cu Sigismund Bathory, vechiul dușman al domnului român, se dete la 3 august 1601 la Gorăslău, la Nord-Vest de Zalău, pe drumul de la Satu Mare spre Cluj. Principele Ardealului își așteaptă dușmanii întărit pe un deal înalt, pe care-și așezase artileria. Observând însă că tunurile ardeleni nu-și nimereau ținta, Mihai și Basta dădură asaltul la ora 5 după amiază.

Domnul român, care era la aripa dreaptă, începu lupta și avu rolul cel mai însemnat în bătălie, înălțimile fură cucerite și Sigismund Bathory pierdu toată artileria și fu pus pe fugă, nemaioprindu-se la granița Moldovei.¹¹⁷²

Faima pentru aceasta bătălie a acoperit de glorie mai mult pe Mihai decât pe tovarășul său, Basta. Rudolf al II-lea scrise o scrisoare de mulțumiri și felicitări domnului român,¹¹⁷³ tot atunci se publica la Praga o broșură în nemțește cu descrierea luptei și cu portretul lui Mihai vodă pe o pagina întreagă.¹¹⁷⁴ Desigur că aceasta trebuia să aprindă invidia și ura în inima lui Basta.

Alungarea lui Simion Movilă din Țara Românească. În același timp o răscoală boierească deschidea calea lui Mihai și spre Țara Românească.

Cârmuirea lui Simion Movilă fusese aspră, el nu știuse să câștige pe boieri, era învinuit că înadins nu numește un ban la Craiova, unde era puterea Buzeștilor, confiscă moșii boierești și numește în slujbe boieri moldoveni.¹¹⁷⁵ Totuși până la o vreme Buzeștii și Teodosie logofătul rămaseră la Târgoviște pe lângă el,¹¹⁷⁶ dar în taină boierii trimiteau încă din decembrie 1600 scrisori

¹¹⁶⁶ Fotografia acestui document, la S. Dragomir, încă ceva despre scrisoarea apocrifă a lui Mihai Viteazul, extras din *Închinare lui N. Iorga*, p. 6. Iscălitura și pecetia nu se potrivesc. Cf. pentru această chestie, M. Lascaris, *Deux publications serbes concernant l'histoire roumaine*, în *Revue hist. du sud-est europ.*, IV, 1927, p. 203-213, N. Iorga, *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, în *Acad. Rom. ist.*, ser. III, XI, 1929, Veress, *Scrisorile apocrife ale lui Mihai Viteazul*, în *Rev. Ist. Rom.*, II, 1932, p. 382-384 și observațiile lui D. P. Bogdan, ibidem, III, 1933, p. 288-289.

¹¹⁶⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 255, 257-258, 263, Veress, *Documente*, VI, p. 384-385, 390-391, Crăciun, op. cit., p. 149, 150 (pentru rolul lui Ieremia), 160.

¹¹⁶⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1205-1206.

¹¹⁶⁹ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 305-306.

¹¹⁷⁰ Ibidem, p. 307.

¹¹⁷¹ Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 571 (scrisoarea lui Basta din 22 iulie 1601).

¹¹⁷² Descrierile luptei de la Gorăslău, Veress, *Documente*, VI, p. 409-410 (scrisoarea lui Mihai către arhiducele Matei de pe câmpul de luptă), 411-415, 423, 426-430, 431-433 (raport spaniol, cel mai amănunțit), Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 265, XII, p. 1211-1212, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 573-575 (scrisoarea lui Basta), Spontoni, op. cit., p. 156-159, N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 57-58.

¹¹⁷³ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1217 (Praga, 17 august, îi făgăduiește că-l va ajuta să se întoarcă în Țara Românească, de Moldova să nu se atingă, de teama unui război cu polonii).

¹¹⁷⁴ Veress, *Documente*, VI, p. 426-430, portretul lui Mihai la p. 428, pe titlu (p. 427) numele lui Mihai e scris întâi cu litere groase, al lui Basta mai mic, dedesubt. Ibidem, p. 300.

¹¹⁷⁵ Ibidem, p. 300.

¹¹⁷⁶ Actele românești ale lui Simion Movilă, la Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I, p. 110-123.

lui Basta, sa ceară împăratului să le dea înapoi pe Mihai vodă.¹¹⁷⁷ În mai 1601 Udrea banul și Negrea spătarul încercară o răscoală, dar fură prinși și decapitați,¹¹⁷⁸ ceea ce îndârji însă și mai mult pe boieri. Când se vesti în țară că Mihai e din nou în capul unei oștiri care se apropie de Ardeal, răscoala boierilor nu mai putu fi înfrântă. Cei trei frați Buzești, plini de nădejde că vor vedea din nou pe domnul ostaș de la Călugăreni și Șelimber, se duseră la Craiova și adunară acolo oastea de țară a Mehedinților, care le era credincioasă. Răscoala izbucni la 10 iunie (s.n.) și se întinse repede în toată țara, pe neașteptate drumurile fură tăiate, așa că domnului nu-i puteau veni ajutoare nici de la turci, nici de la moldoveni.¹¹⁷⁹ Tarnowski, comandantul polon al oștii domnești, plecase spre Moldova puțin înainte de începerea răscoalei. Ioan Potocki, văzând pe domn înconjurat de primejdii, îl părăsi și el și-l lăsa singur.¹¹⁸⁰ iar Simion se grăbi să fugă și izbuti să străbată până la granița Moldovei. La Focșani își adună oști proaspete, poloni cu artilerie, moldoveni, tătari, răzbunarea o credea apropiată. Dar, pe neașteptate oștile răsculaților duse de Buzești prin cărările munților, căzură asupra taberei domnești de lângă Milcov, la 3 iulie. Luați prin surprindere, polonii și moldovenii fură măcelăriți și oastea se risipi în toate părțile, Simion Movilă trecu prin râul noroios ca să scape de urmăritorii care erau gata să puie mâna pe el, Tarnowski fu luat prizonier de boieri. În toată țara fu proclamat domn iarăși vechiul stăpân, Mihai Viteazul, și până la venirea lui, un boier ramase ca loțiitor în fruntea sfatului dregătorilor.¹¹⁸¹ La 5 iulie Simion scria din Adjud o scrisoare plângătoare lui Ioan Potocki, arătându-i că „oamenii răi” l-au alungat din scaun, că el a scăpat abia cu viața și cere ajutor grabnic.¹¹⁸² Boierii trimiseră și ei o solie în Ardeal, care întâlni pe Mihai la intrarea lui în Cluj,¹¹⁸³ dar încă mai de vreme domnul aflase de cele petrecute în Țara Românească și odată cu vestea izbândeii de la Gorăslău, dedea de știre împăratului și de mântuirea țării lui celei vechi.¹¹⁸⁴

Simion Movilă, polonii și tătarii încercară să reia Țara Românească, o nouă oaste trecu Milcovul la sfârșitul lui iulie, dobândind și o izbândă la Râmnicul Sărat asupra unui corp muntean de 2.000 de oameni, înaintând apoi până la Buzău (15 august).¹¹⁸⁵

În rândurile răsculaților se aflau acum mai toți boierii lui Mihai: Stoichiță postelnicul, Andronie vistier, Bărcan vistier, Radu Florescu comisul, Șerban paharnicul, bătrânul Miroslav și cei trei Buzești.¹¹⁸⁶ Când aflară de moartea lui Mihai Viteazul pe câmpia de la Turda, ei nu conteniră lupta până la alungarea desăvârșită a lui Simion și puseră în fruntea lor pe Șerban paharnicul, Radu Vodă Șerban (1601-1611), adevăratul moștenitor politic al lui Mihai, chiar în rosturile sale de conducător al boierilor războinici.

Uciderea lui Mihai Viteazul. Cele mai frumoase perspective de viitor se deschideau în fața domnului român, avea 43 de ani, era în fruntea unei armate noi, recăpătase sprijinul împăratului, Sigismund și nobilii din Ardeal erau puși pe fugă, iar Simion Movilă și polonii fuseseră alungați din Țara Românească. Tocmai atunci o mână ucigașe puse capăt marilor lui nădejdi.

Uciderea lui Mihai Viteazul este desigur o problemă pentru istoriografie, pricina care a făcut pe acel ce trebuia să fie tovarășul lui de arme să-lucidă nu reiese limpede. Lămuririle târzii ale lui Basta, că s-au dovedit adevărate scrisorile de trădare adresate turcilor, scrisori pe care el cel dintâi

¹¹⁷⁷ Veress, op. cit., VI, p. 289-290.

¹¹⁷⁸ Ibidem, VI, p. 256-257. Scrisoarea lui Udrea arestat către Ioan Potocki, cerând să-l scape, din mâna domnului. Despre uciderea acestor boieri se vorbește cu scuze în solia lui Cristof Kochanowski trimisă de poloni la Poartă. Instrucțiunile lui, la Niemczewicz, *Zbiór pamiętników (Adunare de memorii)*, V, Varșovia, 1830, p. 389-394 și la Corfus, *Correspondență inedită*, p. 56-64.

¹¹⁷⁹ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 305-306, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 38-39, *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 71, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 38.

¹¹⁸⁰ Raport polon inedit, Ms. Acad. Pol., Cracovia, Nr. 712, nepaginat.

¹¹⁸¹ Simon Massa, op. cit., p. 305-307, Pszonka, op. cit., p. 30-31, Veress, op. cit., VI, p. 396-397, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 47-49, *Cronica anonimă*, loc. cit.

¹¹⁸² P. P. Panaitescu, op. cit., p. 157-158, cf. și Veress, op. cit., VI, p. 391-392.

¹¹⁸³ St. Meteș, *Domni și boieri român în Cluj*, p. 26-27.

¹¹⁸⁴ Veress, op. cit., p. 395, 409-410.

¹¹⁸⁵ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 52-54 și 57-59, cf. asupra acestor evenimente, N. Iorga, *Studii și documente*, IV, Introducere, p. V-VIII.

¹¹⁸⁶ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1231 (8 septembrie 1601).

nu le crezuse, acoperă desigur alte pricini mai adevărate, care se văd din faptele petrecute după înfrângerea lui Sigismund Bathory. După lupta de la Gorâslău, Mihai înțelegea să se poarte ca stăpân în Ardeal, nu ca subalternul lui Basta. De aceea, tăiasse pe Gaspar Corniș căzut în mâinile lui,¹¹⁸⁷ ridicase pe secui de partea lui și ei îl socoteau ca domnul lor,¹¹⁸⁸ la intrarea în Cluj, la 11 august, pusese un steag pe locul unde fusese ars căpitanul său, Baba Novac.¹¹⁸⁹ Din Cluj oștirea aliată se îndrepta la 16, spre Turda și Mihai trimisese înainte pe Gheorghe Raț la Alba Iulia, unde prădă casele nobililor, dar pregăti și palatul domnesc pentru stăpânul său.¹¹⁹⁰ Câtă vreme oastea lui Mihai era unită cu a lui Basta, acesta îl putea supraveghea, dar de la Turda domnul hotărî să-și despartă oștenii de ai generalului imperial și să pornească pe altă cale, spre Făgăraș.¹¹⁹¹ În clipa când două oștiri urmau să se despartă, pentru a împiedica această despărțire, care dedea mână liberă lui Mihai în Ardeal, Basta a poruncit omorul. În lumina acestor fapte pricina uciderii lui Mihai reiese lămurit. Curtea imperială nu stabilise dinainte soarta Ardealului după recucerire, nici rolul lui Mihai. Acesta fusese recunoscut odinioară, măcar de Pezzan, ca guvernator al Ardealului, înțelegea deci să stăpânească iar această țară cu învoirea împăratului. El încurca astfel din nou socotelile imperialilor, care voiau să aibă credincioși, dar nu înțelegeau să răsplătească nici o dată, nici vitejia, nici talentul. De aceea Basta a lucrat pentru stăpânii lui, care voiau să aibă Ardealul direct sub cârmuirea lor, înlăturând pe Mihai. Basta era un general în slujba lor și n-ar fi făcut această faptă, dacă n-ar fi știut că ea va fi aprobată. În uciderea domnului român nu putem vedea numai rivalitatea și invidia personală a generalului imperial, ci interesul și dorința Habsburgilor, care rămân răspunzători în fața istoriei ca autori ai acestei crime.

În dimineața zilei de 9/19 august, înainte de răsăritul soarelui,¹¹⁹² ceata de ucigași trimisă de Basta se apropia, în frunte cu ofițerul valon Jacques Beauri, de cortul domnului pe care îl înconjurară. Ei știau că sârbii lui Raț plecaseră la Alba Iulia, ceilalți mercenari, oameni care își dedeau sângele pe bani, nu erau legați prin nimic de stăpânul venit din țări depărtate și nu vor încerca să-l răzbune. Valonii se iviră în fața cortului și strigară domnului că e arestat din porunca lui Basta. Mihai făcu o mișcare spre sabia care era atârnată lângă intrare, dar n-avu timp s-o apuce, căci ucigașii se năpustiră asupra lui cu halebardele și-l omorâră în câteva clipe.¹¹⁹³

„Iar când fu într-o dimineața, văzu viind oaste nemțească către cortul lui, unii călări, alții pedestri și socoti că aceștia sunt ajutorul lui, și nimica de dânșii nu se temea; iară ei procleții nu i-au fost ajutor, ci vrăjmași. Și dacă văzu că sosesc, ieși din cort înaintea lor și le zise: „Bine ați venit voinicilor, vitejilor!” iară ei se repeziră asupra lui ca niște dihanii sălbatice cu săbiile scoase, iar unul se repezi cu sulița și-l lovi drept în inimă, iar altul de grab îi tăie capul și căzu trupul lui cel frumos ca un copaci, pentru că nu știuse, nici se prileji sabia în mâna lui cea iute.”¹¹⁹⁴

¹¹⁸⁷ Spontoni, op. cit., p. 167 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1219.

¹¹⁸⁸ Spontoni, op. cit., p. 168, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1220.

¹¹⁸⁹ Meteș, op. cit., p. 27 și Crăciun, op. cit., p. 157.

¹¹⁹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 266-267.

¹¹⁹¹ Spontoni, op. cit., p. 169, Veress, op. cit., VI, p. 442, 445.

¹¹⁹² Pentru dată, D. Onciul, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, București, 1904, p. 68-69.

¹¹⁹³ Spontoni, op. cit., p. 170, Crăciun, op. cit., p. 156 și urm., Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 266-267 și XII, p. 1218, 1224, 1229, 1243-1244, Veress, op. cit., VI, p. 434-435, 438-439, 442-446, 450, 459-460, 463, Palamede trad. Tafrați, în *Literatura și Arta română*, 1905, p. 498 (dă vârsta lui Mihai, 43 de ani). Odată cu Mihai fu ucis și banul Mihalcea. Cf. la Veress, op. cit., VI, p. 460, broșura tipărită atunci la Paris. *Discours sur la mort de Michel voyvode de Valaquie*, impr. Duval, 1601, după un original italian.

¹¹⁹⁴ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid II, p. 69. Capul domnului fu dus la mănăstirea Dealului de comisul muntean Radu Florescu (Spontoni, loc. cit.). Inscripția la Onciul, op. cit.